

**TRADHISI GUMBREGAN ING DESA KEMIRI
KECAMATAN TANJUNGSARI KABUPATEN GUNUNGKIDUL**

SKRIPSI

Dipunaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Jejangkeping Pandadaran
Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

Dening:
Ida Sulastri
NIM 13205241028

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2017**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan
Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul* menika saged dipunujekaken salebeting
pandadaran awit sampun pikantuk palilah dening *pembimbing*

Ngayogyakarta, 6 Oktober 2017
Pembimbing

Prof. Dr. Suharti, M. Pd
NIP. 19510615 197803 2 001

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul* menika sampun dipunandharaken wonten pandadaran ing sangajengipun *dewan penguji* rikala tanggal 13 Oktober 2017 saha sampun katetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Prof. Dr. Suharti, M. Pd.	Ketua Penguji		19-10-17
Nurhidayati, S.Pd., M. Hum.	Sekretaris Penguji		19-10-17
Prof. Dr. Suwardi, M.Hum.	Penguji Utama		17-10-17

Ngayogyakarta, 20 Oktober 2017

Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Dr. Widyastuti Purbani, M.A.
NIP. 19610524 199001 2 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula :

Nama : **Ida Sulastri**

NIM : 13205241028

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Fakultas Bahasa dan Seni

ngandharaken bilih *skripsi* menika minangka asiling panaliten kula piyambak. Samangretos kula, *skripsi* menika boten sami kaliyan ingkang kaserat dening tiyang sanes, kejawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pethik sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyeratan *skripsi* ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kula serat kanthi saestu. Menawi kasunyatnipun wedharan menika boten leres, sadaya dados tanggel jawab kula.

Ngayogyakarta, 6 Oktober 2017

Panyerat,

Ida Sulastri

NIM. 13205241028

SESANTI

“Sabar iku ingaran mustikaning laku”

(Pitutur)

“Aja wedi rekasa, cukup dilakoni kanthi setiti, ngati-ati, lan utamane tansah pasrah mring Gusti kang bisa ngijabahi.”

(Panyerat)

PISUNGSUNG

Kanthi raos sukur konjuk dhumateng Ngarsaning Gusti Allah, *skripsi* menika kula
aturaken dhumateng tiyang sepuh kula kekalih Bapak Wasiran saha Ibu Wasini
ingkang sampun paring raos asih tresna, panyengkuyung, saha donga pangestu,
saengga *skripsi* menika saged paripurna.

PRAWACANA

Puji sukur tansah konjuk dhumateng Allah SWT ingkang sampun paring *rahmat, hidayah* saha *inayahipun* dhateng panyerat, saengga *skripsi* kanthi irah-irahan “***Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul***” menika saged rampung anggenipun nyerat. *Skripsi* menika kaserat minangka satunggaling jejangkep kangge nggayuh *gelar sarjana pendidikan*.

Panyerat ugi ngaturaken agunging panuwun dhumateng Ibu Prof. Dr. Suharti, M. Pd, minangka *dosen pembimbing skripsi* kula ingkang sampun sabar saha tlatos anggenipun paring bimbingan, saengga *skripsi* menika saged karampungaken.

Skripsi menika saged mawujud inggih amargi wontenipun pambiyantu, panyengkuyung, saha donga saking kathah *pihak*. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng sedaya *pihak* ing ngandhap menika.

1. Bapak Prof. Dr. Sutrisna Wibawa, M.Pd, minangka Rektor Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring wekdal dhateng kula kangge pados ngelmu.
2. Ibu Dr. Widyastuti Purbani, M.A, minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat *skripsi* menika.
3. Bapak Prof. Dr. Suwardi, M. Hum, minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, ingkang sampun paring bimbingan saha pandom sadangunipun kula sinau ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Ibu Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum, minangka *dosen Penasehat Akademik* kula ingkang sampun paring piwulang saha panyengkuyung sadangunipun kula sinau ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
5. *Dewan penguji* sadangunipun *Pandadaran Tugas Skripsi* ingkang sampun paring pitedah saha pamrayogi saengga anggen kula nglampahi *pandadaran* menika saged katampi.
6. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh mawarni-warni ingkang murakabi tumrap panyerat.

7. Staf karyawan Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit saking pambiyantunipun.
8. Tiyang sepuh kula kekalih Bapak Wasiran saha Ibu Wasini ingkang sampun paring panjurung saha pandonga saengga sedayanipun saged kalampahan kanthi sae.
9. Mas Susanto ingkang sampun paring panjurung saha pandonga saben dintenipun.
10. Kanca kula Wahyu Setiawan saha Atika Nur Farida, maturnuwun awit saking pambiyantunipun pados data wonten ing lapangan.
11. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah kelas A angkatan 2013, ingkang sampun paring panjurung saha donga dhateng panyerat.
12. Kanca-kanca UKM Kamasetra ingkang sampun paring panjurung, donga, saha sarana gladhen budaya Jawi ingkang ngremenaken, saengga panyerat ngraos kabombong nalika nyerat *skripsi*.
13. Kanca-kanca kontrakan Omah Biru, Mbak Desi, Mbak Dewi, Goprut, Ema, saha Mbak Budhe ingkang sampun paring panjurung saha pandonga saben dintenipun dhateng panyerat.
14. Kanca akrab panyerat saking SMA, Meylani, Okta, Laella, sarta kanca akrab nalika KKN PPL, Puspita lan Anita, maturnuwun awit pandonga saha panjurungipun.

Panyerat ngrumaosi bilih *skripsi* menika taksih dereng saged kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Awit saking menika, pamrayogi menapa dene panyaruwe saking sedayanipun tansah katampi kanthi bingahing manah saha agunging panuwun. Wasana, kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajab mugi-mugi *skripsi* menika saged murakabi tumrap para pamaos saha panyerat piyambak.

Ngayogyakarta, 6 Oktober 2017

Panyerat,

Ida Sulastri

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN.....	i
PASARUJUKAN.....	ii
PANGESAHAN.....	iii
WEDHARAN.....	iv
SESANTI.....	v
PISUNGSUNG.....	vi
PRAWACANA.....	vii
WOSING ISI	ix
<i>DAFTAR TABEL</i>	xii
<i>DAFTAR GAMBAR</i>	xiii
<i>DAFTAR LAMPIRAN</i>	xiv
SARINING PANALITEN.....	xv
 BAB I PURWAKA	 1
A. Dhasaring Panaliten.....	1
B. Fokus Panaliten.....	3
C. Ancasing Panaliten.....	4
D. Paedahing Panaliten.....	5
 BAB II GEGARAN TEORI	 7
A. Kabudayan.....	7
B. Folklor.....	10
C. Tradhisi.....	14
D. Gumbregan.....	15
E. Pangretosan Simbol	17
F. Panaliten ingkang Jumbuh.....	19

BAB III CARA PANALITEN.....	21
A. Jinising Panaliten.....	21
B. <i>Setting</i> Panaliten.....	21
C. Sumber Data Panaliten.....	22
D. Caranipun Manggihaken Informan.....	23
E. Caranipun Ngempalaken Data.....	24
1. <i>Pengamatan Berperan Serta</i>	24
2. <i>Wawancara Mendalam</i>	25
3. <i>Dokumentasi</i>	26
F. Pirantosing Panaliten.....	26
G. Caranipun Nganalisis Data.....	27
H. Caranipun Ngesahaken Data.....	28
 BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN.....	 30
A. <i>Deskripsi Setting</i> Panaliten	30
1. Andharaning Papan saha Wekdal Tradhisi Gumbregan.....	30
2. Paraga Tradhisi Gumbregan.....	34
B. Asal-Usulipun Tradhisi Gumbregan.....	42
C. Prosesi Tradhisi Gumbregan.....	46
1. Cecawis Sesaji.....	47
a. Sesaji kangge Ritual Makan Ternak.....	48
b. Sesaji Kendhuren.....	56
2. Ritual Makan Ternak.....	58
a. Ndhadhung Lembu.....	60
b. Nggebyur Lembu.....	61
c. Makan Ternak.....	64
d. Mborehi Lembu.....	67
e. Ngalungi Lembu.....	69
f. Mbrubuhi Kandhang.....	72
g. Masang Kupat.....	74
3. Kendhuren Gumbregan.....	76

D. Makna Simbolik Sesaji Tradhisi Gumbregan.....	83
1. Jadah Woran.....	84
2. Kupat.....	86
a. Kupat Luwar.....	86
b. Kupat Cepuk, Lepet, lan Bojo Lima.....	89
3. Pulo.....	90
4. Katul.....	90
5. Sekar Boreh.....	91
6. Enjet.....	92
7. Toya Tawa.....	93
E. Paedahipun Tradhisi Gumbregan.....	94
1. Paedah Spiritual.....	95
2. Paedah Sosial.....	97
3. Paedah <i>Pelestari</i> Tradhisi.....	98
 BAB V PANUTUP	 100
A. Dudutan.....	100
B. Implikasi.....	103
C. Pamrayogi.....	104
 KAPUSTAKAN	 105
LAMPIRAN	107

DAFTAR TABEL

	Kaca
<i>Tabel 1 :</i> Komposisi Penduduk Miturut Yuswanipun.....	35
<i>Tabel 2 :</i> Pakaryaning Penduduk.....	37
<i>Tabel 3 :</i> Tataran Pendidikan Penduduk	38
<i>Tabel 4 :</i> Komposisi Pemeluk Agama.....	40

DAFTAR GAMBAR

	Kaca
Gambar 01 : Peta Desa Kemiri.....	31
Gambar 02 : Dhenah Papan Panaliten Tradhisi Gumbregan.....	34
Gambar 03 : Jadah Woran.....	50
Gambar 04 : Kupat.....	51
Gambar 05 : Pulo.....	52
Gambar 06 : Katul.....	53
Gambar 07 : Enjet.....	54
Gambar 08 : Sekar Boreh.....	55
Gambar 09 : Toya Tawa.....	56
Gambar 10 : Sesaji Kendhuren.....	57
Gambar 11 : Lembu ingkang dipundhadhung.....	61
Gambar 12 : Nggebyur Lembu.....	63
Gambar 13 : Sesaji Pakan Ternak.....	64
Gambar 14 : Makan Lembu.....	66
Gambar 15 : Sungu Lembu ingkang sampun dipunborehi.....	68
Gambar 16 : Lembu dipunkalungi Kupat Luwar.....	71
Gambar 17 : Mbrubuhi Kandhang Lembu.....	73
Gambar 18 : Masang Kupat.....	76
Gambar 19 : Bapak Mungkas Ngaturaken Pambagyaharja.....	79
Gambar 20 : Bapak Kaum Sasmo Ngaturaken Adicara Kendhuren.....	81
Gambar 21 : Nglintonaken Sesaji Kendhuren.....	83

DAFTAR LAMPIRAN

	Kaca
Lampiran 1 : Cathetan Lapangan Observasi	108
Lampiran 2 : Cathetan Lapangan Wawancara.....	164
Lampiran 3 : Bagan Analisis.....	207
Lampiran 4 : Kerangka Analisis.....	208
Lampiran 5 : <i>Surat Pernyataan Informan</i>	210
Lampiran 6 : <i>Surat Ijin</i> Panaliten.....	216

**TRADHISI GUMBREGAN ING DESA KEMIRI KECAMATAN
TANJUNGSARI KABUPATEN
GUNUNGKIDUL**

**Dening:
Ida Sulastri
NIM 13205241028**

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken asal-usul wontenipun tradhisi Gumbregan, prosesi lampahing tradhisi Gumbregan, makna simbolik sesaji ing salebeting tradhisi Gumbregan, sarta paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap warga panyengkuyung.

Panaliten menika migunakaken *metode* panaliten *kualitatif*. Caranipun ngempalaken data ing salebeting panaliten menika migunakaken *observasi partisipasi*, *wawancara mendalam*, dan *dokumentasi*. Instrumen panaliten inggih menika panaliti piyambak ingkang kabiyanu mawi pirantos perekam, kamera foto, saha pirantos kangge nyerat. Caranipun nganalisis data ingkang dipunginakaken inggih menika teknik analisis *induktif*. Caranipun ngesahaken data lumantar *triangulasi sumber* lan *metode*.

Asiling panaliten menika nedahaken bilih: (1) Asal-usul tradhisi Gumbregan menika awit saking atur panuwun dhateng Nabi Sulaiman ingkang sampun ngidinaken sedaya kewan lembu dipuningah dening warga panyengkuyung ing ngalam donya, pramila tradhisi menika minangka kangge wilujengan sato kewan kasebut, supados kewan menika tansah manggih slamet tebih saking sambekala menapa kemawon. (2) Prosesi lampahing tradhisi Gumbregan kaperang dados kalih: (a) cecawis sesaji saha (b) lampahing tradhisi Gumbregan inggih menika ritual makan ternak saha kendhuren Gumbregan. (3) Makna simbolis sesaji ingkang dipunginakaken ing salebeting tradhisi Gumbregan menika kangge mahyakaken raos sukur dhateng Gusti Ingkang Maha Asih awit limpahan rejeki saking kewan ternak saha asiling tetanen, sarta kangge pepenget dhateng makluk ingkang sampun kersa njagi lembu ingah-ingahipun warga panyengkuyung, kaangkah kewan lembu menika saged ngreda, tansah saras kalis nir ing sambekala. (4) Paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap warga panyengkuyung inggih menika: (a) paedah spiritual, (b) paedah sosial, saha (c) paedah *pelestari* tradhisi.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Kabupaten Gunungkidul inggih menika kabupaten ingkang gadhah maneka werni kabudayan. Kabudayan menika kalebet bab ingkang wigatos sanget. Lumantar kabudayan, kabupaten Gunungkidul gadhah *identitas* utawi titikan ingkang mligi, saengga ngantos wekdal samenika saged misuwur ing masarakat wiyar. Kabudayan menika minangka gegambaraning corak utawi ragam khas ing salebeting perangan pagesanganipun manungsa. Saged dipunmangretosi bilih ragam kabudayan menika wujudipun kathah sanget, ing antawisipun ingkang awujud upacara adat, adat istiadat, kesenian, lan sanes-sanesipun.

Kabudayan ugi minangka warisan leluhur ingkang kedah dipunlestantunaken kawontenanipun amrih boten sirna. Amargi ewah gingsiripun jaman saged ndadosaken ewahipun kabudayan wonten ing masarakat, amargi kabudayan menika sipatipun dinamis. Bab menika jumbuh kaliyan ingkang dipunandharaken dening Richard King lumantar Herusatoto (2008: 14) bilih *kebudayaan bukan entitas atau esensi yang homogen dan statis, tetapi kebudayaan lebih sebagai proses yang berkembang secara historis*.

Salah satunggaling wujud kabudayan ingkang taksih lumampah kanthi sae ing Kabupaten Gunungkidul inggih menika tradhisi. Prelu dipungatosaken bilih njagi saha ngleluri tradhisi warisan leluhur menika boten gampil. Kathah ingkang suka pamrayogi bilih tradhisi menika kalebet bab ingkang kina utawi *ketinggalan* jaman. Prekawis menika saged kedadosan amargi kirangipun pangretosan masarakat ngengingi kawruh saha ginanipun tradhisi utawi budaya kasebut.

Kanthi mekaten, boten kaget malih bilih tradhisi ingkang wonten saben dhaerah menika wiwit sirna lajeng kathah ingkang sami dipunsinghiri. Ananging sedaya prekawis menika saged dipuntanggulangi menawi taksih kathah masarakat ingkang kersa nyengkuyung kangge ngeluri saha nglectantunakaken wontenipun tradhisi menika.

Wonten ing pagesanganipun, masarakat Gunungkidul boten saged uwal saking tradhisinipun. Amargi masarakat Gunungkidul menika kalebet tiyang Jawi ingkang taksih ngukuhi dhateng kapitadosan marang pepundhen utawi leluhuripun. Anggenipun mundhi-mundhi dhateng leluhuripun menika dipunwujud kanthi cara nindakaken tradhisi-tradhisi tilaranipun para leluhur. Pramila, wonten ing dhaerah Gunungkidul taksih kathah sanget kita prangguli maneka warni adat tradhisi ingkang taksih lumampah dumugi wekdal samenika. Salah satunggaling adat tradhisi ingkang taksih rutin dipuntindakaken dening warga masarakat Gunungkidul inggih menika tradhisi Gumbregan.

Tradhisi Gumbregan dumugi wekdal samenika taksih rutin dipuntindakaken dening masarakat Gunungkidul, mliginipun warga masarakat ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika salah satunggaling tradhisi kangge slametan utawi wilujengan sato kewan. Tradhisi menika rutin dipuntindakaken ing saben Wuku Gumbreg.

Tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken kangge mahyakaken wujud raos sokur dhumateng Gusti ingkang Maha Asih awit sedaya limpahan rejeki saking kewan ternak saha saking asiling tetanen. Kejawi kangge mahyakaken raos sokur, tradhisi menika kangge sarana nyenyuwun dhumateng Gusti saha para

leluhur supados sedaya kewan ingah-ingahanipun warga masarakat saged ngreda widada sarta tansah saras, saengga saged ngasilaken rejeki kangge nyekapi kabetahan bendaranipun. Masarakat ingkang nindakaken tradhisi menika ugi gadhah pangajab, mugi-mugi gesang padintenan menika lumampah kanthi sae saha tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon.

Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika narik kawigatosan kangge dipuntliti. Narik kawigatosan amargi tradhisi menika kalebet tradhisi ingkang alit nanging taksih lumampah ing satengahing *arus globalisasi*. Wonten ing salebetipun tradhisi Gumbregan menika migunakaken sesaji-sesaji ingkang ancasipun kangge mbiyantu lampahing prosesi tradhisi kasebut. Sedaya menika temtu kemawon wonten maksudipun utawi pangajabipun kangge kewan ingah-ingahipun ingkang dipungumbregi menapa dene kangge warga masarakat panyengkuyungipun.

Tradhisi Gumbregan ugi kagolong unik. Winastan unik amargi tradhisi menika ancasipun kangge slametan utawi wilujengan kewan ingah-ingah, mliginipun lembu. Saengga tradhisi kasebut ketingal beda kaliyan tradhisi-tradhisi sanesipun. Salajengipun, panaliten bab tradhisi Gumbregan dereng nate dipuntliti dening sinten kemawon. Pramila supados tradhisi menika boten sirna sawekdal-wekdal, panaliti ngawontenaken panaliten kanthi irah-irahan “*Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul*”.

B. Fokus Panaliten

Tradhisi Gumbregan inggih menika salah satunggaling tradhisi warisan leluhur ingkang taksih katindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri,

Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. Ancasing tradhisi Gumbregan inggih menika kangge mahyakaken raos sokur dhumateng Gusti ingkang Maha Asih awit sedaya limpahan rejeki saking kewan ternak saha saking asiling tetanen. Kanthi nindakaken tradhisi menika, masarakat panyengkuyung ugi nyenyuwun dhateng Gusti supados sedaya kewan ingah-ingahanipun saged ngreda widada sarta tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon.

Wonten ing salebetipun tradhisi Gumbregan migunakaken sesaji-sesaji tartamtu ingkang ancasipun kangge mbiyantu lampahing prosesi tradhisi kasebut. Saben sesaji ingkang dipunginakaken menika minangka wujud simbolis saking ancas-ancas ingkang dipunkajengaken. Kejawi menika, ing salebetipun lampahing tradhisi Gumbregan ugi nggadhahi paedah-pedah tumrap masarakat panyengkuyungipun. Pramila, dumugi wekdal samenika tradhisi Gumbregan taksih rutin dipuntindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri ing saben Wuku Gumbreg, inggih menika wonten ing dinten pasaran Selasa Wage saha Kamis Legi.

Adhedhasar prekawis-prekawis ingkang sampun kaandharaken ing nginggil, pramila panaliten menika dipunfokusaken dhateng asal-usul tradhisi Gumbregan, prosesi lampahing tradhisi Gumbregan, makna simbolik sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken, sarta paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap warga masarakat panyengkuyungipun.

C. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul inggih menika.

1. Ngandharaken asal-usul wontenipun tradhisi Gumbregan ingkang dipunadani ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul.
2. Ngandharaken prosesi lampahing tradhisi Gumbregan ingkang dipunadani ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul.
3. Ngandharaken makna simbolik sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken ing salebeting tradhisi Gumbregan ingkang dipunadani ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul.
4. Ngandharaken paedahipun tradhisi Gumbregan ingkang dipunadani ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul tumrap masarakat panyengkuyungipun.

D. Paedah Panaliten

Panaliten kanthi irah-irahan Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika kaajab supados saged suka manfangat, sae menika *teoritis* menapa dene *praktis*.

1. Paedah *Teoritis*

Asiling panaliten menika saged nambahi seserepan ing bab *wawasan* saha *pengetahuan* kabudayan, mliginipun ing bab tradhisi Gumbregan. Salajengipun, panaliten menika ugi saged dados *referensi* kangge panaliten-panaliten sanes ingkang badhe naliti bab tradhisi.

2. Paedah *Praktis*

Asiling panaliten menika saged suka *informasi* saha *dokumentasi* tumrap para pamaos ngengingi bab tradhisi Gumbregan. Kangge masarakat, panaliten

menika saged suka pangaribawa dhateng masarakat bilih tradhisi Gumbregan
menika wigatos saha gadhah paedah tumrap masarakat panyengkuyungipun,
pramila kawontenanipun kedah dipunlestantunaken supados tansah ngrembaka
saha boten sirna.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Kabudayan

Kabudayan asalipun saking basa Sansekerta *buddhayah*, inggih menika wujud jamak saking *buddhi* ingkang tegesipun “budi” utawi “akal”. Pramila kabudayan saged dipunwastani perangan ingkang wonten gegayutanipun kaliyan akal (Koentjaraningrat, 1985: 181). Miturut ngelmu antropologi lumantar (Koentjaraningrat, 1985: 180) kabudayan inggih menika sedaya sistem gagasan, tindakan, saha asil karyanipun manungsa ing pagesanganipun ingkang sampun dados gadhahanipun masarakat. Bab menika ugi dipunsengkuyung kaliyan pamanggihipun Poerwadarminta lumantar Moertjipto, dkk (1996/1997: 1), kabudayan inggih menika asil kegiatan saha pangriptaning batos (akal utawi budi) manungsa, kados dene kapitadosan, kesenian, adat istiadat, lan sapanunggalanipun. Pramila, tembung kabudayan saged dipunartosaken bab menapa kemawon ingkang wonten sambung rapetipun kaliyan akal saha budining manungsa.

Salajengipun Tashadi (1992: 1), ngandharaken bilih *kebudayaan merupakan hasil budi dan daya manusia, yang mengangkat derajat manusia sebagai makhluk Tuhan yang tertinggi diantara makhluk-makhluk lain seperti binatang dan tumbuh-tumbuhan*. Tegesipun, manungsa menika dipunciptakaken dening Gusti Allah minangka makhlukipun ingkang langkung inggil drajatipun tinimbang makhluk sanesipun. Sejatosisipun manungsa menika dipunsukai akal saha pikiran, saengga saged nuwuhaken ide utawi gagasan-gagasan tartamtu ingkang migunani tumrap piyambakipun menapa dene tiyang sanes. Ide utawi gagasan menika ugi

saged dipunwujudaken wonten ing satunggaling karya nyata ingkang wusananipun dados satunggaling kabudayan.

Kabudayan temtunipun gadhah wujud ingkang beda saha titikan piyambak ingkang wosipun kangge mbedakaken antawisipun kabudayan satunggal kaliyan kabudayan satunggalipun. Wujuding kabudayan miturut Koentjaraningrat (1997: 5-6) wonten tiga, inggih menika (a) wujud *ideal*, (b) *sistem sosial*, saha (c) *fisik* utawi *artefak*.

- a. Wujud kabudayan *ideal* ingkang sipatipun *abstrak*, inggih menika wujud kabudayan ingkang boten saged dipuncepeng utawi dipunfoto. Papan panggenan kabudayan menika wonten salebeting pikiran warga masarakat sakiwa tengenipun kabudayan menika gesang. *Ide* utawi *gagasan* saged ugi manggen wonten ing seratan-seratan utawi wonten buku-buku asil karyanipun para panyerat inggih menika warga masarakat ingkang gadhah kabudayan kalawau. Kabudayan *ideal* ugi saged dipunsebut minangka *adat tata kelakuan* ingkang gadhah fungsi kangge ngatur, ngendhaleni, saha ngarahaken tingkah laku saha tumindakipun manungsa ing masarakat. Wonten ing fungsi menika adat dados saperangan lapisan ing antawisipun lapisan *abstrak*, inggih menika ingkang awujud *sistem nilai budaya*. Lapisan salajengipun inggih menika *sistem norma* saha *hukum* ingkang sipatipun *konkret*.
- b. Wujud kabudayan *sistem sosial* inggih menika wujud kabudayan ingkang gayut kaliyan tindak tanduk saking masarakat piyambak. *Sistem sosial* menika kadadosan saking *aktivitas-aktivitas* tiyang gesang ingkang

ngawontenaken *interaksi*, pasrawungan saben wekdal, saha boten nilar pola-pola tartamtu adhedhasar saking *adat tata-kelakuan*. *Sistem sosial* menika sipatipun *konkret*, wonten ing pagesangan masarakat saben dintenipun saged dipuntliti, dipunfoto utawi dipundokumentasikaken.

- c. Wujud kabudayan *fisik* utawi *artefak* inggih menika wujud kabudayan ingkang cetha sanget. Dipunandharaken cetha amargi awujud sedaya *hasil fisik* saking *aktivitas*, tumindak, saha asil karyanipun manungsa ing masarakat. Pramila sipatipun *konkret* ingkang wujudipun saged dipunpirsani saha dipunfoto, kadosta gedung sekolah, pabrik, saged ugi awujud komputer, kapal, candi-candi, lan sapanunggalanipun.

Saking tigang wujud kabudayan ingkang kaandharaken ing nginggil, miturut Koentjaraningrat (1997: 2) wujud kabudayan saged kaperang malih daos pitung unsur kabudayan ingkang asipat *universal* (nyakup sedaya kabudayaning manungsa). Unsur-unsur kabudayan kasebut ing antawisipun:

1. *sistem religi dan upacara keagamaan,*
2. *sistem dan organisasi kemasyarakatan,*
3. *sistem pengetahuan,*
4. *bahasa,*
5. *kesenian,*
6. *sistem mata pencaharian hidup,*
7. *sistem teknologi dan peralatan.*

Rantamaning unsur-unsur kabudayan *universal* ing nginggil menika kangge nggambaraken unsur-unsur pundi ingkang langkung awrat anggenipun ewah. Unsur ingkang inggil piyambak, *sistem religi* menika minangka unsur ingkang langkung awrat anggenipun ewah tinimbang unsur-unsur ingkang wonten

sangandhapipun. *Sistem religi* menika sipatipun warisan ingkang awrat sanget menawi badhe dipunewahi, amargi sampun dados adat utawi pakulinan.

Adhedhasar pangretosan-pangretosan ingkang sampun kaandharaken ing nginggil menika, pramila saged dipunpendhet dudutan bilih kabudayan inggih menika asil budi dayaning manungsa ingkang mujudaken satunggaling sistem gagasan, tindakan, saha asil karya ingkang asipat nyata ing salebeting pagesangan masarakat ingkang saged migunani tumrap piyambakipun menapa dene tiyang sanes.

B. Folklor

Miturut Danandjaja (1986: 1), tembung *folklor* menika kapethik saking basa Inggris *Folklore* ingkang kadhapak saking tembung *folk* kaliyan *lore*. Tembung *folk* tegesipun *kolektif* utawi *kebersamaan*, *folk* saged ugi dipunartosaken minangka satunggaling kelompok tiyang ingkang gadhah tandha-tandha fisik, sosial, saha kabudayan, saengga saged dipunbedakaken antawisipun kelompok satunggal kaliyan kelompok sanesipun. Tandha fisik menika antawisipun saged awujud werni kulit ingkang sami, wujud rikma ingkang sami, tataran pendidikan ingkang sami, jinising pakaryan ingkang sami, basa ingkang sami menapa dene agami ingkang sami. Wondene tembung *lore* inggih menika tradhisi *folk*, tegesipun perangan kabudayan ingkang dipunwarisaken turun temurun lumantar lesan menapa dene lumantar satunggaling tuladha ingkang dipunkantheni mawi *gerak isyarat* menapa dene pirantos bantu pangemut-emut (Danandjaja, 1986: 1-2).

Saking andharan ing nginggil saged dipunartosaken bilih *folklor* minangka saperangan satunggaling kabudayan *kolektif* ingkang sumebar saha dipunwarisaken turun-temurun ing antawisipun *kolektif* menapa kemawon kanthi cara tradhisional ing salebeting *versi* ingkang beda, sae menika awujud lesan menapa dene tuladha ingkang dipunkantheni mawi *gerak isyarat* utawi pirantos bantu pangemut-emut (Danandjaja, 1986: 2). Pamanggih ingkang sami ugi dipunandharaken dening Purwadi (2009: 1), folklor inggih menika tradhisi *kolektif* bangsa ingkang dipunsebaraken mawi lesan menapa dene *gerak isyarat*, pramila kawontenanipun saged lestantun saking generasi satunggal dumugi generasi salajengipun.

Salajengipun Endraswara (2010: 3) ugi ngandharaken bilih folklor menika saperangan wujud kabudayan ingkang dipunwarisaken turun temurun kanthi lesan (*oral*). Wujud tradhisi lesan menika asalipun asring saking tuturan utawi ucapan. Dados folklor kalebet cariyos-cariyos ingkang gethok tinular. Folklor menika boten namung kawarisaken kanthi lesan, ananging ugi kanthi tinulis. Medalipun tradhisi cetak-mencetak menika suka daya pangaribawa gantosipun budaya lesan tumuju budaya tinulis. Saengga folklor saged nyebar kanthi cepet saking satunggal dhaerah tumuju ing dhaerah sanesipun. Wujudipun folklor menika kaperang dados mapinten-pinten prekawis, kados dene kawruh, tingkah laku, etika, raos pangraos, saha sedaya praktek-praktek pagesangan tradhisional sarta gadhah fungsi tartamtu tumrap panyengkuyungipun.

Folklor gadhah tandha-tandha ingkang saged mbedakaken ing antawisipun folklor kaliyan jinising kabudayan sanesipun. Tandha-tandha kasebut miturut Danandjaja (1986: 3-4), inggih menika:

1. *Folklor* kasebaraken saha kawarisaken kanthi lesan, inggih menika gethok tinular saking generasi satunggal dumugi generasi salajengipun.
2. *Folklor* asipat tradhisional, inggih menika dipunsebaraken kanthi wujud ingkang tetep.
3. *Folklor* menika wonten *versi-versi*ipun saha *varian-varian*ipun ingkang beda-beda.
4. *Folklor* asipat *anonim*, tegesipun nama panganggitipun sampun boten dipunmangretosi sinten kemawon.
5. *Folklor* biasanipun awujud rumus saha gadhah pola.
6. *Folklor* gadhah paedah tumrap pagesangan sesarengan (*kolektif*).
7. *Folklor* asipat *pralogis*, inggih menika gadhah logika piyambak ingkang boten jumbuh kaliyan logika umumipun.
8. *Folklor* minangka kagungan kita sedaya utawi *kolektif*.
9. *Folklor* umumipun asipat polos sarta lugu, saengga asring katingal kasar utawi spontan.

Jan Harold Brunvand lumantar Danandjaja (1986: 21) ngandharaken bilih jinising *folklor* kaperang dados tigang kelompok ageng, inggih menika (1) *folklor* lesan (*verbal folklore*), (2) *folklor* saperangan lesan (*partly verbal folklore*), saha (3) *folklore* sanes lesan (*nonverbal folklore*). *Folklor* lesan inggih menika *folklor* ingkang awujud lesan, *folklor* saperangan lesan inggih menika *folklor* ingkang

wujudipun campuran antawisipun unsur lesan saha unsur boten lesan. Wondene *folklor* sanes lesan inggih menika *folklor* ingkang wujudipun boten lesan, sanajan cara pandamelanipun dipunajaraken kanthi lesan.

Wonten ing perangan sanes, Brunvand ugi nggolongaken folklor dados tigang golongan, inggih menika (1) Folklor lesan, ingkang kathah dipunteliti. Wujudipun folklor lesan antawisipun tuturan rakyat (*folk speech*), saged kaparinci ing salebetipun wujud *julukan*, *dialek*, ungkapan saha ukara tradhisional, pitakenan rakyat, mite, legenda, tetembangan rakyat, lan sapanunggalanipun; (2) Folklor *adat kebiasaan*, wujudipun saking jenis folklor lesan saha nonlesan, kados dene kapitadosan rakyat, adat istiadat, dolanan rakyat, pawiwahan; sarta (3) Folklor material, kados dene *seni kriya*, *arsitektur*, busana, dhedhaharan, lan sapanunggalanipun (Endraswara, 2010: 7-8).

Miturut William R. Bscom (ing salebeting Danandjaja, 1986: 19), ngandharaken bilih paedahing folklor inggih menika.

Sebagai sistem proyeksi (projective system), yakni sebagai alat pencerminangan-angan suatu kolektif, b) Sebagai alat pengesahan pranata-pranata dan lembaga-lembaga kebudayaan, c) Sebagai alat pendidikan anak (pedagogical device) dan d) Sebagai alat pemaksa dan pengawas agar norma-norma masyarakat akan selalu dipatuhi anggota kolektifnya.

Adhedhasar andharan-andharan ingkang sampun kababar ing nginggil, pramila saged dipunpendhet dudutanipun bilih folklor inggih menika satunggaling wujud kabudayan kagunganipun masarakat saking kelompok *kolektif* ingkang dipunwarisaken turun temurun kanthi cara lesan (gethok tular), saha taksih gadhah sipat tradhisional, sarta migunani tumrap masarakat panyengkuyungipun. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri kalebet folklor, amargi tradhisi Gumbregan menika

sampun wonten wiwit jaman rumiyin sarta dereng wonten ingkang mangretos sinten nama pangriptanipun tradhisi kasebut. Masarakat Desa Kemiri ugi ngraosaken bilih tradhisi Gumbregan menika tradhisi gadhahanipun sesarengan utawi *kolektif* ingkang kalaksanan kanthi turun temurun wiwit saking jaman leluhuripun.

C. Tradhisi

Tradhisi inggih menika adat pakulinan ingkang turun temurun saking para leluhur saha taksih dipuntindakaken dumugi wekdal samenika dening masarakatipun (KBBI, 2002: 1208). Salajengipun miturut Nasution (2015: 82), tradhisi asalipun saking basa Latin *traditio* “dipunlajengaken”, inggih menika samubarang ingkang dipuntindakaken wiwit jaman rumiyin saha dados perangan saking pagesangan kelompok masarakat, biasanipun saking negara, kabudayan, wekdal, utawi agami ingkang sami. Bab ingkang langkung dhasar saking tradhisi inggih menika wontenipun *informasi* ingkang dipunturunaken saking generasi satunggal dumugi generasi salajengipun sae mawi sinerat menapa dene lesan.

Tradhisi saged ugi dipunsebut adat istiadat utawi adat tata tumindak, miturut Koentjaraningrat lumantar Herusatoto (2008: 164-165).

Tradisi dapat dibagi dalam empat tingkatan, yaitu 1) Tingkat nilai budaya, berupa ide-ide yang mengonsepsikan hal-hal yang paling bernilai dalam kehidupan masyarakat, biasanya berakar dalam bagian emosional dan alam jiwa manusia; 2) Tingkat norma-norma, berupa nilai-nilai budaya yang sudah terkait kepada peranan masing-masing anggota masyarakat dalam lingkungannya. 3) Tingkat hukum, dan 4) Tingkat aturan khusus, mengatur kegiatan-kegiatan yang jelas terbatas ruang lingkupnya dalam masyarakat dan bersifat konkret. Dapat diambil kesimpulan bahwa tradisi adalah tata kelakuan berdasarkan ide-ide sesuai norma-norma yang berlaku pada aturan setempat dan bersifat konkret.

Wondene Sunjata (1996/1997: 184) ngandharaken bilih tradhisi Jawa dipuntindakaken adhedhasar adat saha tata cara ingkang lumampah ing salebeting masarakat saha dipunagem sesarengan. Adat inggih menika *perilaku* budaya ingkang sampun dados dhasaripun saking sakelompok masarakat. Wondene tata cara inggih menika rerangkening tumindak ingkang sampun dados dhasar nalika nindakaken satunggaling jenis adat. Tata cara ugi saged dipunsebut rerangkening tindakan ing antawisipun jenis, tata urutan ugi pirantos tartamtu.

Adhedhasar saking andharan-andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih tradhisi inggih menika samubarang ingkang dipunlampahi adhedhasar adat saha tata cara ingkang lumampah ing salebeting masarakat saha dipuntindakaken turun temurun wiwit rumiyin dumugi wekdal samenika sarta gadhah nilai utawi norma tartamtu ing salebeting masarakatipun.

D. Gumbregan

Gumbregan menika saking tembung Gumbreg, pikantuk panambang –an. Miturut Poerwadarminto (1939: 433), Gumbreg inggih menika salah satunggaling wuku ingkang kaping 6. Wuku inggih menika perangan saking satunggaling siklus ing salebetipun penanggalan Jawa lan Bali. Miturut kalender tiyang Jawi, saben wuku dangu wekdalipun pitung dinten. Cacahipun wuku menika wonten 30 wuku ing antawisipun Sinta, Landep, Wukir, Kuranthil, Tolu, Gumbreg, Warigalit, Warigagung, Julungwangi, Sungsang, Galungan, Kuningan, Langkir, Mandhasiya, Julungpujut, Pahang, Kuruwelut, Marakeh, Tambir, Madhangkungan, Maktal, Wuye, Manahil, Prangkabat, Bala, Wugu, Wayang, Kulawu, Dhukut, saha Watugunung (Moertjipto dkk, 1996-1997: 45).

Tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken ing saben wuku Gumbreg, pramila dipunsebut Gumbregan. Ancasing tradhisi menika kangge mahyakaken wujud raos sokur dhumateng Gusti ingkang Maha Asih awit saking sedaya limpahan rejeki ingkang sampun dipunsukaaken, mliginipun rejeki saking ternak lembu saha saking asiling tetanen. Kejawi kangge mahyakaken raos sokur, tradhisi menika kangge sarana nyenyuwun dhumateng Gusti saha para leluhur supados sedaya kewan ingah-ingahanipun warga masarakat saged ngreda widada sarta tansah saras, saengga saged ngasilaken rejeki kangge nyekapi kabetahan bendaranipun. Masarakat panyengkuyung ugi gadhah pangajab, mugi-mugi kanthi nindakaken tradhisi menika gesang padintenanipun badhe lumampah kanthi sae saha tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon.

Tradhisi Gumbregan menika sampun dipuntindakaken turun temurun saking jaman leluhur rumiyin. Wonten ing salebeting tradhisi Gumbregan wonten kalih prosesi ingkang kedah dipuntindakaken, inggih menika prosesi ritual makan ternak saha kendhurenan. Ing salebeting prosesi menika wonten sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken kangge mbiyantu lampahing prosesi tradhisi kasebut. Saben sesaji ingkang dipunginakaken menika minangka wujud simbolis saking ancas-ancas ingkang dipunkajengaken. Salajengipun, tradhisi Gumbregan ugi gadhah paedah-pedah tartamtu tumrap masarakat panyengkuyungipun. Pramila, dumugi wekdal samenika tradhisi Gumbregan taksih dipunlestantunaken saha rutin dipuntindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul.

E. Pangretosan Simbol

Manungsa menika minangka makluk budaya ingkang kedah nggali, nggiataken, saha ngembangaken sedaya bakat ingkang wonten diri pribadinipun, sarta nyiptakaken bab-bab enggal ing pagesanganipun. Manungsa ing pagesanganipun kathah migunakaken simbol-simbol kangge makili pamikiran utawi pamanggihipun. Dados manungsa menika saged dipunsebut minangka makhluk bersimbol. Simbol menika wujud saking budaya manungsa. Saengga saged dipunandharaken bilih budaya manungsa menika kebak dipunwernani kaliyan simbolisme, inggih menika satunggaling tata pamikiran utawi paham ingkang dados dhasaring diri dhateng simbol utawi lambang (Endraswara, 2006: 172).

Tembung simbol asalipun saking basa Yunani *symbolos* ingkang tegesipun inggih menika tandha utawi titikan ingkang ngandharaken satunggaling bab dhumateng tiyang. Kamus Umum Bahasa Indonesia anggitanipun Poerwadarminta (lumantar Herusatoto, 2008: 17) ngartosaken bilih simbol utawi lambang inggih menika satunggaling prekawis kados tandha, lukisan, lengana, tetembungan, lan sanesipun ingkang ngandharaken satunggaling bab sarta ngandhut teges tartamtu.

Salajengipun, Endraswara (2006: 172) ngandharaken bilih simbol inggih menika perangan alit saking ritual ingkang ngandhut satunggaling teges saking tumindak utawi kagiyatan ing salebeting upacara ritual ingkang asipat mligi. Bab-bab alit saking ritual, kadosta sesaji-sesaji, mantra, saha ubarampe sanesipun menika prelu dipungatosaken. Awit saking menika, miturut Spradley (lumantar

Endraswara, 2006: 172), simbol inggih menika objek utawi prastawa menapa kemawon ingkang nunjuk ing salah satunggaling bab. Dados, simbol inggih menika satunggaling tandha ingkang nedahaken samukawis bab dhateng tiyang sanes lan sampun pikantuk pasarujukan umum saking tiyang-tiyang ing salebeting laku ritual.

Tuwuhipun simbol-simbol ing salebeting upacara tradhisi menika adhedhasar nilai-nilai etis ingkang lumampah ing salebeting masarakat. Lumantar simbol-simbol menika pitutur-pitutur agami, nilai-nilai etis, lan norma-norma ingkang lumampah ing masarakat saged dipunaturaken dhateng sedaya masarakat, saengga wontenipun upacara tradhisi menika ugi mujudaken *sistem sosialisasi* (Soepanta dkk, 1991-1992: 7). Simbol wonten ing upacara tradhisi menika minangka sarana kangge nedahaken ancasing tradhisi kasebut. Biasanipun simbol-simbol menika awujud *pesen-pesen* saking para leluhur kangge generasi salajengipun kanthi cara turun-temurun.

Saking andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih simbol inggih menika satunggaling tandha ingkang awujud pesen-pesen saking para leluhur kangge generasi salajengipun ingkang ngandhut teges utawi makna tartamtu. Simbol-simbol ingkang wonten ing salebeting lampah upacara tradhisi menika tuwuhipun adhedhasar nilai-nilai etis lan pandangan hidup ingkang lumampah ing masarakat. Upacara tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika mujudaken tradhisi simbolis ingkang ngemot pesen-pesen lumantar prosesi lampahing tradhisi, sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken, saha paedahipun sarta samudayanipun ingkang gayut kaliyan tradhisi kasebut.

F. Panaliten ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika panaliten ingkang sampun katindakaken dening Diah Yunia Ulfah ing salebetipun panyeratan *Tugas Akhir Skripsi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta*, taun 2014 kanthi irah-irahan “Tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan, Desa Cilopadang, Kecamatan Majenang, Kabupaten Cilacap”. Panaliten kasebut gadhah ancas: (1) kangge ngandharaken prosesi tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan, (2) kangge ngandharaken maknaning sesaji saha pirantos tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan, sarta (3) kangge ngandharaken paedahipun tradhisi Gusaran kangge masarakat Dhusun Cipabeasan, Desa Cilopadang, Kecamatan Majenang, Kabupaten Cilacap.

Panaliten bab “*Tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan, Desa Cilopadang, Kecamatan Majenang, Kabupaten Cilacap*” menika gadhah *relevansi* kaliyan panaliten Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. *Relevansinipun* inggih menika sami-sami nliti bab kabudayan ingkang gayut kaliyan tradhisi. Kejawi menika ancasing panaliten ugi wonten ingkang sami, inggih menika ngrembag bab prosesi lampahing tradhisi, makna simbolik sesaji, saha paedahing tradhisi. Bedanipun panaliten menika kaliyan panalitenipun Diah Yunia Ulfah inggih menika wonten objekipun, menawi panaliten menika objekipun Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul, wondene panalitenipun

Diah Yunia Ulfah objekipun Tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan Desa Cilopadang Kecamatan Majenang Kabupaten Cilacap.

Panaliten sanesipun ingkang jumbuh kaliyan panaliten Tradhisi Gumbregan inggih menika panalitenipun Titis Bayu Noto (2013) Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Universitas Negeri Yogyakarta kanthi irah-irahan “*Upacara Tradhisi Suran Wonten ing Petilasan Gunung Lanang, Bayeman, Desa Sindutan, Kecamatan Temon, Kabupaten Kulon Progo*”. Antawisipun panaliten Titis Bayu Noto kaliyan panaliten menika sami-sami neliti asal-asul, prosesi, makna simbolik, saha paedahing tradhisi. Bedanipun wonten objekipun, menawi panaliten menika objekipun Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul, wondene panalitenipun Titis bayu Noto objekipun Upacara Tradhisi Suran Wonten ing Petilasan Gunung Lanang Dhusun Bayeman Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulon Progo.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten kanthi irah-irahan Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika kalebet jinising panaliten *kualitatif*. Moleong ngutip pamanggihipun Bodgan saha Taylor (2006: 4), panaliten *kualitatif* dipunartosaken minangka *prosedur* panaliten ingkang ngasilaken data *deskriptif* ingkang arupi tetembungan tinulis utawi lesan saking tiyang-tiyang saha tindak-tanduk ingkang saged dipunteliti. Saengga panaliten menika dipuntindakaken sacara langsung wonten papan panggenan ingkang dipunteliti kangge ngasilaken data *deskriptif*.

Wonten panaliten *kualitatif* informasi ingkang kapendhet kanthi ngawontenaken panaliten sacara langsung saha wawan pirembaran (*wawancara*), saengga panaliti kedah langsung wonten papan ingkang dipunteliti kangge mendhet saha ngasilaken data-data ingkang dipunkajengaken. Panaliten ingkang migunakaken cara *kualitatif* menika, ing pangajap supados saged suka gambaran-gambaran ingkang cetha ngengingi lampahing tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, sarta saged mangretosi prosesi lampahing tradhisi Gumbregan menika kanthi saestu.

B. Setting Panaliten

Setting panaliten tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika dipuntindakaken wonten salebeting Wuku Gumbreg ing dinten pasaran Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017. Prosesi tradhisi Gumbregan

menika kaperang dados kalih tahap, inggih menika (a) cecawis sesaji ingkang dipuntindakaken saking wekdal enjing ngantos siyang, (b) lampahing tradhisi Gumbregan, inggih menika makan ternak ingkang dipuntindakaken ing wekdal sonten wiwit saking tabuh 16.00 WIB saha adicara kendhuren ing wekdal bakda Maghrib. Prosesi cecawis sesaji saha makan ternak menika dipuntindakaken ing dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak, lajeng menawi kangge adicara kendhuren dipuntindakaken sesarengan ing dalemipun perangkat dhusun (RT, RW, Dhukuh) utawi ing bale padhukuhan. Wondene ingkang dados paraga tradhisi Gumbregan inggih menika para warga masarakat Desa Kemiri ingkang kagungan ingah-ingah lembu.

C. Sumber Data Panaliten

Miturut pamanggihipun Lofland lan Lofland (lumatar Moleong, 2009: 157), bilih sumber data utama ing salebeting panaliten *kualitatif* inggih menika tembung-tembung, saha tindak-tanduk, lajeng ingkang salangkungipun awujud data tambahan kadosta dokumen lan sanes-sanesipun. Sumber data wonten ing panaliten menika inggih *informan*. Tegesipun *informan* inggih menika tiyang-tiyang ingkang ndherek saha gadhah seserepan ngengingi bab tradhisi Gumbregan ingkang dipunadani ing Desa kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. *Informan* ingkang dipunkajengaken inggih menika para warga masarakat Desa kemiri ingkang taksih ndherek ngleluri wontenipun tradhisi Gumbregan, kadosta sesepuh desa, pamong desa, bapak-bapak kaum kendhuren, saha sedaya warga masarakat ingkang taksih ndherek nglestantunaken tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika.

Sesepuh desa, pamong desa, saha warga masarakat ingkang taksih *aktif* ndherek nglestantunaken tradhisi Gumbregan menika dipundadosaken *informan* panaliten ing pangajap supados saged suka gambaran ingkang cetha ngengingi asal-usulipun tradhisi Gumbregan, prosesi lampahing tradhisi Gumbregan, makna simbolik sesaji ingkang dipunginakaken ing tradhisi Gumbregan, saha paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap pagesangan masarakat panyengkuyungipun.

D. Caranipun Manggihaken *Informan*

Informan inggih menika satunggaling tiyang ingkang gadhah seserepan saha pengalaman ingkang jangkep ngengingi tradhisi Gumbregan kasebut, ugi saged suka *informasi-informasi* lumantar pirembagan saengga saged manggihaken data panaliten ingkang akurat. Caranipun manggihaken *informan* wonten panaliten menika ngginakaken teknik *purposive*.

Moleong (2006 : 224), ngandharaken bilih teknik *purposive* menika ateges anggenipun mendhet *informan* kanthi cara milih tiyang-tiyang ingkang saged suka data ingkang akurat. Data ingkang akurat menika saged dipunpanggiaken kanthi migunakaken *informan* kunci minangka sarana kangge nemtokaken *informan* sanesipun. *Informan* kunci ing panaliten menika sesepuh desa saha modin utawi kaum kendhuren. Wondene *informan* sanesipun inggih menika pamong desa saha warga masarakat ingkang taksih nindakaken tradhisi Gumbregan menika. Sesepuh desa saha kaum dipundadosaken *subjek*, amargi minangka tiyang ingkang nyepuhi tuwin mandhegani ing salah satunggaling prosesi lampahing tradhisi Gumbregan kasebut, saengga kaangep paham saha mangretos kanthi jangkep babagan tradhisi Gumbregan menika.

E. Caranipun Ngempalaken Data

Teknik utawi caranipun ngempalaken data ingkang dipunginakaken ing panaliten tradhisi Gumbregan inggih menika *pengamatan berperanserta*, *wawancara mendalam*, saha *dokumentasi*.

1. Pengamatan Berperan Serta (Participant-Observation)

Miturut pamanggihipun Moleong (2009: 164), *pengamatan berperan serta* inggih menika ngawontenaken pengamatan saha mirengaken kanthi cermat ngantos dumugi bab-bab ingkang alit. Wonten ing pengamatan *berperan serta* panaliti kedah ndherek langsung kanthi *aktif* menapa dene *pasif* ing salebetipun tindakan budaya (Endraswara, 2006 : 208).

Jumbuh kaliyan andharan ing nginggil, cara panaliten menika dipunlampahi kanthi ngawontenaken *pengamatan* utawi *observasi* langsung ngengingi kawontenanipun lampahing tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri. Observasi katindakaken kanthi cara ngamati, ndherek langsung lampahing upacara menika, saha mirengaken kanthi cermat ngantos dumugi bab-bab ingkang alit. Cara panaliten menika gadhah ancas supados pikantuk data *primer* ingkang dipunpendhet langsung saking papan lampahing tradhisi Gumbregan menika.

Salajengipun, asiling panaliten menika dipunginakaken kangge dhasar *wawancara* saha *observasi* sacandhakipun. Kangge nglancaraken *observasi*, panaliti migunakaken pirantos ingkang ancasipun kangge nggampilaken anggenipun ngempalaken data. Pirantos menika awujud cathetan laporan *observasi*. Objek ingkang dados ancas saking *observasi* dipunlebetaken wonten cathetan laporan *observasi* kasebut.

2. *Wawancara Mendalam (Depth Interview)*

Wawancara utawi *interview* inggih menika cara ngempalaken data kanthi migunakaken *dialog* ngengingi bab ingkang gayut kaliyan tema panaliten dhumateng *informan* (Moleong, 2006:186). Cara menika dipunlampahi adhedhasar saking asiling *pengamatan berperanserta* ingkang sampun kalampahan. Panaliti langkung rumiyin ngawontenaken wawancara kaliyan tiyang-tiyang ingkang dipunanggep saged suka informasi ingkang dipunbetahaken, inggih menika saking informan kunci, salajengipun dhateng informan-informan sanesipun. Lampahing wawancara menika dipuntindakaken kanthi cara terbuka, ateges sedaya *informan* menika mangretos menawi piyambakipun saweg dipunwawancarai saha mangretosi ancasing wawancara menika kangge menapa. Wawancara menika kalampahan saking saderengipun ngantos sasampunipun tradhisi Gumbregan kasebut katindakaken.

Wawancara dipuntindakaken dening panaliti kangge manggihaken data bab sesaji tradhisi Gumbregan, makna simbolik sesaji, saha paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap warga masarakat Desa Kemiri. Teknik menika dipunginakaken supados wawancara saged lumampah kanthi sae saha leres miturut ancasing panaliten ingkang badhe dipuntuju. Pramila, anggenipun panaliti nglampahi wawancara menika migunakaken pirantos kangge nyathet manual saha pirantos kangge ngrekam, supados pikantuk asil cathetan data ingkang sae saha jangkep.

3. *Dokumentasi*

Dokumentasi menika minangka salah satunggaling teknik kangge ngempalaken data ingkang dipunlampahi kanthi ngempalaken saha nyusun *dokumen-dokumen* ingkang gegayutan kaliyan ancasing panaliten. *Dokumen* ingkang saged dipunginakaken kangge nyengkuyung data panaliten menika awujud *literatur-literatur* ingkang gadhah gayutan kaliyan tradhisi Gumbregan, foto-foto utawi gambar saking tradhisi Gumbregan kasebut.

F. Pirantosing Panaliten

Panaliti anggenipun pados data panaliten migunakaken satunggaling pirantos saprelu kangge mbiyantu pados data panaliten ingkang *akurat*. Pirantos menika dipunsebat *instrument* panaliten. *Instrument* inggih menika pirantos ingkang dipunginakaken kangge mahyakaken data panaliten. Ingkang dados *instrumen* wonten panaliten menika panaliti piyambak (*human instrument*), amargi panaliti kedah *terlibat langsung* wonten panaliten menika minangka *perencana, pelaksana, pengumpul data, penganalisis, penafsir data*, saha *pelapor asiling panaliten* (Sugiyono, 2007: 60). Pramila, panaliti mbetahaken saperangan pirantos kangge panaliten tradhisi Gumbregan menika, ing antawisipun:

1. *Kamera foto*, kangge mendhet gambar utawi foto menapa kemawon ingkang dipunbetahaken kangge panaliten menika.
2. *Handycam*, kangge ngrekam menapa kemawon ingkang dipunbetahaken kangge panaliten wiwit saking saderengipun ngantos pungkasanipun tradhisi Gumbregan menika kalaksanan.

3. *Voice recorder*, dipunbetahaken kangge pirantos wawancara kaliyan *informan*.
4. Buku cathetan, dipunbetahaken kangge nyerat data menapa kemawon ingkang dipunpanggihaken saking *informan*, sae menika ingkang awujud cathetan lapangan *observasi* menapa dene cathetan lapangan wawancara.
5. Lembar observasi.

G. Caranipun Nganalisis Data

Analisis data inggih menika kupiya kangge madosi saha nata kanthi sistematis asiling observasi, wawancara, saha sanesipun kangge ningkataken pemahaman panaliti bab prekawis ingkang dipuntliti (Muhadjir, 2002: 142). Caranipun nganalisis data wonten panaliten *kualitatif* menika migunakaken metode *analisis induktif*. Pandom ingkang dipunginakaken kangge mangsuli pitakenan panaliten menika saking data ingkang sampun dipunkempalaken saking asiling *pengamatan berperan serta* saha wawancara *mendalam* ingkang sampun dipunserat ing salebeting cathetan lapangan, gambar, foto, lan sapanunggalanipun.

Salajengipun data ingkang sampun kempal dipunanalisis kanthi *induktif*, inggih menika data ingkang mligi saking laporan dipundadosaken satunggaling unit, lajeng dipunkategorisasikaken (Muhadjir, 2002: 167). Endraswara (2006: 215) ugi ngandharaken bilih analisis *induktif* menika kaangkah saged ndadosaken informasi langkung cetha awit saking dipunlampahi proses *unitisasi* saha *kategorisasi*. Analisis *induktif* dipunginakaken kangge mbiji saha nganalisis data ingkang sampun dipunfokusaken wonten ing prosesi, makna simbolik saha paedahipun tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri tumrap masarakat

panyengkuyungipun. Cara ingkang dipunlampahi inggih menika, (1) *Inventarisasi* utawi ngempalaken data asiling panaliten saking pengamatan berperan serta, *identifikasi* saking data ingkang sampun kapundhut ingkang magepokan kaliyan topik panaliten; (2) *Klasifikasi*, inggih menika data-data asiling wawancara mendalam dipunkelompokaken, saengga pikantuk *jawaban umum*, saha (3) *Inferensi*, inggih menika damel dudutan saking pungkasaning asil *interpretasi* ingkang sampun katindakaken.

H. Caranipun Ngesahaken Data

Panaliten menika anggenipun ngesahaken data mawi teknik *triangulasi*. *Triangulasi* inggih menika satunggaling teknik kangge nguji keabsahan data asil panaliten kanthi cara manfangataken satunggaling bab sanesipun (Moleong, 2009: 330). Bab ingkang sanes menika saprelu kangge ngecek utawi kangge nandhingaken asil data panaliten kasebut. Teknik *triangulasi* ingkang dipunginakaken ing panaliten tradhisi Gumbregan menika antawisipun teknik *triangulasi sumber* saha *triangulasi metode*.

Miturut Patton lumantar Moleong (2010: 330) triangulasi kanthi sumber inggih menika teknik ngesahaken data panaliten kanthi cara nandhingaken saha ngecek derajat kapitadosan satunggaling *informasi* asiling panaliten saking pirantos saha wekdal ingkang beda wonten panaliten *kualitatif*. Bab menika saged dipungayuh kanthi cara: (1) nandhingaken data asiling panaliten kaliyan data asil wawancara; (2) nandhingaken menapa kemawon ingkang dipunandharaken tiyang ing masarakat umum kaliyan menapa kemawon ingkang dipunandharaken sacara pribadi; (3) nandhingaken menapa kemawon ingkang dipunandharaken

tiyang-tiyang nalika panaliten kalampahan kaliyan ingkang dipunandharaken saben wekdal menapa kemawon; (4) nandhingaken kahanan saha *perspektif* satunggaling tiyang kaliyan mapinten-pinten pamanggih saking masarakat biasa, tiyang ingkang *berpendidikan*, menapa dene tiyang ingkang gadhah kalungguhan; (5) nandhingaken asiling wawancara kaliyan wosing satunggal dokumen ingkang gayut kaliyan prekawis menika.

Adhedhasar andharan ing nginggil, teknik *triangulasi sumber* ing panaliten menika dipuntindakaken kanthi nandhingaken menapa ingkang dipunaturaken *informan* satunggal lan sanesipun ing salebeting pirembagan. Wondene teknik *triangulasi metode* dipuntindakaken kanthi cara nandhingaken data asiling panaliten kaliyan data asiling wawancara, ing antawisipun arupi *pengamatan*, *pirembagan*, menapa dene *analisis dokumen*, lajeng dipundamel dudutanipun.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Deskripsi *Setting* Panaliten

1. Andharaning Papan saha Wekdal Tradhisi Gumbregan

Desa Kemiri menika mlebet ing tlatah Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. Tebihipun saking pusat pemerintahan kecamatan kirang langkung 1,5 km, dene saking pusat kabupaten kirang langkung 12 km, lajeng menawi saking pusat pemerintahan propinsi kirang langkung 54 km. Desa Kemiri menika wiyaripun 1111. 6555 Ha. Cacahing pendudukipun wonten 4. 701 jiwa, inggih menika 2. 286 piyantun jaler saha 2.415 piyantun estri, sarta cacahipun kepala keluarga wonten 1. 403.

Watesing wilayah Desa Kemiri inggih menika :

Sisih Ler : Desa Mulo, Kecamatan Wonosari

Sisih Kidul : Desa Kemadang, Kecamatan Tanjungsari

Sisih Kilen : Desa Giring, Kecamatan Paliyan

Sisih Wetan : Desa Banjarejo, Kecamatan Tanjungsari

Miturut cathetan *administratif*, Desa Kemiri mujudaken salah satunggaling Desa ing Kecamatan Tanjungsari ingkang kaperang dados 11 dhusun, inggih menika Dhusun Wates, Dhusun Panggang, Dhusun Ngasem, Dhusun Bareng, Dhusun Glagah, Dhusun Kemiri, Dhusun Gebang, Dhusun Guyangan, Dhusun Karang Nongko, Dhusun Dayakan 1, saha Dhusun Dhayakan 2. Wondene gambaring peta Desa Kemiri kados ing ngandhap menika.

Gambar 01. Peta Desa Kemiri (Dok. Ida)

Wonten ing Desa Kemiri menika masarakatipun taksih ngleluri tradhisi tilaranipun para leluhur ingkang dipunwastani tradhisi Gumbregan. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika dipuntindakaken satunggal dinten, wekdalipun saking enjing ngantos bakda Maghrib. Sepisan, wekdal enjingipun kirang langkung saking tabuh 06.00 WIB para warga cecawis sesaji Gumbregan ing dalemipun piyambak-piyambak. Kaping kalih, wekdal sonten wiwit tabuh 16.00 WIB para warga makan ternak ing kandhang ternakipun piyambak-piyambak. Salajengipun ingkang pungkasan, wekdal bakda Maghrib para warga masarakat nindakaken kendhuren Gumbregan wonten dalemipun Bapak RT utawi Bapak Dhukuh, ugi wonten saperangan dhusun ingkang nindakaken kendhuren

ing bale padhukuhan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Dalam acara Gumbregan, pertama itu dari pagi sampai siang menyediakan sesaji untuk ritual makan ternak dan untuk kenduri. Kedua, sore sekitar jam empat atau lima itu ngasih makan ternaknya, yang pokok ngekekne ten sapine nggih sing duwe sapi. Terus yang terakhir sekitar habis Maghrib itu kendhuri.” (CLW 01)

“Wonten adicara Gumbregan, sepisan saking wekdal enjing ngantos siyang nyamektakaken sesaji kangge ritual makan ternak saha kangge kendhuri. Kaping kalih, sonten kirang langkung jam sekawan utawi jam gangsal menika makan ternak, bakunipun ingkang makan lembu menika nggih ingkang kagungan lembu piyambak. Salajengipun ingkang pungkasan, wekdal bibar Maghrib menika kendhuren.” (CLW 01)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Dinten Selasa Wage enjing niku nggih damel sesaji ingkang kangge pakane sapi kalih kendhuren niku. Lha mangkih nek sonten jam 5 nika sami makani sapi. Terus bar Maghrib nika sami kendhuren wonten daleme Bapak RT utawi Bapak Dhukuh, wonten ugi tangga dhusun, Dhusun Dayakan mriku kendhurene tesih dados satunggal ten bale padhukuhan.” (CLW 02)

Tradhisi Gumbregan menika dipunadani saben Wuku Gumbreg ing dinten pasaran Selasa Wage saha Kamis Legi. Saking 11 dhusun ing Desa Kemiri menika ingkang nindakaken Gumbregan ing dinten Selasa Wage wonten kalih dhusun, inggih menika Dhusun Guyangan saha Dhusun Karang Nongko. Ingkang nindakaken Gumbregan ing dinten Kamis Legi, inggih menika Dhusun Panggang, Wates, Ngasem, Bareng, Glagah, Gebang, Kemiri, Dayakan 1, saha Dayakan 2. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 kados ing ngandhap menika.

“Dhaerah Kemiri niki nek Gumbregan kalih dinten sik dingge niku, Selasa Wage malem Rabu Kliwon kalih Kamis Legi malem Jemuwah Pahing. Nek sing Selasa Wage niku saperangan ing dhaerah Kemiri niki nggih Dhusun

Karangnongko kalih Guyangan niki. Lajeng khususse sik kula ngertosi niku nek dinten Kamis Legi sore niku Dhusun Dayakan, Kemiri, Glagah, Gebang.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening pratelan informan 05 ing ngandhap menika.

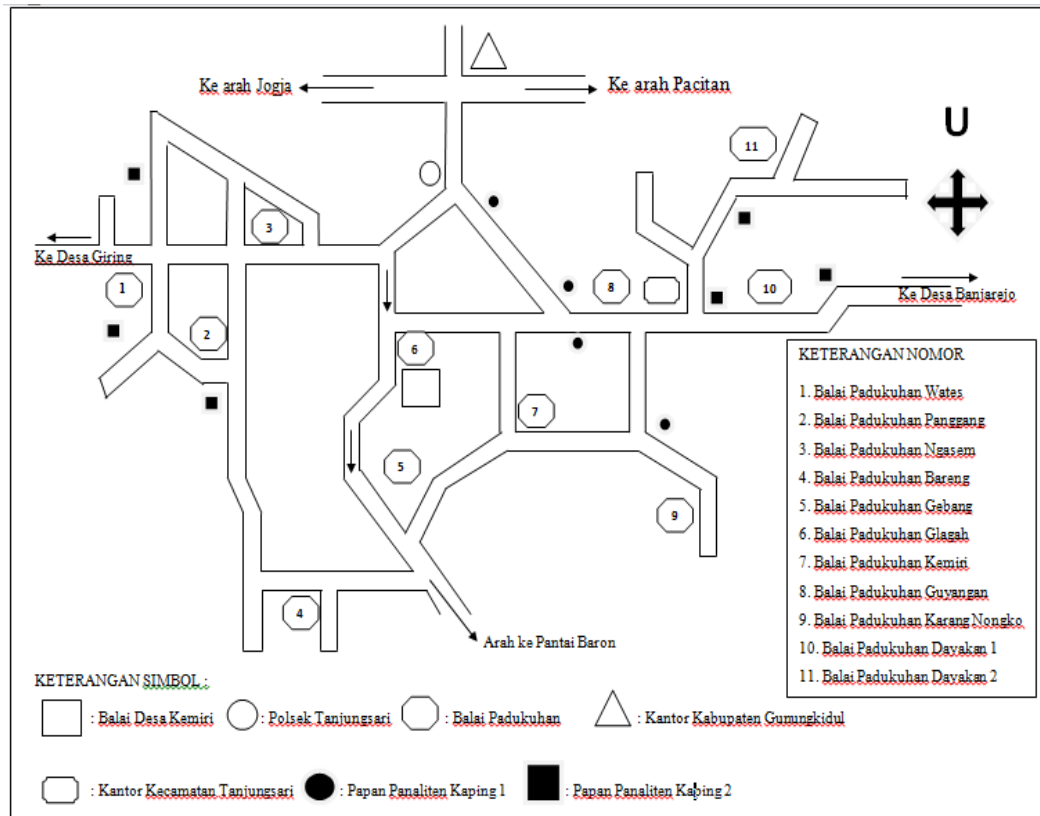
“Pokok e sing genah niku nek cara Gunungkidul, nek Gumbreg niku kudune Wuku Gumbreg, ning nek dinane saben dhaerah utawa dhusun niku beda-beda.” (CLW 05)

“Ya seje desa kuwi seje, le ngecakne kuwi dhewe-dhewe. Dhusun Ngasem, Wates, Bareng, Panggang kene, karo dhaerah wetan kana Dayakan kuwi nek Gumbregan dinane Kamis Legi malem Jemuwah Pahing. Desa Miri sik njupuk Gumbregan dina Selasa Wage kuwi ya Guyangan karo Karang Nongko kuwi.” (CLW 05)

Wonten panaliten tradhisi Gumbregan menika panaliti mendhet data panaliten kaping kalih, inggih menika ing dinten Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017. Panaliten ingkang sepisan katindakaken ing Dhusun Guyangan saha Dhusun Karang Nongko, lajeng panaliten ingkang kaping kalih wonten ing Dhusun Panggang saha Dhusun Dayakan 2.

Dhusun Guyangan saha Dhusun Karang Nongko kekalihipun mapan wonten sawetanipun dhusun Glagah, saking Bale Desa Kemiri taksih mangetan kirang langkung 1 km. Salajengipun, menawi Dhusun Dayakan 2 mapan wonten sawetanipun dhusun Guyangan, saking Kantor Kecamatan Tanjungsari mangetan sekedhik kirang langkung 0,5 km. Wondene menawi Dhusun Panggang inggih menika salah satunggaling dhusun ing Desa Kemiri ingkang mapan wonten pojok kilen, saking Bale Desa Kemiri menika ngilen kirang langkung 2 km. Langkung

cethanipun bab lokasi papan panaliten tradhisi Gumbregan badhe kaandharaken mawi dhenah ing ngandhap menika.

Gambar 02. Dhenah Papan Panaliten Tradhisi Gumbregan (Dok. Ida)

2. Paraga Tradhisi Gumbregan

Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul dumugi wekdal menika taksih dipunuri-uri saha dipunjagi kawontenanipun. Sedaya menika awit panyengkuyungipun para paraga tradhisi Gumbregan. Para paraga wonten ing tradhisi Gumbregan inggih menika sedaya warga masarakat Desa Kemiri ingkang ngingah lembu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Semua warga masyarakat melaksanakan, tapi khusus untuk yang punya ternak sapi mbak.” (CLW 01)

“Sedaya warga masarakat nindakaken, nanging mligi kangge ingkang gadhah lembu kemawon mbak.” (CLW 01)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 03 ing ngandhap menika.

“Nggih namung ingkang gadhah kewan, ning sing boten gadhah nggih boten, ning sing gadhah sapi, nek gadhah sapi sing di Gumbregi ki sapi, wedhus, pitik ngoten niku nggih kabeh, ning sik ngingu kewan sapi niku, ning nek duwene niku wedhus nggih boten di Gumbregi, ming sing gadhah sapi sing Gumbregan niku.” (CLW 03)

Kangge mangretosi kawontenaning para paraga tradhisi Gumbregan ing bab *kependudukan*, *pakaryanipun penduduk*, *tingkat pendidikan* sarta *sistem religinipun* badhe kaandharaken kados ing ngandhap menika.

a. *Kependudukan*

Adhedhasar *data monografi* Desa Kemiri tahun 2016, cacahing pendudukipun Desa Kemiri wonten 4. 701 jiwa, inggih menika 2. 286 piyantun jaler saha 2.415 piyantun estri, sarta cacahipun *kepala keluarga* wonten 1.403. Supados langkung cetha malih badhe kaandharaken wonten tabel ing ngandhap menika.

Tabel 1. Komposisi penduduk miturut yuswanipun

No	Yuswa	Cacahipun
1	0 – 5 taun	315 tiyang
2	6 – 10 taun	281 tiyang
3	11 – 15 taun	581 tiyang
4	16 – 20 taun	258 tiyang
5	21 – 25 taun	347 tiyang
6	26 – 65 taun	2. 149 tiyang
7	≥ 65 taun	770 tiyang
Cacahipun sedaya		4. 701 tiyang

Sumber : Monografi Desa Kemiri taun 2016

Saking tabel *komposisi penduduk* ing nginggil saged dipunmangretosi bilih lare ingkang yuswanipun 0 – 10 taun dereng mangretos bab tradhisi Gumbregan.

Menawi ingkang yuswa 11 – 20 taun menika sekedhik-sekedhik sampun mangretos, awit sampun kathah ingkang mbiyantu cecawis sesaji. Salajengipun, ingkang yuswa 21 – 30 taun ugi sampun mangretos bab tradhisi Gumbregan sanajan dereng jangkep, amargi sampun ndherek langsung nindakaken tradhisi menika, ing antawisipun mbiyantu cecawis sesaji saha mbiyantu makan ternak, ugi sampun saged dados sesulhipun tiyang sepuh nalika adicara kendhuren.

Wondene tiyang-tiyang ingkang kagolong yuswa 31 – 60 taun temtu sampun mangretos kanthi jangkep, amargi sampun dados paraga utama ing salebeting tradhisi menika. Pungkasan, tiyang ingkang kagolong yuswa 61 taun manginggil menika sampun dados sesepuh dhusun ingkang saged dipundadosaken sumber bab jlentrehipun tradhisi Gumbregan. Kejawi menika mligi priyantun kakung, saperangan wonten ingkang kajibah dados kaum ingkang tugasipun mandhegani lampahing adicara kendhuren Gumbregan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Iya kalo tentang Gumbregan ini tentu yang sudah mengerti dan paham betul itu simbah-simbah yang umurnya 60-an keatas mbak. Ada sebagian simbah yang umurnya 60-an itu dipercaya untuk menjadi kaum kenduri. Jadi yang tahu betul tentang Gumbregan itu yang seusianya segitu. Jadi nanti yang memimpin jalannya kendhuri itu simbah kaum itu tadi. Kalau saya yang umurnya 50 tahunan kebawah ini paham, tapi sebagai pelaku dan pelestariya saja.” (CLW 01)

“Menawi bab Gumbregan menika ingkang mangretos sanget inggih simbah-simbah ingkang yuswanipun 60 taunan manginggil mbak. Wonten saperangan simbah ingkang yuswanipun 60 taunan manginggil menika dipunpitados minangka kaum kendhuren. Dados ingkang mandhegani adicara kendhuren menika simbah kaum menika. Menawi kados kula ingkang yuswanipun 50 taun utawi kirang saking 50 taun menika mangretos, ananging namung minangka paraga saha pelestari kemawon.” (CLW 01)

b. Pakaryaning Penduduk

Kanthi adhedhasar *data Monografi* Desa Kemiri taun 2016, katitik pakaryaning warga masarakat Desa Kemiri menika mawarni-warni jinisipun, antawisipun kados tabel ing ngandhap menika.

Tabel 2. Pakaryaning Penduduk

No	Jinising Pakaryan	Cacahipun
1	Petani	805 tiyang
2	Buruh tani	207 tiyang
3	PNS	29 tiyang
4	TNI/ POLRI	6 tiyang
5	Karyawan Swasta	44 tiyang
6	Perangkat Desa	23 tiyang
7	Nelayan	6 tiyang
8	Wiraswasta/ pedagang	235 tiyang
9	Pensiunan	18 tiyang
10	Pengrajin	3 tiyang
11	Montir	9 tiyang
12	Peternak	
	Sapi	704 tiyang
	Kambing	768 tiyang
13	Lain-lain	25 tiyang

Sumber : *Monografi* Desa Kemiri Taun 2016

Jumbuh kaliyan andharan tabel 2 ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih saperangan ageng warga masarakat Desa Kemiri pakaryan padintenanipun inggih menika among tani. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01.

“Tani mbak. Di kemiri bahkan sama seperti agama kita, yang 99,99% Islam, jadi untuk pekerjaan ya sejumlah segitu tani mbak, untuk yang lain itu terbatas sekali.” (CLW 01)

“Among tani mbak. Wonten ing Kemiri menika ibaratipun sami kados agami kita, inggih menika 99,99% Islam, dados ingkang pakaryan among tani menika cacahipun kirang langkung kathahipun nggih semanten, kangge pakaryan sanesipun menika winates sanget. (CLW 01)

Saged dipuntingali saking tabel, menawi cacahipun *petani* ing Desa Kemiri langkung kathah piyambak, inggih menika 805 tiyang. Para among tani menika kejawi nggarap sawahipun ugi kathah ingkang sami ngingah kewan kadosta

lembu lan menda. Pramila, cacahipun warga ingkang sami ternak kewan ugi kathah, inggih menika 709 tiyang ternak lembu saha 768 tiyang ternak menda.

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih warga masarakat Desa Kemiri ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan inggih menika sedaya warga masarakat ingkang gadha ingah-ingah lembu, boten wonten gayutanipun kaliyan jinis pakaryaning masarakat. Salajengipun, sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken menika saking asiling tetanen, kadosta uwos ketan, uwos, jagung, gaplek, uwi, gembili, lan sapanunggalanipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Inggih menika kudune saking hasil bumi. Nek jaman riyin crita kula nalika isih jaman ngrekasa, dereng kados jaman saniki, niku nggih ngangge ketan sethithik, gek mangkih dicampuri napa uwi, napa tela, ngoten niku campurane nek kangge weton kendhuren teng mbale. Ning nek jaman saiki nggih kudu ketan, soale nek jaman saniki pun jaman makmur.” (CLW 03)

c. Tataran Pendidikan

Kanthi adhedhasar *data Monografi* Desa Kemiri taun 2016, *tataran pendidikan* warga masarakat Desa Kemiri saged katingal saking tabel ing ngandhap menika.

Tabel 3. Tataran Pendidikan Penduduk

No	Tataran Pendidikan	Cacahipun
1	Taman Kanak-kanak	99 tiyang
2	Sekolah Dasar/ Sederajat	1.558 tiyang
3	SMP/ Sederajat	937 tiyang
4	SMA/ Sederajat	415 tiyang
5	Akademi D1-D3	48 tiyang
6	Sarjana/ S1	48 tiyang
7	Pascasarjana/ S2	1 tiyang
8	Sekolah Luwar Biasa/ SLB	1 tiyang
9	Kursus/ Keterampilan	18 tiyang
10	Tidak Lulus SD	370 tiyang
11	Tidak Bersekolah	1.003 tiyang

Sumber : *Monografi* Desa Kemiri Taun 2016

Saking tabel ing nginggil saged dipunmangretosi bilih *tingkat pendidikan* masarakat Desa Kemiri kagolong cekapan. Katitik saking kathahipun warga masarakat ingkang sampun ngrampungaken jenjang pendidikan tataran dhasar saha menengah pertama. Sampun kathah ugi warga masarakat ingkang kasil nggayuh pendidikan tataran SMA saha saperangan ugi sampun wonten ingkang kasil nggayuh jenjang perguruan tinggi. Ananging taksih kathah warga masarakat Desa Kemiri ingkang boten sekolah utawi boten lulus SD, inggih menika warga ingkang yuswanipun sampun kagolong sepuh, awit ing jaman rumiyin menika taksih sekedhik sanget ingkang saged nggayuh pendidikan. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Ya setau saya kalau untuk wilayah Kemiri ini kebanyakan hanya lulusan SD mbak, SMP, SMA ya sudah banyak sekarang. Kalau untuk yang lulusan perguruan tinggi, S1, D3 itu ya ada tapi jumlahnya tidak seberapa. Lha teus kalau untuk simbah-simbah itu ada yang dulunya lulusan Sekolah Rakyat, itu tatarannya sama kaya SD kalau sekarang. Tapi juga ada yang belum tamat SD atau malah ada yang tidak sekolah sama sekali.” (CLW 01)

“Inggih miturut kula menawi dhaerah Kemiri menika kathah-kathahipun lulusan SD mbak, SMP, SMA nggih sampun kathah samenika. Menawi ingkang lulusan perguruan tinggi, S1, D3 mekaten nggih sampun wonten nanging jumlahipun nggih dereng sepira. Lha lajeng menawi simbah-simbah mekaten menika rumiyinipun wonten ingkang lulusan Sekolah Rakyat, menika tataranipun sami kados SD menawi samenika. Nanging ugi wonten ingkang dereng lulus SD, kepara malah wonten ingkang boten nate sekolah.” (CLW 01)

Saking andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih *tataran pendidikan penduduk* ing Desa Kemiri menika kawastanan *seimbang*. Tegesipun, saperangan wonten ingkang boten mangretos pendidikan lajeng ingkang saperangan sampun mangretos bab pendidikan. Awit seimbang menika, warga masarakat Desa Kemiri boten gampil dipunpangaribawa kabudayan sanes

saking njawi. Kejawi menika, saking Dinas Kebudayaan Gunungkidul ugi suka *himbauan* supados tradhisi-tradhisi ingkang wonten ing saben dhaerah menika supados dipunlestantunaken. Bab kasebut nambah greget saha regengipun para warga masarakat Desa Kemiri anggenipun nglestantunaken wontenipun tradhisi-tradhisi dhaerah, mliginipun tradhisi Gumbregan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Karena sekarang Dinas Kebudayaan menghendaki tinggalannya orang-orang terdahulu yang sifatnya budaya itu supaya dilestarikan. Tidak bedanya dengan Gumbreg, karena kemarin dari pendamping kebudayaan Desa Kemiri itu meminta mengorek tentang acara-acara tinggalan orang dahulu, tentang Gumbreg tentang Ruwahan dan lain sebagainya.” (CLW 01)

“Amargi samenika saking Dinas Kebudayaan kepingin supados tilaran tiyang-tiyang jaman rumiyin ingkang sipatipun budaya menika supados dipunlestantunaken. Boten beda kaliyan Gumbreg, amargi kala wingi saking pendamping kebudayaan Desa Kemiri menika supados ngorek bab adicara-adicara tilaran leluhur, bab Gumbreg, Ruwahan, lan sapanunggalanipun.” (CLW 01)

d. Sistem Religi

Kanthi adhedhasar *data Monografi* Desa Kemiri taun 2016, cacahipun tiyang utawi warga masarakat Desa Kemiri ingkang ngrasuk agami saged katingal saking tabel ing ngandhap menika.

Tabel 4. Komposisi Pemeluk Agama

No	Agami	Cacahipun
1	Islam	4. 659 tiyang
2	Kristen	17 tiyang
3	Katholik	25 tiyang
4	Hindu	-
5	Budha	-

Sumber : *Monografi* Desa Kemiri Taun 2016

Dhata *komposisi pemeluk agama* menika saprelu kangge mangretosi kapitadosan pangrasuking agami para paraga tradhisi Gumbregan. Miturut tabel

ing nginggil, masarakat Desa Kemiri ingkang ngrasuk agami Islam cacahipun 4.659 tiyang, agami Kristen 17 tiyang, saha agami Katholik 25 tiyang. Wondene ingkang ngrasuk agami Hindu saha Budha boten wonten. Sinaosa agaminipun menika beda-beda, ananging wonten ing pagesanganipun taksih sami pitados saha ngormati warisan-warisan leluhuripun. Bab menika katitik saking taksih kathahipun tradhisi-tradhisi ingkang sami dipuntindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri, kados dene tradhisi Suran, Ruwahan, Gumbregan, Nyadran, Merti Desa lan sapanunggalanipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03.

“Dadi nek mriki dereng dho ninggal tradhisi Jawi, ajenge dho sholat nika tesih nglestarike nggihan. Lha Sri Sultan mawon tesih ngetokke mong-mong, gek kula niku namung kawula cilik mosok gek boten ajeng nurut. Kudune mangsa Suran nggih Suran, mangsa Mulud nggih Muludan, nek sasi Ruwah nggih Ruwahan, nggih nganakke tumpeng. Nek Sura nggih Suran nganakke tumpengan, terus nek tekan Wuku Gumbreg ya Gumbregan, kudune nggih ngoten niku. Dadi wong niku mung nurut jaman kuna, wong nggih kula niki dipenging kalih simbah riyen ampun ninggal jaman wingi ngoten.” (CLW 03)

Mligi ing tradhisi Gumbregan, lampahing tradhisi menika boten dipungayutaken kaliyan agaminipun para paraga tradhisi menika. Bakunipun, sedaya warga masarakat ingkang gadhah ternak lembu kedah nindakaken Gumbregan, inggih kangge slametan utawi wilujengan, saha minangka wujud raos sukur dhumateng Gusti ingkang Maha Asih ingkang sampun paring rejeki lumantar ternak saha saking asiling tetanen. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03.

“Dadi ora ana sambung rapete antarane iman, budaya, karo tradhisi kuwi aja diwor-worke, kudu mlaku sliringan. Niku welinge simbah riyin, dugi sepriki nggih tesih ngoten niku.” (CLW 03)

“Wiwit jaman kemuna nganakke jaman Gumbregan, nggih kangge wilujengan utawa sukuran mligi kewan lembu, ugi sukuran wonten Gustinipun awit sampun dipunparingi rejeki saking ternak kalih asil tetanen niku.” (CLW 03)

B. Asal-Usulipun Tradhisi Gumbregan

Tradhisi Gumbregan dumugi wekdal samenika taksih dipunlestantunaken dening warga masarakat Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul kanthi cara turun temurun saking jamanipun leluhur rumiyin. Tradhisi Gumbregan inggih menika tradhisi kangge wilujengan utawi slametanipun kewan lembu. Miturut cariyos sejarah kina, lembu ingkang dipuningah dening warga masarakat menika sipatipun namung nggadhuh. Masarakat pitados bilih sato kewan ing ngalam donya menika wonten ingkang nguwasani, inggih menika Nabi Sulaiman. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nek Gumbregan niku riyin-riyine gandheng tiyang-tiyang niku sami ngingah satu kewan nek miturut sejarah kuno sapi niku sipate ming nggadhuh, dadi nek satu kewan niku enten sik nguwasani, dadi critane niku napa leres napa boten sik nguwasani satu kewan niku Kyai Nabi Sulaiman, mulane samben wuku Gumbreg niku di Gumbregi, di wilujengi. Wilujengan niku Gumbregan, dadi saben dhawah Wuku Gumbreg di wilujengi ngoten, nek cara mriki nggih niku kupatan kalih palawija, napa ketan napa nggih napa wontene.” (CLW 02)

Wilujengan menika kangge mahyakaken wujud raos sukur dhateng Gusti ingkang Maha Asih awit sedaya limpahan rejeki saking kewan ternak saha saking asiling tetanen. Salajengipun, wilujengan menika ugi kangge caos sukur dhateng Kanjeng Nabi Sulaiman ingkang nguwasani sato kewan ing ngalam donya, amargi panjenenganipun sampun ngidinaken sato kewan menika dipuningah saha dipunginakaken jasanipun wonten ing pagesanganipun sedaya manungsa ing

ngalam donya. Ananging para manungsa ingkang ngingah saha migunakaken jasanipun sato kewan menika dipunparingi kuwajiban supados ngawontenaken slametan utawi wilujengan sato kewan kasebut saben dumugi Wuku Gumbreg. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 06 ing ngandhap menika.

“Gumbregan niki sampun turun temurun mbak. Niku kangge caos sukur dhateng ngarsanipun Gusti ingkang Maha Kuwasa. Lajeng kangge caos sukur utawi atur panuwun dhateng Kanjeng Nabi Sulaiman sing nguwasani sakehing kewan wonten ngalam donya niki. Nggih amargi piyambakipun niku sampun ngijini sedaya kewanipun diingu ing ngalam donya lan saged dipek gawene karo sik ngingu niku. Lha terus, jare critane simbah riya, saben Wuku Gumbreg sapi kudu diwilujengi, nggih di Gumbregi niku, niku kuwajibane sik ngingu sapi. Turene niku perintah saking Kanjeng Nabi Sulaiman niku nggihan. Critane ngoten mbak sepaham kula niku.” (CLW 06)

Salajengipun, lumantar wilujengan menika warga masarakat panyengkuyung ugi nyenyuwun dhateng Nabi Sulaiman supados kewan ingah- ingahipun tansah pinaringan saras saha saged ngreda widada. Saengga, saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi bendaranipun saha mbiyantu anggenipun among tani. Ing jaman rumiyin lembu menika paring kathah mumpangat, ing antawisipun mbiyantu anggenipun para among tani ngolah sawahipun, kadosta ngluku, nggaru, lan sanes-sanesipun. Kejawi saking menika, clethongipun lembu ugi saged kangge rabuk tanemanipun masarakat panyengkuyung. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Niku oleh-oleh e, sakwise laporan kalih Raden Bagus Umbaran kowe baliya marang bendara sira, bendara sira njaluk e apa, njaluk e teguh rahayu slamet, bisa ngerda widada, nek manak lanang sesak o kandhang nek manak wadon ngebakana kandhang, penjaluke kula niku lho, ning di kabul boten e niku boten ngerti, niku penjaluk kula ngoten.” (CLW 03)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 06 ing ngandhap menika.

“Nggih nek Gumbregan niku kangge pepenget dhateng Nabi Sulaiman sik nguwasani sakehing kewan. Dadi mangkih niku nek pun Wuku Gumbreg sami milujengi lembu, lha niku karepe sik duwe lembu, lembu niku saged ngreda, boten penyakiten, lan tinebehna saking godha rubeda menapa mawon, karepe ngoten niku.” (CLW 06)

“Lha nek jaman riyin niku sapi niku dipek gawene ngge ngluku, nggaru ngoten mbak. Dadi diwilujengi supayane sapi niku bisa dipek gawene malih. Sebabipun warga masarakat mriki nggih sami pitados, nek pun digumbregi sapine isa ngreda, boten penyakiten niku wau. Penjaluke sik duwe sapi, sapine isa dinggo butuh lan dipek gawene.” (CLW 06)

Miturut kapitadosan masarakat Desa Kemiri, kewan ingkang dipungumbregi menika dipunsowanaken dhateng Nabi Sulaiman ing Suwargi. Anggenipun sowan dhateng Nabi Sulaiman menika dipunkantheni pamuji teguh rahayu, sekar boreh, dhadhung enggal, kupat luwar, kupat cepuk, kupat lepet, saha kupat bojo lima. Sedaya menika angsal-angsalipun lembu saking bendaranipun ing donya ingkang dipuntujokaken dhateng bendaranipun ing Suwargi. Angsal-angsal menika minangka wujud raos sukur utawi maturnuwun saking bendaranipun lembu ing ngalam donya dhateng Nabi Sulaiman, awit Panjenenganipun sampun ngidinaken lembu menika dipuningah ing ngalam donya saha saged paring kathah mumpangat tumrap gesangipun warga masarakat. Sasampunipun sowan dhateng Nabi Sulaiman, lembu menika lajeng wangsul dhateng bendaranipun ing ngalam donya ingkang dipunkantheni pamuji dening Nabi Sulaiman, mugi-mugi ing donya tansah saras, saged ngreda widada, saha migunani kangge bendaranipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Kudune lembu niku di Gumbregi niku ken sowan kalih Raden Bagus Umbaran niku. Soale sik nggirekke sakehing kewan niku lak mrika. Nek dhaerah ngriki critane ngoten niku mbak. Lha sowan Raden Bagus Umbaran ki oleh-oleh e apa, oleh-oleh e teguh rahayu slamet, karo apa, kembang boreh, lenga wangi, dhadhung anyar, kopat pengluar, kopat cepuk, kopat lepet, kopat bojo limo. Niku oleh-oleh e, sakwise laporan kalih Raden Bagus Umbaran kowe baliya marang bendara sira, bendara sira njaluk e apa, njaluk e teguh rahayu slamet, bisa ngerda widada, nek manak lanang sesak o kandhang nek manak wadon ngebakana kandhang, penjaluke kula niku lho, ning di kabul boten e niku boten ngerti, niku penjaluk kula ngoten.” (CLW 03)

“Wong Gumbregan ketiban wuku Gumbreg niku kudune ya disranani dijaluki ngerda widada bisa a ayom ayem diingu eneng kene iki, ming ngoten, kula niku dikandhani anggenipun masalah ngesrahake niku, turene sing nanggung jawab sakehing kewan niku Raden Bagus Umbaran, kula nggih ken nyeluk niku, mangkih nek pun sowan mrika bali nyang donya niku kudune kon bali marang bendara sira, lha nek wis bali marang bendara sira, bendara sira nek wonten donya nggih kula niki, ning nek wonten mrika Raden Bagus Umbaran niku, ngoten niku intine nek saking kula.” (CLW 03)

Sejatosipun ngengingi cariyos asal-usul tradhisi Gumbregan menika wonten pangretosan ingkang langkup jangkep, ananging warga masarakat panyengkuyung ing wekdal samenika kathah ingkang kirang mangretos kadospundi asal-usulipun tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri kasebut. Saperangan ageng masarakat namung mangretos bilih tradhisi Gumbregan inggih menika tradhisi wilujengan sato kewan ingkang dipuntindakaken kanthi turun temurun, saengga kawontenanipun kedah dipunlestantunaken. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Ning niku nek cara kula namung kantun nglestantunke naluri simbah-simbah riyin. Dadi samben Wuku Gumbreg niku dho wilujengan, milujengi asale sami ngingah satu kewan.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 03 saha 05 ing ngandhap menika.

“Lha nek miturut kula nggih kantun ngenut jaman simbah riye niku, kudune nek jaman riye niku wonten intine, saking gagapan kula intine mung njaluk ngerda widada niku.” (CLW 03)

“Intine Gumbregan sapi menika kantun nglurekaken tradhisi simbah kula rumiyin.” (CLW 05)

“Nek artine kuwi wong jawa ora ninggal jawane, kur nglureke nenek moyang biye, jamane simbah. Pokok e nek tekan wuku Gumbreg, nggumbregkana sapi. Gumbregan kuwi saben wolung sasi sepi.” (CLW 05)

Adhedhasar andharan-andharan ingkang sampun kababar ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih asal-usul utawi mula bukanipun tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika dereng wonten ingkang mangretos cariyosipun kanthi jangkep. Bakunipun, saben Wuku Gumbreg para warga masarakat Desa Kemiri kedah ngawontenaken wilujengan sato kewan. Wilujengan ingkang dipunkajengaken inggih Gumbregan menika. Tradhisi Gumbregan kedah dipuntindakaken amargi sedaya kewan ingah-ingah menika kagunganipun Nabi Sulaiman. Pramila kedah dipunwilujengi, supados kewanipun saged ngreda widada, tansah saras, sarta tebih saking sambekala menapa kemawon. Kanthi mekaten, kewan menika saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi saha mbiyantu masarakat panyengkuyung anggenipun among tani.

C. Prosesi Tradhisi Gumbregan

Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika wonten prosesipun. Prosesi tradhisi Gumbregan menika kaperang dados kalih tahapan, inggih menika cecawis sesaji saha lampahing tradhisi. Sesaji Gumbregan ingkang kedah dipuncawisaken wonten kalih, inggih menika sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren. Wondene

ingkang kalebet lampahing tradhisi Gumbregan inggih menika ritual makan ternak saha kendhuren. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Dinten Selasa Wage enjing niku nggih damel sesaji ingkang kangge pakane sapi kalih kendhuren niku. Lha mangkih nek sonten jam 5 nika sami makani sapi. Terus bar Maghrib nika sami kendhuren wonten daleme Bapak RT utawi Bapak Dhukuh.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 04.

“Nggih nek Gumbregan niku wektune mung sedina, saking enjing ngantos bar Maghrib. Lha ngengingi urutan-urutan, nek enjing niku sami damel sarat-sarate Gumbregan, cara dene niku damel sesajine Gumbregan, ana jadah woran, pulo, kupat ngoten. Nek pun wayah sore nggih sami makani raja kayane piyambak-piyambak, bar niku terus kendhurenan.”

Saking pamanggihipun para informan ing nginggil, saged kaandharaken bilih prosesi tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken satunggal dinten, wekdalipun saking enjing ngantos bakda Maghrib. Cecawis sesaji dipuntindakaken ing wekdal enjing ngantos siyang, wekdal sontenipun ritual makan ternak, salajengipun wekdal bakda Maghrib menika adicara kendhuren.

1. Cecawis Sesaji

Cecawis sesaji kangge tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken wonten dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak. Sesaji dipuncawisaken saking wekdal enjing ngantos siyang. Sesaji ingkang kedah dipuncawisaken ing tradhisi Gumbregan menika kaperang dados kalih, inggih menika sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 04 kados ing ngadhap menika.

“Nggih seka enjing tekane siyang niku sami damel sing ngge ternak kalih ngge kendhurenan wengine mbak.” (CLW 04)

“Lha terus nek gawene kuwi ya piyambak-piyambak, ning ngomahe piyambak-piyambak, nek sik sareng-sareng niku mangkih pas kendhurenan.” (CLW 04)

a. Sesaji kangge Ritual Makan Ternak

Saderengipun lampahing tradhisi Gumbregan katindakaken, warga masarakat Desa Kemiri ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan sami nyawisaken sesaji kangge ritual makan ternak ing dalemipun piyambak-piyambak. Sesaji Gumbregan ingkang kangge ritual makan ternak menika wujudipun pakan, sekar boreh, enjet, saha toya tawa. Sesaji ingkang awujud pakan inggih menika jadah woran, kupat, pulo, lan katul. Sesaji ingkang awujud sekar boreh menika arupi kemuning, sekar kanthil, saha sekar mawar. Kejawi sesaji-sesaji menika, ugi wonten satunggaling pirantos ingkang dipunginakaken kangge mbiyantu lampahing ritual makan ternak, inggih menika dadhung enggal. Sesaji saha pirantos menika dipuncawisaken saking enjing ngantos siyang. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Pertama itu dari pagi sampai siang menyediakan untuk pakan ternak itu ada katul, terus ada kupat. Terus untuk pelengkapanya itu ada jagung goreng didheplok lalu dikasih gula terus dikasih air hangat dan kemudian dikepeli, nah ini namanya pulo. Dan juga ada jadah woran, jadah itu dari ketan. Nah ketan ini nanti malemnya juga untuk kendhuri. Tapi yang untuk sapine nggih niku wau, ada kopat, ada katul yang dimasak itu lho mbak, terus sama pulo itu tadi. Terus juga memakai enjet, kembang boreh, kalih air bening yang ditaruh di cidhuk nika.” (CLW 01)

“Sepisan menika saking enjing ngantos siyang nyawisaken kangge pakan raja kaya, wonten katul, wonten kupat. Lajeng kangge jangkepipun menika wonten jagung goreng dipundheplok ingkang dipunsukani gendhis saha toya anget lajeng dipunkepeli, menika namanipun pulo. Wonten ugi jadah woran, jadah menika saking ketan. Ketan menika dalunipun ugi kangge kendhuri. Nanging ingkang kangge lembu nggih menika wau, wonten kupat, katul ingkang dipunmasak menika, lajeng pulo kalawau. Lajeng ugi ngangge enjet, sekar boreh, saha toya tawa ingkang dipunwadhahi ing cidhuk menika.” (CLW 01)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 05 kados ing ngandhap menika.

“Sarat-sarate nggih niku wau gawe jadah woran, gawe kupat werna papat: kupat luwar, kupat lepet, kupat cepuk, karo kupat sompil, terus gawe pulo, aja lali kembang boreh e karo dhadhung anyar e.” (CLW 05)

1) Jadah Woran

Sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran menika anggenipun damel kanthi cara wos ketan dipunkum kirang langkung satunggal jam dangunipun, lajeng dipunpususi ngantos resik, bibar menika dipunetos ing kukusan. Salajengipun, wos ketan menika dipundang kirang langkung kalih jam dangunipun. Sasampunipun dipundang lajeng dipunkaru, inggih menika wos ketan ingkang sampun dipundang dipunpindhah ing baskom utawi besi ingkang ageng ukuranipun, dipunudhak-udhak sarta sinambi dipunsukani santen saha sarem sacekapipun. Bibar menika dipunleremaken sawetawis, kirang langkung sedasa menit. Salajengipun ketan ingkang sampun dipunkaru menika dipundang malih ngantos mateng. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 04 ing ngandhap menika.

“Beras ketan nika dipunkum riyin, lajeng pun pususi, terus di dang ngoten, mangkih lajeng dikaru, menika dicarup dipunsukani toya panas santen kalih sarem, bar kuwi didang malih ngantos mateng. Sing jenenge jadah woran nika boten dipungemblong, lha sing kangge Gumbreg niki nggih jadah woran niku.” (CLW 04)

Ing ngandhap menika wujuding sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran.

Gambar 03. Jadah Woran (Dok. Ida)

2) Kupat

Sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat menika anggenipun damel migunakaken janur klapa kangge klonthongipun. Kejawi damel klonthongan, saderengipun kedah sampun nyawisaken wos ingkang sampun dipunpilihi kangge isinipun kupat. Menawi klonthongan kupat menika sampun dados lajeng dipunisi wos kirang langkung sepalihipun. Dados, anggenipun ngisi wos menika boten kebak, amargi menawi kebak kupatipun boten saged mateng. Sasampunipun dipunisi wos lajeng dipungodhog ngantos mateng. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 04 ing ngandhap menika.

“Kupat menika di damel saking uwos ingkang dipunwungkus ngangge klonthongan saking janur. Klonthongan janur niku nek pun dadi dipunisi uwos separone, amargi menawi dipunisi kebak mangkih boten mateng. Lajeng bar niku digodhog ngantos mateng”. (CLW 04)

Saben Gumbregan menika wonten sekawan jinis kupat ingkang kedah dipundamel, inggih menika kupat luwar, kupat lepet, kupat cepuk saha kupat sompil utawi bojo lima. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Wonten sekawan jodho mbak, kupat lepet, kupat cepuk, kopak pengluar, kalih bojo lima, menika patang jodho. Sakjodho niku loro, dadi patang jodho nggih 8 jumlahe. Niku nek cara mriki.” (CLW 03)

Wonten ing ngandhap menika wujudipun sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat luwar, lepet, cepuk, lan bojo lima.

Gambar 04. Kupat (Dok. Ida)

Katrangan :

a) Kupat Bojo Lima	c) Kupat Lepet
b) Kupat Cepuk	d) Kupat Luwar

3) Pulo

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika anggenipun damel migunakaken bahan dhasar jagung ingkang sampun garing. Jagung menika dipungoreng mateng ngantos wernipun keningal soklat. Bibar menika lajeng dipundheplok ing lumpang sinambi dipunsukani bumbu gendhis Jawi sarta sarem sacekapipun. Menawi jangungipun sampun lembut lajeng dipuncuri toya anget sacekapipun, bibar menika dipunkepli lonjong-lonjong. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngadhap menika.

“Terus untuk pelengkapanya itu ada jagung goreng didheplok lalu dikasih gula terus dikasih air hangat dan kemudian dikepli, nah ini namanya pulo.” (CLW 01)

“Lajeng kangge jangkepipun menika wonten jagung goreng dipundheplok ingkang dipunsukani gendhis saha toya anget lajeng dipunkepli, menika namanipun pulo.” (CLW 01)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 04.

“Saking jagung digoreng, lajeng ditumbuk ngge alu nika kalih pun sukani gula jawa, mangkih terus disiram wedang jarang anget-anget nika gek terus dikepli. Nggih niku men sesaji-sesaji niku karepe kepiye boten ngertos, kantung neruske simbah-simbah riyin ngoten niku sesajine.” (CLW 04)

Wonten ing ngandhap menika wujuding sesaji Gumbregan ingkang dipunsebut pulo.

Gambar 05. Pulo (Dok. Ida)

4) Katul

Katul ingkang kangge pakan ternak menika katul saking wos gilingan. Wondene cara ngolahipun inggih menika, katul dipunlebetaken ing ember lajeng dipunsukani toya tawa sacekapipun, ugi ampun kesupen dipunsukani sarem. Salajengipun katul menika dipunwadhahi wonten kukusan lajeng dipundang ngantos mateng. Anggenipun ngedang menika ngangge kendhil, dandang, utawi soblob. Menawi sampun mateng lajeng dipunwadhahi wonten ing tampah, sontenipun nembe dipundamel makan raja kayanipun piyambak-piyambak.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 04 ing ngandhap menika.

“Katul sik dingge makani ternak niku katul saking wos pari gilingan. Lha katul menika cara ngolahe nggih didang. Saderenge di dang niku diwadhahi ing wadhah, ember nek kula. Bar niku pun curi banyu mentah nika kalih punsukani sarem, kajenge wonten rasane ngoten. Ajenga ming nggo sapi kalih wedhus nika nggih ben enak ngoten kersane. Lha bibar nika lajeng di dang ngantos mateng. Ngedang e menawa cara desa mriki nggih ngangge dandang utawa kendhil. Nek sik gadhah soblob nggih ngangge soblob.” (CLW 04)

Wujudipun sesaji katul ingkang kangge pakan ternak kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 06. Katul (Dok. Ida)

5) Enjet

Enjet menika sesaji Gumbregan ingkang asalipun saking jurjuran watu gamping. Enjet ing Gumbregan menika dipunginakaken kangge mbrubuhi kandhang lembu nalika ritual makan ternak katindakaken. Caranipun mbrubuhi kandhang menika kanthi cara enjet dipunleletaken utawi dipunkoseraken wonten ing bobok kandhang. Kejawi dipunleletaken wonten bobok, enjet menika ugi dipunkoseraken ing sungunipun lembu. Wonten ing salebetipun tradhisi Gumbregan, enjet menika minangka tolak bala kangge ngawat-awati sedaya

rubeda menapa kemawon ingkang saged nggodha lembu menika. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Enjet niku kangge dileleti wonten sungune sapi niku kangge tolak bala, turene penolak e nggih enjet niku.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 03.

“Nggih ngangge, enjet niku dikoserke wonten mbobok kandhang, niku ken ngawat-awati ana barang sing ajeng mlebu nyerang kewan niku ampun entuk, niku meden-medeni, carane ngoten niku kajenge wedi enjet niku.” (CLW 03)

“Kalih nggen sungu sapi niku nggih dikoseri enjet, kandhang kalih sungu sapi dikoseri enjet, niku kangge tenger turene.” (CLW 03)

Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud enjet.

Gambar 07. Enjet (Dok. Ida)

6) Sekar Boreh

Sesaji sekar boreh menika wujudipun kemuning, sekar kanthil, saha sekar mawar. Sesaji sekar boreh saged dipuntumbas ing pasar-pasar tradhisional. Sekar boreh menika dipunginakaken wonten ing salebeting ritual makan ternak. Sesaji boreh dipunkoseraken wonten sungunipun lembu kangge tandha menawi lembu menika sampun dipunsranani utawi dipungumbregi dening bendaranipun.

Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 saha 03 ing ngandhap menika.

“Kembang boreh niku isine isrisan pandhan wangi, gek mangkih kembange niku kembang biasa kados bermewer, ceplok piring, dados mung sak kembang-kembang e, mawar, mlathi niku biasane.” (CLW 02)

“Kembang boreh niku isine nggih komplit, kembang biasa niku nggih kembang bermewer, kanthil, lenga wangi utawa kemuning, niku nggih wangi gandane.” (CLW 03)

“Nggih tumbas e ning pasar mbak, ning pasar kembang. Nek gawe dhewe nggih boten saged, lha niku minyak wangi kalih boreh e boten ngerti jodhone, nggih kudune ning bakul kembang niku wau.” (CLW 03)

“Nek boreh niku nggih dikoserke wonten sungune sapi, niku tandha yen sampun disranani teng bendarane, dadi sowan wonten mrika sampun komplit, lha wonten mrikane mesthine nggih ditarik napa pripon ngoten.” (CLW 03)

Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud sekar boreh.

Gambar 08. Sesaji Boreh (Dok. Ida)

Katrangan :

- a. Kemuning
- b. Sekar Mawar
- c. Sekar Kenanga

7) **Toya Tawa**

Sesaji toya tawa menika dipunginakaken nggebyur badanipun lembu nalika ritual makan ternak katindakaken. Toya tawa menika saderengipun dipungebyuraken sampun dipundongani rumiyin. Donga menika miturut kapitadosanipun warga masarakat piyambak-piyambak, bakunipun nyenyuwun dhateng Gusti supados lembunipun menika tansah ngreda widada saha tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon. Toya tawa menika biasanipun dipunwadhahi wonten siwur, cidhuk, utawi ceret. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun 02 ing ngandhap menika.

“Nggih niku sapi digrujug ngge toya bening. Toyane niku diwadhahi wonten siwur, ning nggih wonten sik ngangge ceret.” (CLW 02)

“Donga menika saben tiyang boten sami, nggih ming sak saged e piyambak, miturut lelurine jaman riyin, ingkang cetha nyuwun kajenge sapi menika saged ngerda widada kalis saking sedaya rubeda napa mawon.” (CLW 02)

Ing ngandhap menika gambar sesaji Gumbregan ingkang awujud toya tawa.

Gambar 9. Toya Tawa (Dok. Ida)

b. Sesaji Kendhuren

Sesaji Gumbregan ingkang kangge kendhuren menika wujudipun tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo. Sesaji-sesaji menika dipundamel ing wekdal enjing

wonten dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak. Anggenipun damel sesaji jadah woran, kupat, lan pulo kedah kathah, amargi kejawi kangge kendhuren ugi dipunginakaken kangge pakan ternak. Pramila, tigang sesaji menika boten sedayanipun kangge kendhuren, ananging sepalihipun dipunsisihaken kangge pakan ternakipun. Sesaji kendhuren menika menawi sampun samekta dipunwadhahi ing piring utawi besi, lajeng wekdal bibar Maghrib dipunbekta wonten ing dalemipun Bapak RT utawi Bapak Dhukuh. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 04.

“Nggih nek sik dingge kendhuren niku damel e sareng sik enjing damel ngge pakane sapi niku. Le gawe jadah, kupat, pulo nika boten sedaya ngge pakane sapi, ning nggih disisihne separone ngoten kangge kendhurenan.” (CLW 04)

“Nggih jadah worane nika cara dene niku digawe tumpeng, terus punsukani pulo kalih kupate niku, nggih saduwene mawon, kalih napa tiga ngoten pulo kalih kupat e niku. Terus mangkih dikekne piring utawa besi nek cara wong desa niku, terus digawa ning gone Pak RT utawa Pak Dhukuh nek dhaerah kula mriki mbak.” (CLW 04)

Wujuding sesaji kendhuren kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 10. Sesaji Kendhuren (Dok.Ida)

Katrangan :

- 1) Kupat
- 2) Tumpeng Jadah Woran
- 3) Pulo

2. Ritual Makan Ternak

Ritual makan ternak menika dipuntindakaken dening sedaya warga masarakat Desa Kemiri ingkang gadhah ingah-ingah lembu mliginipun. Ritual menika dipuntindakaken kanthi cara pribadi ing kandhang ternakipun warga masarakat piyambak-piyambak. Ancasipun saking ritual makan ternak menika intinipun kangge nyanjangi kewan bilih sampun wanci Wuku Gumbreg, pramila dipungumbregi, saha kangge nyilakaken sedaya godha rencana ingkang saged ngganggu katentremanipun kewan-kewan menika. Liripun ingkang ndamel rubeda dhateng kewan-kewan menika dipunopahi kanthi nindakaken tradhisi Gumbregan, supados boten wantun malih nggegodha dhateng kewan ingah-ingahipun kasebut. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nek makani sapi niku nggih dipakani piyambak-piyambak, wonten kandhange piyambak-piyambak, tegese nggih ming ngomongi kewan menawa tekan Wuku Gumbreg, kowe di Gumbregi karo bendara sira. Gek karepe mangkih niku nyilakake godha rencana lir e mangkih niku sing nggawe rubeda ten satu kewan niku diopahi, karepe men aja nggiri godha kewan niku.” (CLW 02)

Salajengipun, ingkang kajibah mandhegani lampahing ritual makan ternak menika inggih ingkang kagungan ternak menika piyambak, utaminipun bapak kepala kulawarga. Amargi kepala kulawarga menika ingkang bakunipun makan kewan, kados dene angon utawi ngarit menika tugasipun Bapak-Bapak, Ibu-bu namung mbiyantu kemawon. Pramila, menawi wonten satunggaling kulawarga ingkang sampun boten gadhah kepala kulawarga menika anggenipun nindakaken ritual makan ternak saged nyuwun tulung kaliyan tangga tepalih ingkang sampun biasanipun nindakaken ritual menika. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Inggih bapak-bapak utaminipun, lha nek ibu-ibu niku sifate namung wonten pawon, tukang olah-olah ngoten, masak-masakan nek dhong e sedhekah napa ngoten niku.” (CLW 02)

“Nggihi mangkih kengken tanggane ngoten, mangkih nggihi wonten sik kulina makani.” (CLW 02)

Andharan menika dipunsengkuyung dening informan 03.

“Kudune sing makani sapi niku nggihi wong lanang, tiyang estri boten pareng. Wong lanang men boten saben wong lanang saged, nek wong lanang boten saged nggihi kongkon tanggane sik saged mbak, kongkon sing biasane nggumbregi niku. Nek wong putri niku nggihi boten. Nek kulawarga sing boten wonten kakunge nggihi kongkon tanggane sik saged nggumbregi sapi niku.” (CLW 03)

Lampahing ritual makan ternak ing Desa Kemiri menika katindakaken ing wekdal sonten. Wonten ing salebeting ritual makan ternak menika wonten sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken. Wujuding sesajinipun inggihi menika jadah woran, kupat, pulo, katul, boreh, enjet, saha toya tawa ingkang dipunwadhahi ing siwur utawi ceret. Kejawi menika pirantos ingkang awujud dhadhung enggal ugi kedah sampun cumawis saprelu kangge ndhadhung lembunipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Tapi yang untuk sapine nggihi niku wau, ada kopat, ada katul yang dimasak itu lho mbak, terus sama pulo itu tadi. Terus juga memakai enjet, kembang boreh, kalih air bening yang ditaruh di cidhuk siwur nika, pakai ceret juga bisa.” (CLW 01)

“Nanging kangge lembune nggihi wonten kupat, katul ingkang dipunmasak menika lho mbak, lajeng kalih pulo menika wau. Salajengipun ugi ngangge enjet, sekar boreh, kaliyan toya wening ingkang dipunwadhahi wonten ing cidhuk siwur, ngangge ceret ugi saged.” (CLW 01)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 02 saha informan 03.

“Kangge pakane sapi niku, didangke katul, kalih ketan niku sekedhik, lajeng mangkih dipakani ngge kupat e niku, pulo ugi. Lha mangkih nek sonten jam 5 nika sami makani sapi.” (CLW 02)

“Nek pun wayah sore nggih sami makani raja kayane piyambak-piyambak. Terus nggih nyepakne kembang boreh, enjet, dadhung sing gawean enggal, mula nek dhadhung pun damel Gumbregan niku karepe penging ngekekne sapa-sapa kudune ken ngrumat.” (CLW 03)

Wondene urutanipun lampahing ritual makan ternak menika badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

a. Ndhadhung Lembu

Wonten ing salebetipun lampahing tradhisi Gumbregan menika migunakaken satunggaling pirantos ingkang dipunsebut dhadhung. Dhadhung menika ginanipun kangge ndhadhung lembu sadangunipun adicara ritual makan lembu katindakaken. Dhadhung ingkang kangge Gumbregan menika kedah dhadhung enggal. Pramila, pirantos dhadhung menika boten kenging dipunsukakaken sinten kemawon, kedah dipunrumat saha namung kangge lembunipun piyambak. Umpaminipun lembu menika badhe dipunsade ugi kedah damel dhadhung enggal malih, dhadhung ingkang kangge Gumbregan boten dipunbektakaken lembunipun. Amargi dhadhung menika sampun kenging uni utawa donganipun Gumbregan, dados kedah dipunrumat piyambak. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Dhadhung Gumbregan iki kudune dhadhung sik gawean anyar, dadi dianyarake.” (CLW 03)

“Dadhung sing gawean enggal, mula nek dhadhung pun damel Gumbregan niku karepe penging ngekekne sapa-sapa kudune ken ngrumat, kudune nggih dingge sapi niku, nek upama sapi kuwi arep tak dol dhadhunge nggih gawe dhewe, dhadhung Gumbregan disimpen boten dibektakke.” (CLW 03)

“Nggih merga dhadhung niku pun kenging unine kewan niki, pun kula kandhani kangge Gumbregan.” (CLW 03)

Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu nalika dipundhadhung ngangge dhadhung enggal.

Gambar 11. Lembu ingkang dipundhadhung (Dok. Ida)

b. Nggebyur Lembu

Sasampunipun lembu dipundhadhung, toya tawa ingkang sampun dipuncawisaken ing siwur utawi ceret menika dipungebyuraken ing badanipun lembu. Anggenipun nggebyur menika boten namung sepisan, ananging gumantung kaliyan kathahipun toya ingkang dipuncawisaken. Ancasipun lembu dipungebyur menika kangge tandha menawi lembu menika sampun dipungumbregi. Wondene ngengingi tegesipun, toya tawa menika minangka tolak bala kangge ngicalaken sedaya sukerta ingkang saged ngangu katentremanipun lembu. Pramila, kanthi dipungebyur toya tawa menika, lembu kaajab saged ayom-ayem tentrem, tebih saking sedaya sukerta menapa kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nggih niku sapi digrujug ngge toya bening niku minangka kangge tolak bala, dadi bangsa sukerta menapa kemawon nika kajenge ilang, nggih niku mangkih dikantheni donga niku ngoten.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 03 saha informan 05.

“Nggih menika ngangge toya, toya menika wonten siwur, lajeng pun sontengi terus disiramke siraha sapi. Disiramke niku kangge tandha nek empun digumbregi.” (CLW 03)

“Artine ngene, disiram banyu kuwi men ayom-ayem, men tentrem, isan disiram terus dileleti kembang boreh. Sapi kuwi dikandhani yen wis tekan wuku Gumbreg.” (CLW 05)

Saking andharan-andharan informan ing nginggil saged dipunmangretosi bilih saderengipun toya tawa menika dipungebyuraken ing badanipun lembu temtunipun sampun dipundongani rumiyin. Donga menika antawisipun satunggal tiyang kaliyan sanesipun boten temtu sami, samangretosipun piyambak-piyambak. Cethanipun donga menika minangka panyuwunan saha pangajabing kulawarga ingkang ngingah lembu dhateng Gusti ingkang Maha Asih, supados lembu ingkang dipuningah menika tansah ngreda widada saha tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02.

“Donga menika saben tiyang boten sami, nggih ming sak saged e piyambak, miturut lelurine jaman riya, ingkang cetha nyuwun kajenge sapi menika saged ngerda widada kalis saking sedaya rubeda napa mawon. Penuwunane ngoten niku, dadi kula niku ming kari nglestarikake adat.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 03 saha 05 ing ngandhap menika.

“Nek cara kula donga niku : *Gulo kewan, kowe ketiban wuku Gumbreg kowe di Gumbregi marang bendara sira, sakwise di Gumbregi marang bendara sira kowe sowano marang Raden Bagus Umbaran, ana tarikan apa Raden Bagus Umbaran? Seka donya oleh-oleh e apa? Seka donga oleh-oleh e kupat pengluar, kupat bojo lima, kupat lepet, kupat cepuk, minyak wangi, dhadhung anyar. Sakwise sowan marang Raden Bagus Umbaran baliya marang bendara sira, bendara sira sepisan mung njaluk teguh rahayu slamet, ping pindhone bisa a ngerda widada, nek manak lanang sesakana kandhang nek manak wedok ngebakana kandhang, wis cukup.* Terus disiram banyu kuwi. Dongane nggih ming ngoten niku. Jane intine nggih niku nyuwun sageda ngerda widada bisa a slamet.” (CLW 03)

“Nggih wonten, saderengi banyu bening nika digrujugne ning sapi niku disontengi utawi diuneni riyen, unenane ngoten niki nek kula : *Pi saiki tekan wuku Gumbreg kowe diopahi menyang bendara Sira, panganen nek wis entek sowano Nabimu Sulaiman, Nek bali mampiro pasar mbalong nempuro beras pari, jejerno genuk e bendara sira men nganti kebak ber luber kaya kali bongawan mili, nek manak lanang ngebakana kranjang nek manak wedok ngebakana kandhang.* Niku artinipun ngeten, kala rumiyin nek sapi niku digawe sami, saderengipun panen utawi sabaripun panen saben tekan wuku Gumbreg sapi digumbregi, lha niku sing dikarepke pinisepuh rumiyin menika sapi niku diopahi, le ngopahi inggih niku wau didangke jadah dhedhak sapanunggalane.” (CLW 05)

Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang dipungebyur ngangge toya tawa saking ceret.

Gambar 12. Nggebyur Lembu (Dok. Ida)

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih prosesi nggebyur lembu menika mawi sesaji toya tawa ingkang dipunwadhahi ing ceret utawi siwur. Saderengipun toya tawa menika dipungebyuraken, dipundongani rumiyin. Gebyuran menika kangge tandha menawi lembu sampun dipungumbregi. Wondene donga menika minangka panyuwunan saha pangajabing kulawarga ingkang ngingah lembu dhateng Gusti, supados lembu ingkang dipuningah menika tansah ngreda widada saha tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon. Salajengipun, antawisipun Nabi Sulaiman, Raden Bagus Umbaran,

saha Kyai Bagus lancur menika satunggal nama ingkang sami, namung beda-beda anggenipun nyebutaken kemawon. Bab kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 saha informan 05 ing ngandhap menika.

“Critane Raden Bagus Umbaran niku sing nggirekke sakehing kewan, nek miturut kula Raden Bagus Umbaran niku nggih Nabi Sulaiman sing nguwasani kewan lan sakehing kewan, niku critane wong riyen ngoten.” (CLW 03)

“Lha nek wong Gumbreg kuwi sik dipengeti ya Kyai Bagus Lancur, Kyai Bagus Lancur kuwi ya padha karone Nabi Sulaiman sing momong sakehing kewan.” (CLW 03)

c. Makan Ternak

Sabibaripun lembu menika dipungebyur ngangge toya tawa, lajeng dipunpakani ngangge sesaji-sesaji ingkang sampun dipuncawisaken. Sesaji ingkang kangge pakan ternak menika wujudipun katul, jadah woran, kupat saha pulo ingkang sedayanipun dipundadosaken satunggal ing wadhah, kadosta ember utawi tampah. Wonten ing ngandhap menika gambar sesaji ingkang kangge pakan ternak.

Gambar 13. Sesaji Pakan Ternak (Dok. Ida)

Katrangan :

- a. Kupat Luwar
- b. Katul

- c. Jadah Woran
- d. Pulo

Saben Wuku Gumbreg, ternak lembu menika dipunwilujengi. Anggenipun milujengi kanthi nindakaken tradhisi Gumbregan menika. Wonten ing tradhisi Gumbregan, lembu dipunopahi kanthi cara dipundangaken jadah woran lan katul, dipungodhogaken kupat, saha dipundheplokaken pulo. Opah ingkang sedayanipun saking asiling tetanen menika lajeng dipunpakakaken dhateng lembu minangka raos sukur saha maturnuwun saking bendaranipun, awit ingah-ingahanipun sampun paring kathah piguna tumrap anggenipunn among tani. Lembu menika saged mbiyantu ngluku saha nyebar, clethongipun ugi saged kangge rabok sawahipun. Sanajan wekdal samenika ngluku saha nyebar menika sampun langka, ananging mligi ing Desa Kemiri saperangan ageng masarakatipun taksih kathah ingkang nyebar saha ngluku ngangge jasanipun lembu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nggih niku amargi lembu niku dipunpitados kalih masarakat, saged paring kathah piguna kangge para kadang tani. Pancen nek jaman kuna, sapi niku dipek gawene, kangge ngluku, nyebar menika mawi lembu. Ning nek jaman saiki ngluku nyebar ngangge sapi niku pun arang. Nek saiki sing kathah tangan, nggih nggathul, macul. Ning nggih taksih wonten ingkang ngluku, nyebar ngoten ngge jasanipun sapi” (CLO 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening informan 05.

“Kala rumiyin nek sapi niku digawe sami, saderengipun panen utawi sabaripun panen saben tekan wuku Gumbreg sapi digumbregi, lha niku sing dikarepke pinisepuh rumiyin menika sapi niku diopahi, le ngopahi inggih niku wau didangke jadah dhedhak sapanunggalane.” (CLW 05)

“Opahe kuwi minangka tandha sukur lan maturnuwun ning Gusti, merga sapine wis isa dipek gawene.” (CLW 05)

Salajengipun, lembu menika dipunpakani ngangge sesaji jadah woran, kupat, pulo lan katul menika supados lemu. Menawi lembu menika sampun lemu lajeng saged ngreda. Pangajabipun saking ingkang ngingah lembu, menawi lembu

menika sampun ngreda lajeng saged kangge nyekapi kabetahanipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 saha informan 05 ing ngandhap menika.

“Dipakani niku karepe ben lemu mbak. Nek pun lemu nggih terus harapane bisa berkembang biak, supaya bisa untuk membantu tani dan bisa untuk nyukupi butuh.” (CLW 01)

“Karo karepe kuwi dipakani supaya lemu. Lemu terus saged ngreda, nek manak wedok niku kajenge manak premanak ngantos kandhange boten kamot, nek manak lanang men ngantek punok jenggileng niku sageda ge tuku lemah bas. Nek pun tambah lemahe sik dikarepke panen pari okeh, genuk e bendara sira boten jeglog, kebak terus kados kali bongawan bumi, lumintir tanpa wonten kendhate. Jagunge panen, parine panen, sapine manak, kabeh butuh isa kacukupan. Niku sing dikarepke pinisepuh ngoten niku. (CLW 05)

Wonten ing ngandhap menika gambar lembu ingkang dipunpakani ngangge sesaji jadah woran, kupat, pulo, lan katul.

Gambar 14. Makan Lembu (Dok. Ida)

Saking andharan-andharan ingkang sampun kababar ing nginggil, saged kapendhet dudutanipun bilih prosesi makan lembu menika kantindakaken sasampunipun prosesi nggebyur lembu. Prosesi makani menika minangka wujud opahipun lembu ingkang sampun mbiyantu para among tani anggenipun nggarap sawahipun. Salajengipun, kanthi dipunpakani jadah woran, kupat, pulo, lan katul

menika supados lembu lemu saengga saged ngreda. Menawi sampun ngreda kaangkah saged kangge nyekapi kabetahan bendaranipun.

d. Mborehi Lembu

Prosesi salajengipun sabibaripun makan lembu inggih menika mborehi lembu. Mborehi lembu menika mawi sesaji sekar boreh ingkang sampun dipuncawisaken. Sekar boreh inggih menika campuraning atal, kemuning, pandhan wangi lan sapanunggalanipun, kangge mblonyo badan (Poerwadarminta, 1939: 57). Salajengipun ‘blonyo’ tegesipun dipunusar-usari parem, boreh, lan sapanunggalanipun ing badanipun sakojur (Poerwadarminta, 1939: 50). Saking andharan menika saged dipunmangretosi bilih mboreh inggih menika mblonyo utawi ngoseraken boreh ing badan. Mligi ing tradhisi Gumbregan, mboreh lembu inggih menika ngusapaken utawi ngoseraken boreh ing sungunipun lembu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 saha 06 ing ngandhap menika.

“Nek boreh niku nggih dikoserke wonten sungune sapi, tegese wis diborehi ning bendarane. Wis cukup dikoserne ning sungu, ora perlu ning awakke sapi.” (CLW 03)

“Sapi kuwi dikoseri boreh wonten sungune, tegesi yen sapi kuwi wis diborehi ning bendarane. Lha diborehi, niku tandha yen sampun disranani teng bendarane. Lha tandha niku nggih wonten sungune sapi.” (CLW 06)

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih ngusap sungu lembu mawi sesaji boreh menika kangge tandha utawi tenger menawi lembu menika sampun dipungumbregi. Kanthi dipuntengeri menika nedahaken bilih ingah-ingah lembu taksih dipunuri-uri saha dipunuthun-uthun. Uthun inggih menika dipunugung sarta dipunemi-emi (Poerwadarminta, 1939: 448). Tegesipun,

ingah-ingah lembu menika dipuneman-eman sanget saha dipunrumat kanthi permati. Pramila, saben Wugu Gumbreg ingah-ingah lembu dipunwilujengi, inggih menika kanthi nindakaken tradhisi Gumbregan. Bab menika dados satunggaling titikan bilih lembu menika taksih sami dipunrumat kanthi saestu dening bendaranipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Lha terus sik jenenge kembang boreh kuwi kanggo mborehi sapi, sing diborehi ya sungune niku. Wong jawa ora ninggal jawane, eling karo ingon-ingone. Diborehi padha karo isik diuri-uri, di uthun-uthun. Jane nek kembang boreh kuwi kanggo nguri-uri. Dadi sapi kuwi angger wolung sasi sepisan nek pas wuku Gumbreg kudune di Gumbregi.” (CLW 05)

Wonten ing ngandhap menika gambar sungunipun lembu ingkang bibar dipunborehi.

Gambar 15. Sungunipun lembu (bunderan abrit) ingkang bibar dipunborehi (Dok. Ida)

Saking andharan-andharan ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih prosesi mborehi lembu menika katindakaken sabibaripun makan lembu. Mborehi lembu katindakaken kanthi cara ngoseraken sesaji boreh ing sungunipun lembu. Boreh dipunkoseraken ing sungu lembu minangka tandha utawi tenger bilih lembu sampun dipunwilujengi. Tandha utawi tenger menika nedahaken bilih

ingah-ingah lembu taksih dipunuthun-uthun dening bendaranipun. Titikanipun menawi lembu taksih dipunuthun-uthun dening bendaranipun inggih menika, saben Wuku Gumbreg lembu menika dipungumbregi utawi dipunwilujengi.

e. Ngalungi Lembu

Prosesi sabibaripun mborehi lembu inggih menika ngalungi lembu mawi sesaji kupat. Sesaji kupat ingkang dipunkalungaken ing gulunipun lembu menika kupat luwar sajodho. Kupat luwar menika kangge sarana ngluwari ujar utawi nadaripun ingkang ngingah lembu. Ateges, nadaripun tiyang ingkang ngingah lembu sampun luwar, lebar, sarta sampun sah menika dipunbuktikaken kanthi nindakaken tradhisi Gumbregan. Luwar saha lebaripun nadar dipunsimbolaken mawi sesaji kupat luwar menika. Bab kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02.

“Nggih wonten, nek dikalungi kupat niku mbuktekke nek sakniki niki tekan Wuku Gumbreg, di Gumbregi karo bendarane ngoten.” (CLW 02)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Kupat sik dinggo ngalungke kuwi kupat luwar, kena apa kok mung kupat luwar, tegese kuwi kanggo sarana ngluwari ujar utawa nadar. Dadi sapi kuwi diomongi yen saiki wis tekan wancine wuku Gumbreg, mula kowe tak Gumbregi, terus gek sowano menyang Gustimu yakuwi Nabi Sulaiman. Dadi nadare sik duwe sapi kuwi wis luwar, lebar, sah wis ora ana tanggungan meneh. Nadare kuwi ya nggumbregi sapi kuwi. Nadare bakal luwar, digambarake nganggo kupat luwar sik dikalungake sapi kuwi.” (CLW 05)

Kejawi kangge ngluwari nadar, kupat menika ugi kangge sarana nglumpataken sedaya pakewuh menapa kemawon. Pakewuh inggih menika reribed, alangan, menapa kemawon ingkang njalari rekasa utawi kangelan

(Poerwadarminta, 1939: 458). Tegesipun, kupat luwar dipunkalungaken ing gulunipun lembu menika minangka pralambang kangge mageri utawi mbentengi lembu supados luwar saha tebih saking sedaya reribed utawi bab ala menapa kemawon ingkang saged nganggu keslametanipun lembu menapa dene keslametanipun ingkang ngingah. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Tapi untuk kupat itu saya sedikit pernah mirengke, kupat kuwi isa nglumpatke bangsa pekewuhe, dalam arti maknane tiyang sepuh duka mbak, mungkin nglumpatke bangsa pekewuhe itu maksudnya meminta selamat. Selamat untuk si hewan itu, selamat untuk pemeliharanya, dan pada akhirnya supaya hewan itu sehat dan dapat berkembang biak dengan bagus. Itu kupat kalo menurut saya seperti itu.” (CLW 01)

“Nanging ngengingi kupat menika kula sekedhik nate mireng, kupat menika saged nglumpataken bangsa pakewuh, tegesipun saking tiyang sepuh rumiyin mbok menawi nglumpataken bangsa pakewuh menika kangge nyuwun slamet. Slamet kangge kewanipun, slamet kangge ingkang ngingah, saengga pungkasanipun supados kewan menika saras saha saged ngreda kanthi sae. Kupat miturut pamanggih kula nggih kados mekaten.” (CLW 01)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 06 kados ing ngandhap menika.

“Kalung kuwi lak diubedake ing gulu. Ubed kuwi cara dene pager mbak. Sapi dikalungi kupat luwar padha karone sapi dipageri kupat luwar. Dipageri kupat luwar supayane luwar utawa adoh saka sakehing reribed sik isa nggegodha sapi niku. Mula dilambangke yen gumbregan sapi dikalungi kupat, supaya apa, supayane slamet seka sakabehing reribed utawa alangan sik isa nganggu tentreme sapi niku, ngoten mbak larah-larahe.” (CLW 06)

Pratelan wonten ing nginggil dipunsengkuyung dening pamanggihipun Rusma (2012: 150), bilih kupat luwar menika nglambangaken pinuwunan masarakat panyengkuyung upacara supados dipunluwari saking sedaya sambekala utawi menapa mawon ingkang ala.

Salajengipun, sesaji kupat luwar ing tradhisi Gumbregan menika boten kedah dipunkalungaken ing gulunipun lembu. Amargi kadhang kala lembu menika budi, saengga menawi dipunkalungi kupat radi kangelan. Menawi kawontenanipun kados mekaten, kupat cekap dipungepyokaken wonten ing gulunipun lembu. Sanajan namung dipungepyokaken, ananging menika sampun sami saha sah kaliyan ingkang dipunkalungaken. Sabibaripun dipunkalungaken utawi dipungepyokaken, kupat luwar menika lajeng dipunpakakaken dhateng lembunipun, dipuncampuraken kaliyan jadah woran, katul, saha pulonipun. Bab menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Digepyokke mbak ning gulu nika nek mriki boten dikalungke. Mangkih nek pun bar digepyokke gek ditugeli terus dipakakke sapine niku dicampurke kalih jadah e kalih katul lan pulone. Nek ngalungi niku angel mbak, di gepyok-gepyokke niku pun sah nggihan.” (CLW 03)

Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang dipunkalungi kupat luwar.

Gambar 16. Lembu dipunkalungi kupat luwar (Dok. Ida)

Saking andharan ing nginggil saged kapendhet dudutanipun bilih prosesi ngalungi lembu ngangge sesaji kupat luwar menika kangge sarana ngluwari ujar utawi nadaripun ingkang ngingah lembu. Kupat luwar dipunkalungaken ing gulunipun lembu menika minangka pralambang kangge mageri utawi mbentengi

lembu supados luwar saha tebih saking sedaya reribed utawi bab ala menapa kemawon ingkang saged nganggu keslametanipun lembu menapa dene keslametan ingkang ngingah. Nadar saha reribed menika badhe kaluwar utawi kalebar kanthi dipunsimbolaken ngangge kupat luwar ingkang dipunkalungaken ing gulunipun lembu. Salajengipun, kupat menika saged namung dipungepyokaken ing gulunipun lembu menawi kawontenanipun lembu menika budi utawi kangelan kangge dipunkalungi kupat.

f. Mbrubuhi Kandhang

Mbrubuhi kandhang lembu menika ngangge sesaji enjet. Enjet menika saking jurjuran gamping ingkang dipunkum toya tawa supados encer. Enjet ing tradhisi Gumbregan dipunginakaken kangge brubuh kandhang. Brubuh inggih menika dipuntegori, dipunpedhangi, lan sapanunggalanipun ngantos sami rubuh (Poerwadarminta, 1939: 61).

Enjet ingkang kangge brubuh menika dipunolet-oletaken ing bobok kandhang kanthi wujud silang-silang saha wujud manungsa. Wujud brubuh ingkang dipungambaraken silang-silang menapa dene manungsa menika ancasipun kangge ngamping-ampingi utawi medhangi saking wontenipun godha rubeda menapa kemawon ingkang saged ngganggu katentremanipun lembu. Kanthi dipunbrubuhi sesaji enjet, kaajab sedaya bebaya ingkang saged nggodha utawi nganggu lembu sami ajrih saha boten wantun mlebet ing salebetipun kandhang lembu kasebut. Awit saking menika, lembu badhe ayem tentrem tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon. Bab kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 kados ing ngandhap menika.

“Nggih ngangge, enjet niku dikoserke wonten mbobok kandhang, niku ken ngawat-awati ana barang sing ajeng mlebu nyerang kewan niku ampun entuk, niku meden-medeni, carane ngoten niku kajenge wedi enjet niku.” (CLW 03)

“Mulane enjet niku enten mbobok digambarke uwong niku karepe ajeng e wedi nek ajeng mlebu mriku, men aja wani nyerang kewan niku. Niku nek enjet.” (CLW 03)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 05 saha informan 02 ing ngandhap menika.

“Sarate kangge tradhisi Panggang, yen wuku Gumbreg menika mawi sarat dipunleleti enjet nang kandhang. Terus niku dileleti enjet, dileleti enjet niku minangka sawen, kersane pinisepuh rumiyin. Dadi ingon-ingon niku aja sing pating gremat pating gremet pating clula pating clulu aja nggangu gawe ingon-ingonku. Niku kepercayaan simbah rumiyin.” (CLW 05)

“Nek cara kuna kejaba dingge tolak bala menika dimaknani nggih nika ngge apu nek enjet niku, enjet niku kangge dileleti wonten sungune sapi niku kangge tolak bala, turene penolak e nggih enjet niku.” (CLW 02)

“Dadi enjet niku kangge brubuh, lha brubuh niku cara-carane kangge tolak bala, kanthi tolak bala niku panyuwune sik gadhah sapi nggih mugi-mugi sapi niku saged ayem tentrem tebih saking sedaya bebaya, karepe ngoten niku.” (CLW 02)

Wonten ing ngandhap menika gambar nalika mbrubuhi kandhang lembu.

Gambar 17. Mbrubuhi Kandhang Lembu (Dok. Ida)

Adhedhasar andharan ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih prosesi mbrubuhi kandhang mawi sesaji enjet menika ancasipun kangge ngamping-ampingi saha medhangi lembu saking wontenipun rubeda menapa kemawon ingkang saged nggegodha utawi nganggu katentremanipun lembu kasebut. Kanthi dipunbrubuhi sesaji enjet menika, kaangkah lembu badhe ayem tentrem tebih saking sedaya rubeda menapa kemawon.

g. Masang Kupat

Prosesi ingkang pungkasan ing salebeting ritual makan ternak inggih menika masang kupat ing kandhang lembunipun piyambak-piyambak. Kupat ingkang dipunpasang ing kandhang lembu menika wonten tigang werni, inggih menika kupat cepuk, lepet, saha bojo lima. Anggenipun masang tigang werni kupat menika kathah-kathahipun wonten emperan kandhang lembu. Ananging ngengingi papan masang kupat menika boten wonten aturanipun kedah wonten sisih pundi, bakunipun dipunpasang ing kandhang lembu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nggih wonten kandhang niku, sik penting niku wonten kandhang. Sejene sing dipakakne niku enten sing dipasang wonten kandhang.” (CLW 02)

“Niku kupat bojo limo, kupat cepuk, lan kupat lepet niku. Bibar masang kopat niku nggih sampun rampung anggene makani sapi niku.” (CLW 02)

Ancasipun masang kupat ing kandhang lembu menika minangka atur panuwun saking bendaranipun lembu dhateng ingkang njagi lembu ing kandhang. Masarakat Desa Kemiri pitados bilih ingkang njagi lembu menika Nabi Sulaiman utawi masarakat wonten ingkang nyebut Kyai Bagus Lancur. Atur panuwun menika dipunsymbolaken kanthi dipunopahi tigang werni kupat kasebut.

Pangajabipun ingkang ngingah lembu, kanthi dipunopahi mugi-mugi lembunipun tansah dipunjagi, saengga boten wonten ingkang wantun nggegodha dhateng lembunipun. Kanthi mekaten, lembun menika tansah wilujeng saha tebih saking sedaya sambekala menapa kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Tegesi kupat kuwi ngge ngopahi sing momong kewan utawi sik tunggu kandhang, lha sing momong niku kapitadosane tiyang jaman riyin nggih Nabi Sulaiman nika. Carane niku kaya dene sesaji niku dikei kupat wonten kandhang e.” (CLW 02)

Bab kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Terus niki dimaknani didelehi kopat ten ndhuwur kandhang niku minangka kangge ngopahi sing momong kewan critane simbah Kyai Bagus Lancur kajenge wilujeng niku keprabanipun simbah rumiyin. Kyai Bagus Lancur sik wajib momong kewan tak opahi kopat lepet, kopat luwar, kopat cepuk, kopat sompil ngersua sapi saiki nganti sakteruse aja ana sambekala rina wengi. Ora nyebar-nyebar cengkaruk, nyebar pedhet lanang wedok.” (CLW 05)

Adhedhasar andharan-andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih prosesi masang kupat ing kandhang lembu menika kalebet prosesi ritual makan ternak ingkang pungkasan. Kupat ingkang dipunpasang ing kandhang menika wonten tigang werni, inggih menika kupat lepet, cepuk, saha bojo lima. Ancasipun prosesi masang kupat menika kangge atur panuwun saking bendaranipun lembu dhateng ingkang njagi lembu ing kandhang. Atur panuwun menika dipunwujudaken kanthi dipunopahi tigang werni kupat kasebut. Kanthi dipunopahi kupat, mugi-mugi lembu menika tansah dipunjagi, saengga tansah manggih wilujeng boten wonten sambekala menapa kemawon ingkang badhe

ngganggu katentremanipun lembu. Wonten ing ngandhap menika gambar nalika masang kupat ing kandhang lembu.

Gambar 18. Masang Kupat (Dok. Ida)

3. Kendhuren Gumbregan

Kendhuren Gumbregan katindakaken sabibaripun prosesi ritual makan ternak, inggih menika ing wekdal bakda Maghrib. Saking wekdal bakda Maghrib para warga masarakat ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan sami kempal ing papan panggenan adicara kendhuren. Papan panggenan adicara kendhuren Gumbregan menika saben dhusun boten sami, wonten ingkang nindakaken kendhuren ing dalemipun Bapak RT, Bapak Dhukuh, utawi ing bale padhukuhan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Nek rumiyin sebelum saya dituakan disini jadi satu mbak, di tempat bale dhusun atau di tempat pak dhukuhnya. Tapi pada saat itu kayaknya RT belum terbentuk, terus nek sing saiki daripada mrika-mrika ten bale dhusun napa ten nggene pak dhukuh, terus kepenak e ning nggon RT ne dhewe-dhewe. Tapi di tetangga dhusun masih ada yang kumpul jadi satu. Di Dhusun Dayakan kayaknya masih berkumpul jadi satu kendurinya, di bale dhusun.” (CLW 01)

“Menawi rumiyin saderengipun kula dipunsepuhaken nggih dados satunggal mbak, wonten bale dhusun utawi wonten dalemipun Bapak Dhukuh. Nanging rumiyin kadose dereng dipunbentuk RT, lajeng menawi samenika

tinimbang tebih-tebih wonten bale dhusun menapa wonten nggene Pak Dhukuh, langkung sekecanipun wonten RTnipun piyambak-piyambak mawon. Nanging tangga dhusun taksih wonten ingkang kempal dados satunggal. Dhusun Dayakan kadosipun taksih kempal dados setunggal kendhurenipun, wonten bale dhusun.” (CLW 01)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 02 saha informan 03, kados ing ngandhap menika.

“Sonten mbak, bibar maghrib nika sareng-sareng wonten nggene Pak RT, wonten ugi ingkang nggene Pak Dhukuh niku, mangkih sami mbekta le ngarani niku ambengan palawija, palawija niku saking wos sekul, mila nggih ana sik nggethuk tela, nggethuk gembili, napa kimpul ngoten niku. Ning niku nek jaman riyin, nek saiki nggih mbekta tumpeng jadah woran, kupat, kalih pulo niku.” (CLW 02)

“Wonten mbale mbak, sak padhukuhan niki dados setunggal, Dayakan 1 nggih wonten mbale Dayakan 1, Dayakan 2 nggih wonten mbale Dayakan 2. Nek riyin nalika dereng gadhah bale piyambak-piyambak nggih dadi siji mbak, ning sareng pun duwe bale piyambak-piyambak gek niku misah, dadi dhewe-dhewe.” (CLW 03)

Pasarta kendhuri Gumbregan inggih menika sedaya warga masarakat ingkang ngingah lembu. Ing jaman rumiyin, pasarta kendhuren menika Bapak-Bapak sedaya, ananging menawi Bapak-Bapak nembe wonten kepreluan sanes, Ibu-Ibu ugi saged nggantosaken dados pasarta kendhuren. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Jane nek kendhuri niku nek riyen ya mbak waktu saya masih kecil itu biasanya bapak-bapak semua, tapi karena perubahan jaman mungkin nek sakniki niku wong lanang boten mesthi wonten ngomah, kadhang buruh merantau ten pundi ngoten, kadhang nek sik lanang boten wonten ya sik putri ndherek kendhuri ngoten.” (CLW 01)

“Jane menawi kendhuri jaman rumiyin nggih mbak, nalika kula taksih alit menika biasanipun bapak-bapak sedaya, nanging amargi jaman menika berubah, menawi samenika tiyang jaler boten temtu wonten ndalem, kadhang kala merantau kangge nyambut damel wonten pundi ngoten, dados menawi ingkang kakung boten wonten ndalem nggih ingkang ndherek kendhuren nggih ingkang estri.” (CLW 01)

Ing salebeting adicara kendhuren menika wonten sesaji ingkang kedah dipunbekta dening sedaya pasarta kendhuri. Sesaji kendhuren ingkang kedah dipunbekda inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, saha pulo. Tigang werni sesaji kasebut dipunwadhahi dados satunggal ing piring utawi besi, ingkang salajengipun dipunbekta wonten ing papan lampahing adicara kendhuren. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 kados ing ngandhap menika.

“...mangkih sami mbekta le ngarani niku ambengan palawija, palawija niku saking wos sekul, mila nggih ana sik nggethuk tela, nggethuk gembili, napa kimpul ngoten niku. Ning niku nek jaman riyin, nek saiki nggih mbekta tumpeng jadah woran, kupat, kalih pulo niku.” (CLW 02)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Nggih jadah woran niku, kupat, ngangge pulo nggihan. Jadah e niku nggih sak penak terus diubengi pulo paling nggih 2 pulone niku lajeng kupat niku. Terus mangkih diwadhahi ning piring utawa besi nika.” (CLW 03)

Adicara kendhuren Gumbregan menika kaperang dados tigang tahap, inggih menika pambuka, inti, saha panutup. Adicara kendhuren dipunwiwiti saking atur pambagyaharja dening Bapak RT utawi Bapak Dhukuh. Menawi kendhurenipun saben RT ingkang atur pambagyaharja Bapak RT, lajeng menawi papan kendhurenipun dados satunggal ing bale padhukuhan ingkang atur pambagyaharja Bapak Dhukuh. Ing ngandhap menika *transkrip* salah satunggaling atur pambagya saking Bapak Dhukuh Dayakan 2.

Assalamu'alaikum wr.wb.

Wonten ngarsanipun para pepundhen, para pinisepuh ingkang satuhu kinabekten, ugi wonten ngarsanipun Bapak-Bapak warga masarakat Dhusun Dayakan 2 ingkang kawula hormati. Langkung rumiyin mangga kita konjukaken puji sukur wonten ngarsanipun Gusti ingkang Maha Kuwaos, wondene ing dalu

menika, kita saged makempal nyawiji wonten bale padhukuhan Dayakan 2 mriki saperlu ngawontenaken Gumbregan mekaten.

Mugi-mugi kanthi Gumbregan menika temtunipun estining arah menika awujud panyuwunan kula panjenengan sami samangkih, mugi-mugi anggenipun ngengingu awujud kewan ingkang pun sebat lembu mekaten samangkih saged ngerda widada, sehat, boten wonten gangguan kesehatan menapa dene perkembangan kaitanipun kalih lembu menika.

Wekdal salajengipun kula sumanggakaken wonten ngarsanipun Bapak Sasmo minangka kaum kendhuren Gumbregan ing dalu menika, Mangga.

Wonten ing ngandhap menika gambaripun Bapak Dhukuh Mungkas (Bapak Dhukuh Dhusun Dayakan 2) ingkang nembe ngaturaken pambagyaharga.

Gambar 19. Bapak Mungkas (bunderan abrit) Ngaturaken Pambagyaharja (Dok. Ida)

Adicara salajengipun, bibar atur pambagya inggih menika adicara inti kendhuren ingkang dipunpandhegani dening Bapak Kaum. Bapak Kaum menika kajibah ngaturaken utawi masrahaken cak-cakanipun sesaji kendhuren ingkang sampun dipunbekta dening pasarta kendhuren. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Terus nanti pada saat waktunya kendhuri itu kan dipimpin seorang yang namanya kaum ya mbak, pak kaum namanya, yang intinya ya niku ngaslahke apa yang istilahnya sesaji kendhuri, nanti pak kaum yang nyarati, dalam arti tentang ucapannya dan lain sebagainya itu kan pak kaum.” (CLW 01)

“Lajeng mangkih wekdal kendhuren dipunpimpin dening satunggal tiyang ingkang dipunsebut kaum, ingkang intinipun masrahaken sesaji kendhuren, samangkih pak kaum menika ingkang nyarati, tegesipun sedaya ngengingi waosan menapa kemawon menika inggih pak kaum.” (CLW 01)

Sadangunipun Bapak Kaum menika masrahaken sesaji kendhuren, para pasarta kendhuren sami maos amin-amin wonten saben pungkasaning ukara ingkang dipunpocapaken dening Bapak Kaum. Wondene *transkripipun* kados ing ngandhap menika.

Pak Kaum : Nggih maturnuwun wekdalipun Bapak Ketua RT. Langsung kemawon nggih gandheng pun jam setengah 7 mangga sami dipunwiwiti, saderengipun mangga sami muji sukur wonten ngarsanipun Gusti Alloh mugi-mugi pinaringan kasarasan, kesehatan, saha dipunparingi rohmat hidayahipun Gusti Allah.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene panjenengan sedaya ngasta rakan palawija ing dinten Selasa Wage malem Rabu Kliwon ing dalemipun bapak RT mriki saperlu amengeti anggenipun Wuku Gumbreg.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Dene rakan palawija menika wau setingkat ingkang dipunpengeti, ingkang sing cikal bakal ing Dhusun Guyangan, mliginipun trukan tambak ngriki.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti rakan palawija anggenipun sami ngingah sato kewan saha anggenipun among tani supados ijo royo-royo tulus pari dadi.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken rakan palawija ingkang salajengipun ingkang dipunpengeti mbok Dewi Pertimasani.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti rakan palawija lha mugi-mugi anggenipun sami tuwus saha anggenipun ngingah sato kewan lan sageda ngerda widada nir ing sambekala.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken pulo ingkang dipunpengeti inggih menika pulo Gluwak, pulo Gimbal, pulo Gumarang sedaya pulo dipunpengeti.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti ampun ngantos nggodha rubeda anggenipun sami ngingah sato kewan, pitik iren, saha sapanunggalanipun.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken sega kupat ingkang dipunpengeti

ingkang momong wonten ing keblat sekawanipun.

Warga : *Nggih.*

Pak Kaum : *Awit dipunpengeti ampun ngantos paring godha rubeda dhateng sato kewan utawi lembu sapanunggalanipun.*

Warga : *Nggih.*

Pak Kaum : *Ha gene atur kula kados sampun cekap, mbok bilih wonten kalepatan saha kekiranganipun mugi-mugi Gusti Alloh tansah maringi pangapunten.*

Warga : *Nggih.*

Wonten ing ngandhap menika gambaripun Bapak Kaum Sasmo ingkang nembe ngaturaken adicara kendhuren.

Gambar 20. Bapak Kaum Sasmo (bunderan abrit) Ngaturaken Adicara Kendhuren

Saking *transkrip* andharanipun Bapak Kaum ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih ketigang sesaji kendhuren ing antawisipun jadah woran, kupat, lan pulo menika ingkang sepisan kangge mengeti utawi ngabekteni ingkang cikal bakal ing saben dhusun. Kaping kalih, sesaji menika kangge ngabekteni ingkang ngemong utawi ngratoni sato kewan ing keblat sekawanipun, inggih menika Nabi Sulaiman. Salajengipun ingkang pungkasan kangge pepenget dhateng sedaya makluk-makluk ingkang saged nggegodha sato kewan. Dipunpengeti supados makluk-makluk menika boten wantun nggegodha dhateng sato kewan ingah-ingahanipun masarakat panyengkuyung.

Sasampunipun Bapak Kaum masrahaken sesaji kendhuren, kalajengaken adicara panutup. Adicara kendhuren menika dipunpungkasi kanthi ndedonga sesarengan ingkang dipunpimpin dening Bapak Kaum. Donga menika ancasipun kangge nyuwun keslametan saha nyenyuwun supados menapa ingkang dados gegayuhanipun warga masarakat menika dipunijabah dening Gusti. Ing ngandhap menika *transkip* donga kendhuren Gumbregan ingkang dipunpimpin dening Bapak Kaum.

Pak Kaum : Saderenge kula suwuni panjenengan sedaya sami ngocap amin, supados kabul menapa ingkang dados panyuwunipun piyambak-piyambak.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Audzubillahiminasyaitonirrajim, allahumma salimana sayyidina muhammad sekabat rasulullah wamijina 'amini, alhamdulillahirabbil'alamin. Allahumma inna nas-aluka salamatan fiddini wa'afiyatan filjasati waziyadatan fil'ilmu wabarokatan firrizki wataubatan qablalmaut warahmatan 'indalmaut, allahumma hawwin 'alaina fisakaraatil maut, wanajaatan minannaar wal afwa indal hisaab. Subhana rabbi 'izzati 'amma yasifun, wasalamun 'alamursalin walhamdulillahirabbil'alamin. (Amin).

Sabibaripun adicara kendhuren menika dipunpungkasi kanthi donga sesarengan, lajeng para pasarta kendhuri sami nglinton-nglintonaken tumpeng jadah woran, kupat, saha pulonipun. Menawi sampun rampung anggenipun nglintonaken sesaji kendhuren, para pasarta kendhuren sami jagongan sinambi dhahar sesarengan sesaji ingkang sampun dipunlinton-lintonaken. Salajengipun, menawi anggenipun jagongan saha dhahar sampun rampung, pasarta kendhuri lajeng kondur dhateng dalemipun piyambak-piyambak. Ing ngandhap menika gambar kawontenaning pasarta kendhuren Gumbregan ingkang nembe nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun.

Gambar 21. Nglintonaken Sesaji Kendhuren (Dok. Ida)

Adhedhasar andharan-andharan ingkang sampun kababar ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih adicara kendhuren Gumbregan katindakaken sabibaripun ritual makan ternak, inggih menika wonten ing wekdal bakda Maghrib. Ancasipun saking kendhuren menika saprelu kangge mengeti anggenipun Wuku Gumbreg. Dipunpengeti supados anggenipun warga masarakat ngingah sato kewan menika tansah saras, ngreda widada, sarta boten wonten rubeda menapa kemawon. Salajengipun, supados anggenipun among tani saged ngasilaken panen ingkang kathah, saengga kekalihipun saged kangge nyekapi kabetahanipun warga masarakat panyengkuyung sadangunipun gesang ing ngalam donya. Lumantar kendhuren menika warga masarakat ugi nyenyuwun dhateng Gusti supados tansah pinaringan kawilujengan, wilujeng anggenipun sami ngingah kewan saha wilujeng anggenipun nglampahi gesang padintenan.

D. Makna Simbolik Sesaji Tradisi Gumbregan

Wonten ing salebetipun tradhisi Gumbregan menika gadhah makna-makna ingkang dipunwujudaken lumantar simbol-simbol utawi pralambang-pralambang tartamtu. Simbol saha pralambang menika saged awujud basa, tetedhan, kegiatan menapa dene sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken ing salebeting tradhisi kasebut.

Mekaten ugi wonten ing tradhisi Gumbregan menika. Warga masarakat Desa Kemiri pitados bilih sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken ing salebeting tradhisi Gumbregan menika gadhah makna simbolik tartamtu.

Anggenipun maknani sesaji-sesaji ing salebeting tradhisi Gumbregan menika adhedhasar asiling wawan pirembagan kaliyan para informan sarta saking asiling panaliten-panaliten saderengipun ingkang ngrembag bab makna sesaji ing tradhisi-tradhisi sanesipun. Sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken ing tradhisi Gumbregan menika gadhah makna wigatos tumrap pagesanganipun warga masarakat Desa Kemiri. Makna simbolik sesaji ingkang dipunginakaken ing tradhisi Gumbregan kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Jadah Woran

Jadah Woran menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kalebet ing sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kendhuren. Bahan ingkang kangge damel jadah woran menika wos ketan, santen, saha sarem. Anggenipun damel inggih menika wos ketan dipunkum rumiyin lajeng dipundang kanthi dipunsukani santen saha sarem sacekapipun.

Wujud sesaji ingkang arupi jadah woran menika nyimbolaken pamikiranipun tiyang ingkang ngingah lembu anggenipun nglampahi gesang padintenan. Tegesipun, tiyang gesang menika ampun ngantos ngrusa-grusu anggenipun ngecakaken butuh, kedah dipunkendhaleni utawi dipunkontrol kepinginanipun, supados boten gela ing tembe mburine. Lembu menika kedah ngreda widada, ampun ngantos gampang dipunsade, sanajan menika kangge kabetahan ananging kedah dipunkendhaleni pamikiranipun, supados boten

kecunthelan lembu. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Lha artine jadah kuwi, jadah kuwi lak seka ketan, lha nek ketan niku lak pliket, cara wonge kanggo nge lem men aja gampang bodhol, aja gampang rusak, mula di lem. Dadi jadah niku artine kangge ngendhaleni, sapi niku kajenge kenging diulur-ulur, ampun nganti ndurusi butuh utawa aja gampang di dol, menawi didol menika saged dados kecunthelan sapi tegese, menika artinipun ngoten. Kanggo sarat srana men aja gampang pethil di lem nganggo jadah. Dadi kabeh kuwi sanepan.” (CLW 05)

Salajengipun, sipat pliket saking ketan menika nyimbolaken raketipun sesambetan antawisipun masarakat panyengkuyung tradhisi Gumbregan kaliyan para leluhuripun. Pramila, dumugi wekdal samenika tradhisi Gumbregan taksih dipunlestantunaken saha rutin dipuntindakaken dening masarakat panyengkuyungipun. Bab menika nedahaken bilih warga masarakat Desa Kemiri taksih kagungan sesambetan ingkang raket kaliyan para leluhuripun, saengga tradhisi-tradhisi tilaranipun para leluhur taksih sami dipuntindakaken saha dipunjagi kawontenanipun. Wahyana Giri MC (2010: 38) ngandharaken bilih jadah inggih menika sekul ingkang dipundamel saking wos ketan. Wos ketan menika gadhah sipat pliket. Sipat pliket menika nedahaken bilih sesambetan antawisipun tiyang ingkang sampun seda kaliyan tiyang ingkang taksih gesang tansah rumaket. Tegesipun tiyang ingkang taksih gesang kaajab tansah emut saha boten supe dhateng para leluhuripun. Andharan menika jumbuh kaliyan pamanggihipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Nek kupat intine ngge ngopahi sik jaga kandhang niku Mbak, ning nek jadah woran, jadah kuwi lak digawe seka ketan, ketan kuwi sipate pliket, intine kuwi nuduhake rakete antarane warga masarakat kene karo para leluhure ndhisik. Mulane, nganti tekan saiki Gumbregan isih diuri-uri, kuwi dadi bukti menawa masarakat kene isih ndhuweni ubungan raket karo

leluhure, mula tekane saiki adat tradhisi jaman simbah mbiyen isih padha dilakoni.” (CLW 03)

Adhedhasar andharan ing nginggil saged kapendhet dudutanipun bilih sesaji jadah woran ing tradhisi Gumbregan menika nyimbolaken pamikiranipun masarakat panyengkuyung anggenipun nglampahi gesang padintenan. Salajengipun, sipatipun ketan ingkang pliket menika nyimbolaken raketipun sesambetan antawisipun masarakat panyengkuyung tradhisi Gumbregan kaliyan para leluhuripun. Pramila, dumugi wekdal samenika tradhisi Gumbregan taksih dipunlestantunaken dening masarakat panyengkuyungipun.

2. Kupat

Kupat menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kalebet ing sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kendhuren. Kupat menika kadamel saking wos ingkang dipunlebetaken ing klonthongan janur lajeng dipungodhog. Sesaji kupat ing tradhisi Gumbregan menika wonten sekawan jinis, inggih menika kupat luwar, lepet, cepuk, saha bojo lima. Ing ngandhap menika jlentrehipun sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat.

a. Kupat Luwar

Wonten ing salebeting ritual makan ternak, kupat luwar menika dipunginakaken kangge pakan lembu saha kangge ngalungi lembu. Wondene ing adicara kendhuren kupat luwar menika kangge sesaji kendhuren. Kupat luwar ing sesaji pakan ternak menika dados simbol pangluwar ujar utawi nadar. Tegesipun, nadaripun tiyang ingkang ngingah lembu sampun luwar, lebar, sarta sampun sah ingkang dipunbuktikaken kanthi nindakaken tradhisi Gumbregan. Luwar saha

lebaripun nadar dipunsymbolaken mawi sesaji kupat luwar menika. Bab kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Kupat sik dinggo ngalungke kuwi kupat luwar, kena apa kok mung kupat luwar, tegese kuwi kanggo srana ngluwari ujar utawa nadar. Dadi sapi kuwi diomongi yen saiki wis tekan wancine wuku Gumbreg, mula kowe tak Gumbregi, terus gek sowano menyang Gustimu yakuwi Nabi Sulaiman. Dadi nadare sik duwe sapi kuwi wis luwar, lebar, sah wis ora ana tanggungan meneh. Nadare kuwi ya nggumbregi sapi kuwi. Nadare bakal luwar, digambarake nganggo kupat luwar sik dikalungake sapi kuwi.” (CLW 05)

Pamanggih ingkang sami ugi dipunandharaken dening Moertjipto, dkk (1996/1997: 97), bilih kupat luwar ngemu teges saha makna kangge ngluwari nadar. Nadar menika badhe luwar utawi sah menawi warga masarakat ingkang kagungan nadar menika sampun nindakaken menapa ingkang sampun dados nadar utawi ujaripun.

Kejawi kangge ngluwari nadar, kupat menika ugi kangge sarana nglumpataken sedaya pakewuh menapa kemawon. Pakewuh inggih menika reribed, alangan, menapa kemawon ingkang njalari rekasa utawi kangelan (Poerwadarminta, 1939: 458). Tegesipun, kupat luwar dipunkalungaken ing gulunipun lembu menika minangka pralambang kangge mageri utawi mbentengi lembu supados luwar saha tebih saking sedaya reribed utawi bab ala menapa kemawon ingkang saged nganggu keslametanipun lembu menapa dene keslametan ingkang ngingah. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01.

“Tapi untuk kupat itu saya sedikit pernah mirengke, kupat kuwi isa nglumpatke bangsa pekewuhe, dalam arti maknane tiyang sepuh duka mbak, mungkin nglumpatke bangsa pekewuhe itu maksudnya meminta selamat. Selamat untuk si hewan itu, selamat untuk pemeliharanya, dan

pada akhirnya supaya hewan itu sehat dan dapat berkembang biak dengan bagus. Itu kupat kalo menurut saya seperti itu.” (CLW 01)

“Nanging ngengingi kupat menika kula sekedhik nate mireng, kupat menika saged nglumpataken bangsa pakewuh, tegesipun saking tiyang sepuh rumiyin mbok menawi nglumpataken bangsa pakewuh menika kangge nyuwun slamet. Slamet kangge kewanipun, slamet kangge ingkang ngingah, saengga pungkasanipun supados kewan menika saras saha saged ngreda kanthi sae. Kupat miturut pamanggih kula nggih kados mekaten.” (CLW 01)

Andharan ing nginggil dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 06 kados ing ngandhap menika.

“Kalung kuwi lak diubedake ing gulu. Ubed kuwi cara dene pager mbak. Sapi dikalungi kupat luwar padha karone sapi dipageri kupat luwar. Dipageri kupat luwar supayane luwar utawa adoh saka sakehing reribed sik isa nggegodha sapi niku. Mula dilambangke yen gumbregan sapi dikalungi kupat, supaya apa, supayane slamet seka sakabehing reribed utawa alangan sik isa nganggu tentreme sapi niku, ngoten mbak larah-larahe.” (CLW 06)

Pratelan wonten ing nginggil dipunsengkuyung dening pamanggihipun Rusma (2012: 150), bilih kupat luwar menika nglambangaken pinuwunan masarakat panyengkuyung upacara supados dipunluwari saking sedaya sambekala utawi menapa mawon ingkang ala.

Saking andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih sesaji kupat luwar menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kalebet ing sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kendhuren. Sesaji kupat luwar menika dados simbol pangluwar ujar utawi nadaripun ingkang ngingah lembu saha minangka pralambang pageripun utawi bentengipun lembu saking sedaya reribed menapa kemawon ingkang saged nganggu katentremanipun lembu. Nadar saha reribed menika badhe kaluwar utawi kalebar kanthi dipunsimbolaken ngangge kupat luwar ingkang dipunkalungaken ing gulunipun lembu.

b. Kupat Lepet, Cepuk, lan Bojo Lima

Sesaji kupat lepet, cepuk, saha bojo lima menika kalebet sesaji Gumbregan ingkang dipunginakaken ing salebeting ritual makan ternak. Tigang jinis kupat menika dipunpasang ing emperan kandhang ternak nalika prosesi masang kupat katindakaken. Sesaji menika minangka simbol atur panuwun saking ingkang ngingah lembu dhateng makluk ingkang njagi lembu ing kandhang. Masarakat pitados bilih kewan lembunipun saben wekdal wonten ingkang njagi, inggih menika Kyai Bagus Lancur utawi Nabi Sulaiman. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Tegesi kupat kuwi ngge ngopahi sing momong kewan utawi sik tunggu kandhang, lha sing momong niku kapitadosane tiyang jaman riyin nggih Nabi Sulaiman nika. Carane niku kaya dene sesaji niku dikei kupat wonten kandhang e.” (CLW 02)

Bab kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 05.

“Terus niki dimaknani didelehi kopat ten ndhuwur kandhang niku minangka kangge ngopahi sing momong kewan critane simbah Kyai Bagus Lancur kajenge wilujeng niku keprabanipun simbah rumiyin. Kyai Bagus Lancur sik wajib momong kewan tak opahi kupat lepet, kupat cepuk, kupat sompil, ngersua sapi saiki nganti sakteruse aja ana sambekala rina wengi.” (CLW 05)

Saking andharan ing nginggil saged dipunmangretosi bilih sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat cepuk, lepet, saha bojo lima menika minangka simbol atur panuwun saking bendaranipun lembu dhateng makluk ingkang njagi lembu ing kandhang. Atur panuwun menika dipunsimbolaken kanthi caos ketigang sesaji kupat menika ing kandhang lembu. Ing pangajab, kanthi dipuncaosi sesaji menika lembu tansah dipunjagi dening makluk kasebut, saengga lembu saged tebih saking sedaya sambekala menapa kemawon.

3. Pulo

Pulo menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kangge pakan ternak saha sesaji kendhuren. Pulo menika dipundamel saking jagung dipungoreng, dipundheplok ngantos lembut, lajeng dipunsukani sarem saha gendhis Jawi sacekapipun, bibar menika lajeng dipunkepli lonjong-lonjong.

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika boten gadhah teges utawi makna ingkang mligi. Dados sesaji pulo menika namung kangge srana jangkeping sesaji kemawon, boten nyimbolaken menapa-menapa. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngadhap menika.

“Nek pulo niku kanggo genepe si sarat niku wau. Dadi nek pulo ya tetep pulo, kuwi kanggo jodhone wong nggumbregi, dadi kuwi ra ana artine dhewe, mung nggo jodhone wong nggumbregi sapi.” (CLW 05)

4. Katul

Katul inggih menika salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kalebet ing sesaji kangge ritual makan ternak. Katul ingkang dipunginakaken inggih menika katul asil saking wos gilingan ingkang dipundang lajeng dipunsukani sarem sacekapipun.

Sesaji katul menika dados simbol opahipun lembu. Lembu dipunopahi dening bendaranipun amargi sampun paring kathah mumpangat tumrap gesangipun bendaranipun. Kados dene, mbiyantu ing bab ekonomi saha mbiyantu anggenipun among tani. Mbiyantu ing bab ekonomi, lembu menika menawi sampun ngreda saged dipunsade kangge nyekapi kabetahan ekonomi bendaranipun. Mbiyantu anggenipun among tani, lembu menika ing jaman rumiyin saged kangge ngluku, nggaru, nyebar, lan sanes-sanesipun. Awit sampun

paring kathah mumpangat, lembu menika lajeng dipunopahi dening bendaranipun. Ing tradhisi Gumbregan, opahing lembu dipunsimbolaken ngangge sesaji katul ingkang dipunpakakaken dhateng lembu nalika prosesi ritual makan ternak. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Kala rumiyin nek sapi niku digawe sami, saderengipun panen utawi sabaripun panen saben tekan wuku Gumbreg sapi digumbregi, lha niku sing dikarepke pinisepuh rumiyin menika sapi niku diopahi, le ngopahi inggih niku wau didangke jadah dhedhak sapanunggalane.” (CLW 05)

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih sesaji Gumbregan ingkang awujud katul menika dados simbol opahipun lembu. Ing tradhisi Gumbregan, opahing lembu menika dipunsimbolaken ngangge sesaji katul ingkang dipunpakaaken dhateng lembu nalika prosesi ritual makan ternak katindakaken. Lembu dipunopahi dening bendaranipun amargi sampun paring kathah mumpangat tumrap gesangipun bendaranipun, inggih menika saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi saha saged mbiyantu anggenipun among tani.

5. Sekar Boreh

Sekar boreh menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kelebet ing sesaji kangge ritual makan ternak. Sekar boreh menika wujudipun sekar mawar, kanthil, saha kemuning ingkang dipunwungkus dados satunggal ing salebetipun ron pisang. Sesaji ingkang awujud sekar boreh menika minangka simbol keikhlasanipun warga masarakat anggenipun nindakaken tradhisi Gumbregan. Dados anggenipun warga masarakat ngawontenaken wilujengan sato kewan menika ikhlas lahir batos, boten wonten raos kepeksa utawi kajiyat. Raos ikhlas menika katujokaken dhateng Gusti ingkang Maha

Kuwaos. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“Nggih wonten, kembang niku mbuktekke pengabsahan utawa le ngarani keikhlasan, dadi kula niku milujengi satu kewan niki karana kembang niku minangka keikhlasan. Dadi ikhlas lair batin anggenipun milujengi satu kewan niku, niku ditujokne sing nguasani satu kewan. Dadi niku lak nyata-nyata le nglestarikake niki nganggo tandha bukti ngangge kembang niku, kula niku ikhlas tenan.” (CLW 02)

Adhedhasar andharan ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih sesaji sekar boreh ing tradhisi Gumbregan menika minangka simbol keikhlasanipun warga masarakat anggenipun nindakaken tradhisi Gumbregan. Raos ikhlas menika katujokaken dhumateng Gusti ingkang Maha Kuwaos.

6. Enjet

Enjet menika salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang dipunginakaken ing prosesi ritual makan ternak. Miturut Poerwadarminta (1939: 171), enjet inggih menika jurjuran gamping. Sesaji enjet ing tradhisi Gumbregan dipunginakaken kangge mbrubuhi kandhang ing salebeting ritual makan ternak. Sesaji enjet menika dados simbol tolak balanipun lembu saking sedaya kekiyatan ingkang saged ngganggu katentremanipun lembu. Kanthi sesaji enjet menika, kaajib lembu saged tentrem, tansah saras, saha tebih saking sedaya penyakit menapa kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 02 ing ngandhap menika.

“...enjet niku kangge dileleti wonten sungune sapi niku kangge tolak bala, turene penolak e nggih enjet niku. Lha nek kula niku umpamane tiyang niku kesurupan terus kendhil niku diloreng-loreng putih terus di joget-jogetke ngoten, lha kula niku mung ngoten niku wong dereng wonten bangsane dokter.” (CLW 02)

“Enjet niku kangge brubuh, lha brubuh niku dados sarana tolak balane kewan, ing pangajab kanthi tolak bala menika ternak kados lembu, menda, menapa dene ayam saged tebih saking sedaya godha rubeda menapa kemawon.” (CLW 02)

Andharan kasebut dipunsengkuyung dening pratelanipun informan 03 saha 05 ing ngandhap menika.

“Nggih ngangge, enjet niku dikoserke wonten mbobok kandhang, niku ken ngawat-awati ana barang sing ajeng mlebu nyerang kewan niku ampun entuk, niku meden-medeni, carane ngoten niku kajenge wedi enjet niku.” (CLW 03)

“Terus niku dileleti enjet, dileleti enjet niku minangka sawen, kersane pinisepuh rumiyin. Dadi ingon-ingon niku aja sing pating gremat pating gremet pating clula pating clulu aja ngganggu gawe ingon-ingonku. Niku kepercayaan simbah rumiyin.” (CLW 05)

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih sesaji enjet ing tradhisi Gumbregan menika simbol tolak balanipun ingah-ingah lembu saking sedaya kekiyatan ingkang saged ngangu lembu saha simbol tolak bala lembu saking sedaya penyakit menapa kemawon. Kanthi mekaten lembu saged ayem tentrem sarta saged ngreda widada kalis saking sambekala menapa kemawon.

7. Toya Tawa

Toya tawa menika mujudaken salah satunggaling sesaji Gumbregan ingkang kalebet ing sesaji kangge ritual makan ternak. Toya tawa dipunwadhahi ing salebeting ceret utawi siwur ingkang dipunginakaken kangge nggebyur lembu nalika ritual makan ternak. Ing salebetipun tradhisi Gumbregan, toya tawa dipungebyuraken ing badanipun lembu. Toya tawa ingkang dipungebyuraken menika mujudaken raos asrep. Asreping toya tawa menika ndadosaken raos ayem tentrem dhateng lembu saha saged kangge sarana ngicalaken sedaya sukerta

ingkang saged ngganggu lembu kasebut. Kanthi mekaten, saged dipunmangretosi bilih toya taya ing tradhisi Gumbregan menika nyimbolaken katentremanipun lembu. Andharan menika dipunsengkuyung dening pamanggihipun Rostiyati, dkk (1994/1995: 67), bilih toya menika sipatipun asrep, ingkang nyimbolaken katentreman saha raos adhem ayem. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 05 ing ngandhap menika.

“Artine ngene, disiram banyu kuwi men ayom-ayem, men tentrem, isan disiram terus dileleti kembang boreh. Sapi kuwi dikandhani yen wis tekan wuku Gumbreg.” (CLW 05)

Saking andharan ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih toya tawa menika nyimbolaken katentreman. Asreping toya tawa menika ndadosaken raos ayem tentrem dhateng lembu saha dados sarana kangge ngicalaken samukawis menapa kemawon ingkang saged ngganggu lembu. Menawi sedaya samukawis menika sampun ical, lajeng lembu menika badhe manggih katentreman, amargi sampun boten wonten ingkang saged ngganggu dhateng lembu kasebut.

E. Paedahipun Tradhisi Gumbregan

Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul dumugi wekdal samenika taksih dipuntindakaken dening warga masarakat panyengkuyungipun. Tradhisi Gumbregan menika taksih dipuntindakaken, amargi ing salebeting tradhisi kasebut ngandhut paedah-paedah tartamtu tumrap masarakatipun. Paedah-paedah ingkang wonten ing tradhisi Gumbregan inggih menika paedah spiritual, paedah sosial, saha paedah *pelestari* tradhisi. Wondene paedah-paedahipun tradhisi Gumbregan badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Paedah Spiritual

Tradhisi Gumbregan menika gadhah paedah. Salah satunggal paedahipun inggih menika paedah spiritual. Rostiyati, dkk (1994/1995: 4) ngandharaken bilih paedah spiritual inggih menika paedah ingkang gayut kaliyan ritual utawi upacara *keagamaan* ingkang dados satunggaling kupiya manungsa anggenipun nyenyuwun katentreman saha kawilujengan dhateng para leluhur saha dhateng Gustinipun. Dados ritual ingkang wonten ing salebeting upacara tradhisi menika dados sarana penghubung antawisipun manungsa kaliyan daya kekiyatan sanes ingkang wonten ing saluwaripun dhiri manungsa. Ritual utawi upacara *keagamaan* menika ugi dados sarananipun manungsa kangge ngormati para leluhur saha Gustinipun supados tansah pinanggih katentreman saha kawilujengan anggenipun nglampahi gesang padintenan ing ngalam donya.

Saking andharan ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih paedah spiritual tradhisi Gumbregan saged katitik saking prosesi ritual ing salebetipun lampahing tradhisi Gumbregan. Ritual ing tradhisi Gumbregan menika katindakaken kangge sarana mujudaken raos sukur dhumateng Gusti ingkang Maha Kuwaos awit saking sedaya rejeki ingkang dipunparingaken lumantar kewan ingah-ingahipun saha rejeki saking asiling tetanen. Kejawi kangge mujudaken raos sukur, ritual ing tradhisi Gumbregan ugi kangge caos pakurmatan utawi sesembahan dhateng para leluhur saha dhateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Kanthi caos pakurmatan utawi sesembahan menika kaajab sedaya masarakat panyengkuyung saha sedaya kewan ingah-ingahipun saged pinanggih raos aman lan tentrem, saengga dipuntebihaken saking sedaya rubeda menapa kemawon. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 03 ing ngandhap menika.

“Nek boten di Gumbregi sok wonten sik alangan ngoten niku, tur nek alangan niku nggih boten kena dikaitne Gumbregan niku boten, ning ramalane wong-wong niku. Nek Gumbreg ora cuk tau di Gumbregi, kadhang kala nggih dikait-kaitne ngoten niku. Mulane nek tekan wuku Gumbreg sapi niku nggih kudu di Gumbregi. Supaya sapine slamet, sik duwe sapi nggih rumaos tentrem merga sapine wis di Gumbregi.” (CLW 03)

Kejawi kangge sarana mujudaken raos sukur saha kangge caos pakurmatan, tradhisi Gumbregan ugi kangge sarana nyuwun kawilujengan utawi keslametan dhateng leluhuripun saha dhateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Panyuwunan kawilujengan menika katujokaken kangge sedaya warga masarakat panyengkuyung supados tansah pinaringan katentreman saha kawilujengan anggenipun nglampahi gesang padintenan ing ngalam donya saha kangge sedaya kewan ingah-ingahipun warga masarakat, amrih saged ngreda widada sarta tebih saking sedaya bebaya menapa kemawon. Ing pangajab, menawi kewan ingah-ingah menika ngreda, saged kangge nyekapi kabetahan gesang padintenan bendaranipun. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Ya kalo Gumbregan itu tujuannya adalah untuk selamat hewan, istilahnya kalau pak kaum ngeslahne waktu kendhuren itu selamat atau wilujengan untuk satu kewan. Ya menurut saya maksudnya selamat ini ya selamat untuk si hewan itu, selamat untuk pemeliharanya, dan pada akhirnya supaya hewan itu sehat dan dapat berkembang biak dengan bagus tanpa alangan apapun.” (CLW 01)

“Nggih menawi Gumbregan menika ancasipun kangge wilujengan sato kewan, istilahipun menawi pak kaum masrahaken cak-cakanipun sesaji nalika kendhuren menika kangge selamat utawi wilujengan sato kewan. Nggih miturut kula tegesipun selamat menika nggih slamet kangge kewanipun, slamet kangge tiyang ingkang ngingah, saha pungkasanipun supados kewan menika saras sarta saged ngreda widada kanthi sae tanpa alangan menapa-menapa.” (CLW 01)

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged kapendhet dudutanipun bilih tradhisi Gumbregan menika gadhah paedah spiritual. Paedah spiritual menika saged katitik saking gregetipun para warga masarakat panyengkuyung anggenipun nindakaken tradhisi kasebut. Salajengipun, paedah spiritual ing tradhisi Gumbregan ugi saged katitik saking prosesi ritual ing salebetipun lampahing tradhisi. Ritual menika katindakaken kangge sarana mujudaken raos sukur, kangge sarana caos pakurmatan utawi sesembahan, saha kangge sarana nyuwun kawilujengan sarta katentreman. Sedaya ancas saking ritual menika katujokaken dhateng para leluhur saha utaminipun dhateng Gusti ingkang Maha Kuwaos. Ing pangajab sedaya masarakat panyengkuyung menika tansah pinaringan katentreman saha kawilujengan anggenipun nglampahi gesangipun ing ngalam donya, sarta tansah pinaringan rejeki ingkang saged kangge nyekapi kabetahan padintenanipun.

2. Paedah Sosial

Paedah salajengipun inggih menika paedah sosial. Paedah sosial inggih menika paedah ingkang wonten gayutanipun kaliyan sambetan ing antawisipun warga satunggal lan warga sanesipun. Paedah sosial ing tradhisi Gumbregan saged katitik saking lampahing adicara kendhuren. Adicara kendhuren ing tradhisi Gumbregan dados sarana kangge ngraketaken pasrawungan, raos pasedherekan, saha ngraketaken tali silaturahmi antawisipun warga satunggal lan sanesipun, mliginipun warga masarakat wonten ing dhaerah adicara kendhuren menika kalampahan. Andharan menika jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Kalau di kendurinya ya bisa jadi sebagai fungsi sosial karena ya dengan adanya acara kendhuri-kendhuri itu bisa jadi acara untuk menjalin silaturahmi yang erat antara warga setempat, karena di dhusun semacam ini kan tidak Gumbreg saja, napa mawon ingkang kaitane kalih panen, mau nyebar, bar panen, terus kalo bulan puasa ya masih ada Selikuran, kalo Ruwah juga ada Ruwahan, itu semua kan masih dilestarikan. Nah otomatis dengan kita berkumpul itu tetep menjalin rasa persaudaraan.” (CLW 01)

“Menawi kendhuren menika nggih saged dados fungsi sosial, amargi kanthi wontenipun adicara kendhuren menika saged dados adicara kangge ngraketaken silaturahmi antawisipun warga masarakat ing wewengkon menika, amargi wonten dhusun kados ing Kemiri menika boten namung Gumbreg mawon, menapa kemawon ingkang wonten gayutanipun kalih panen, badhe nyebar, bibar panen, lajeng menawi wulan siyam nggih taksih Selikuran, menawi Ruwah nggih Ruwahan, sedaya menika taksih sami dipunlestantunaken. Dados kanthi kempal sareng-sareng menika temtu kangge ngraketaken raos pasedherekan.” (CLW 01)

Adhedhasar andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih ing salebetipun tradhisi Gumbregan menika gadhah paedah sosial tumrap warga masarakat panyengkuyungipun. Paedah menika saged katitik saking lampahing adicara kendhuren. Adicara kendhuren ing tradhisi Gumbregan menika kangge sarana ngraketaken pasrawungan, raos pasedherekan, saha *tali silaturahmi* ing antawisipun warga masarakat panyengkuyungipun.

3. Paedah Pelestari Tradhisi

Tradhisi Gumbregan inggih menika salah satunggaling tradhisi kina warisanipun para leluhur. Wondene ing salebetipun lumampahing tradhisi Gumbregan menika nggadhahi paedah minangka sarana kangge nglestantunaken wontenipun tradhisi kina tilaranipun para leluhur kasebut. Paedah menika dados satunggaling kupiya kangge njagi dhateng lestantunipun tradhisi kasebut supados boten sirna. Saengga, dumugi wekdal samenika warga masarakat Desa Kemiri taksih nglestantunaken wontenipun tradhisi Gumbregan kanthi nindakaken

tradhisi kasebut sacara rutin ing saben Wuku Gumbreg. Bab menika nedahaken bilih tradhisi Gumbregan gadhah salah satunggaling paedah, inggih menika paedah *pelestari* tradhisi. Andharan kasebut jumbuh kaliyan pratelanipun informan 01 ing ngandhap menika.

“Karena apa, iya karena Gumbregan itu kan tradisi nenek moyang jaman dulu mbak, dimana menurut saya sendiri sangat perlu untuk dilestarikan supaya tetap terjaga dan tidak hilang.” (CLW 01)

“Kenging menapa, inggih amargi Gumbregan menika tradhisi tilaranipun para leluhur mbak, miturut kula piyambak menika prelu sanget dipunlestantunaken supados tetep kajagi saha boten sirna.” (CLW 01)

Andharan menika dipunsengkuyung dening informan 03 kados ing ngandhap menika.

“Paedahe niku kangge ngleluri tradhisi jaman kuna, kudune nek kewan niku tekan wuku Gumbreg kudu di Gumbregi. Mangkih nek boten di Gumbregi sik ngemongi kewan niku padha karo ngresula, lha iki kok kewan ana aku di titahke ning ngalam donya kok ora di Gumbregi karo bendarane ki kepiye.” (CLW 03)

Saking andharan ingkang sampun kababar ing nginggil, saged dipunpendhet dudutanipun bilih tradhisi Gumbregan gadhah paedah *pelestari* tradhisi. Paedah menika dados satunggaling kupiya kangge njagi dhateng lestantunipun tradhisi kina tilaranipun para leluhur supados boten sirna. Pramila warga masarakat Desa Kemiri dumugi wekdal samenika taksih nglestantunaken tradhisi kina tilaranipun para leluhur kasebut.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten ingkang sampun dipuntindakaken ngengingi prekawis panaliten bab tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul, pramila saged dipunpendhet dudutanipun kados ing ngandhap menika.

1. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika dipunadani ing dinten pasaran Selasa Wage saha Kamis Legi wonten ing salebeting Wuku Gumbreg. Ing warsa 2017, tradhisi Gumbregan katindakaken ing dinten Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017.
2. Asal-usulipun tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika dereng wonten ingkang mangretos cariyosipun kanthi jangkep. Bakunipun, saben Wuku Gumbreg para warga masarakat Desa Kemiri kedah ngawontenaken wilujengan sato kewan. Wilujengan ingkang dipunkajengaken inggih Gumbregan menika. Tradhisi Gumbregan kedah dipuntindakaken amargi sedaya kewan ingah-ingah menika kagunganipun Nabi Sulaiman. Pramila kedah dipunwilujengi, supados kewanipun saged ngreda widada, tansah saras, sarta tebih saking sambekala menapa kemawon. Kanthi mekaten, kewan menika saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi saha mbiyantu masarakat panyengkuyung anggenipun among tani.
3. Prosesi tradhisi Gumbregan kaperang dados kalih kagiyatan, inggih menika cecawis saha lampahing tradhisi. Cecawis tradhisi Gumbregan inggih

menika cecawis sesaji ingkang katindakaken ing dalemipun warga masarakat panyengkuyung piyambak-piyambak. Wondene lampahing tradhisi Gumbregan kaperang dados kalih, inggih menika ritual makan ternak saha kendhuren. Ritual makan ternak katindakaken ing kandhang ternakipun warga masarakat panyengkuyung piyambak-piyambak. Salajengipun, papan kangge adicara kendhuren saben dhusun boten temtu sami, wonten ingkang nindakaken kendhuren ing dalemipun Bapak RT, Bapak Dhukuh, utawi ing balai padhukuhan.

4. Makna simbolik sesaji wonten ing salebeting tradhisi Gumbregan inggih menika.

- a. Jadah Woran

Jadah woran menika nyimbolaken pamikiranipun masarakat panyengkuyung anggenipun nglampahi gesang padintenan. Salajengipun, sipatipun ketan ingkang pliket menika nyimbolaken raketipun sesambetan antawisipun masarakat panyengkuyung kaliyan para leluhuripun.

- b. Kupat

Sesaji kupat ing tradhisi Gumbregan menika wonten sekawan jinis, inggih menika kupat luwar, lepet, cepuk, lan bojo lima.

- 1) Kupat Luwar

Sesaji kupat luwar menika dados simbol pangluwar ujar utawi nadaripun ingkang ngingah lembu saha minangka pralambang pageripun utawi bentengipun lembu saking sedaya reribed menapa kemawon ingkang saged nganggu katentremanipun lembu.

2) Kupat Lepet, Cepuk, lan Bojo Lima

Sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat lepet, cepuk, saha bojo lima menika minangka simbol atur panuwun saking bendaranipun lembu dhateng makluk ingkang njagi lembu ing kandhang. Ing pangajab, kanthi dipuncaosi sesaji menika lembu tansah dipunjagi dening makluk kasebut, saengga lembu saged tebih saking sedaya sambekala menapa kemawon.

c. Pulo

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika boten gadhah teges utawi makna ingkang mligi. Dados sesaji pulo menika namung kangge srana jangkeping sesaji kemawon.

d. Katul

Sesaji katul menika dados simbol opahipun lembu, amargi lembu menika sampun paring kathah mumpangat tumrap gesangipun bendaranipun, inggih menika saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi saha saged mbiyantu anggenipun among tani.

e. Sekar Boreh

Sekar boreh menika minangka simbol keikhlasanipun warga masarakat panyengkuyung anggenipun nindakaken tradhisi Gumbregan. Raos ikhlas menika katujokaken dhumateng Gusti ingkang Maha Kuwaos saha dhateng Nabi Sulaiman.

f. Enjet

Sesaji enjet menika dados simbol tolak balanipun ingah-ingah lembu saking sedaya kekiyatan ingkang saged ngangu lembu saha simbol tolak

bala lembu saking sedaya penyakit menapa kemawon. Kanthi mekaten lembu saged ayem tentrem sarta saged ngreda widada kalis saking sambekala menapa kemawon.

g. Toya Tawa

Sesaji toya tawa menika nyimbolaken katentreman. Asreping toya tawa ndadosaken raos ayem tentrem dhateng lembu saha dados sarana kangge ngicalaken samukawis menapa kemawon ingkang saged ngganggu lembu. Kanthi mekaten, lembu menika badhe manggih katentreman, amargi sampun boten wonten ingkang saged ngganggu dhateng lembu kasebut.

5. Paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap masarakat panyengkuyungipun menika wonten tiga, inggih menika paedah spiritual, paedah sosial, saha paedah *pelestari* tradhisi.

B. Implikasi

Asiling panaliten Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul menika gadhah ancas kangge ngandharaken asal-usulipun tradhisi Gumbregan, prosesi tradhisi, makna simbolik sesaji, saha paedahipun tradhisi Gumbregan tumrap masarakat panyengkuyung. Wontenipun tradhisi Gumbregan ingkang taksih katindakaken dumugi wekdal samenika ingkang ngemot paedah-paedah tartamtu, pramila saged dipuntrepaken ing pagesangan masarakat, mliginipun minangka kupiya kangge nglestantunaken tradhisi.

C. Pamrayogi

Nguri-uri kabudayan saha nglestantunaken tradhisi menika kedah dipunlampahi supados tradhisi saha budaya ingkang wonten menika tansah ngrembaka saha boten sirna. Pramila, panaliti suka pamrayogi bilih wontenipun tradhisi Gumbregan menika perlu dipunbukukaken, ing pangangkah supados saged dipundadosaken minangka sumbangan data kangge mimbuhi *referensi* bab tradhisi Gumbregan ingkang wonten ing Kabupaten Gunungkidul.

KAPUSTAKAN

- Danandjaja, James. 1986. *Folklor Indonesia*. Jakarta: Pustaka Grafitipers.
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Metodologi Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- _____. 2010. *Folklor Jawa*. Jakarta: Penaku.
- Giri MC, Wahyana. 2010. *Sajen dan Ritual Orang Jawa*. Yogyakarta: Narasi.
- Herusatoto, Budiono. 2008. *Simbolisme Jawa*. Yogyakarta: Ombak.
- Koentjaraningrat. 1985. *Pengantar Ilmu Antropologi*. Jakarta: Aksara Baru.
- _____. 1997. *Kebudayaan, Mentalis & Pembangunan*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Moertjipto, dkk. 1996/1997. *Wujud, Arti, dan Fungsi Puncak-Puncak Kebudayaan Lama dan Asli Bagi Masyarakat Pendukungnya di Daerah Istimewa Yogyakarta*. Yogyakarta: Depdikbud.
- Moleong, Lexi J., 2006. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Muhadjir, Noeng. 2002. *Metodologi Penelitian Kualitatif Edisi IV*. Yogyakarta: Rake Sarasin.
- Nasution, Muhammad Syukri, dkk. 2015. *Ilmu Sosial Budaya Dasar*. Jakarta: PT Raja Grafindo Persada.
- Noto, Titis Bayu. 2013. *Upacara Tradhisi Suran Wonten ing Petilasan Gunung Lanang Dhusun Bayeman Desa Sindutan Kecamatan Temon Kabupaten Kulon Progo*. Skripsi S1. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Poerwadarminata, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: B. Wolters Uitgevers Maatschappij Groningen.
- Purwadi. 2005. *Upacara Tradisional Jawa (Menggali Untaian Kearifan Lokal)*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- _____. 2009. *Folklor Jawa*. Yogyakarta: Pura Pustaka.

- Rostiyati, Ani, dkk. 1994/1995. *Fungsi Upacara Tradisional Bagi Masyarakat Pendukungnya Masa Kini*. Yogyakarta: Depdikbud.
- Rusmawati. 2016. *Tradhisi Larungan Wonten ing Tlaga Ngebel Kecamatan Ngebel Kabupaten Ponorogo*. Skripsi S1. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Soepanto, dkk. 1991/1992. *Upacara Tradisional Sekaten Daerah Istimewa Yogyakarta*. Yogyakarta: Depdikbud.
- Sugiyono. 2007. *Memahami Penelitian Kualitatif*. Bandung: Alfabeta.
- Sunjata, Wahjudi Pantja dkk. 1996/1997. *Kupatan Jalasutra: Tradisi, Makna dan Simboliknya*. Yogyakarta: Depdikbud.
- Tashadi. 1992. *Upacara Tradisi Saparan Daerah Gamping dan Wonolelo Daerah Istimewa Yogyakarta*. Yogyakarta: Depdikbud.
- Tim Penyusun Kamus. 2002. *KBBI Edisi Ketiga*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Tim Penyusun. 2013. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Ulfah, Diah Yunia. 2014. *Tradhisi Gusaran ing Dhusun Cipabeasan Desa Cilopadang Kecamatan Majenang Kabupaten Cilacap*. Skripsi S1. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 01)

Dinten / Tanggal : Jum'at, 24 Februari 2017
Wekdal : 10.00-11.00 WIB
Papan : Bale Desa Kemiri
Topik : Deskripsi Papan Panaliten Tradhisi Gumbregan

A. Andharaning Papan Panaliten Tradhisi Gumbregan

Desa Kemiri menika mlebet ing tlatah Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul. Tebihipun saking pusat pemerintahan kecamatan kirang langkung 1,5 km, dene saking pusat kabupaten kirang langkung 12 km, lajeng menawi saking pusat pemerintahan propinsi kirang langkung 54 km. Desa Kemiri menika wiyaripun 1111. 6555 Ha. Cacahing pendudukipun wonten 4. 701 jiwa, inggih menika 2. 286 piyantun jaler saha 2.415 piyantun estri, sarta cacahipun kepala keluarga wonten 1. 403.

Watesing wilayah Desa Kemiri inggih menika :

Sisih Ler : Desa Mulo, Kecamatan Wonosari
Sisih Kidul : Desa Kemadang, Kecamatan Tanjungsari
Sisih Kilen : Desa Giring, Kecamatan Paliyan
Sisih Wetan : Desa Banjarejo, Kecamatan Tanjungsari

Miturut Cathetan *administratif*, Desa Kemiri mujudaken salah satunggaling Desa ing Kecamatan Tanjungsari ingkang kaperang dados 11 dhusun, inggih menika Dhusun Wates, Dhusun Panggang, Dhusun Ngasem, Dhusun Bareng, Dhusun Glagah, Dhusun Kemiri, Dhusun Gebang, Dhusun Guyangan, Dhusun Karang Nongko, Dhusun Dayakan 1, saha Dhusun Dhayakan 2. Wondene gambaring peta Desa Kemiri kados ing ngandhap menika.

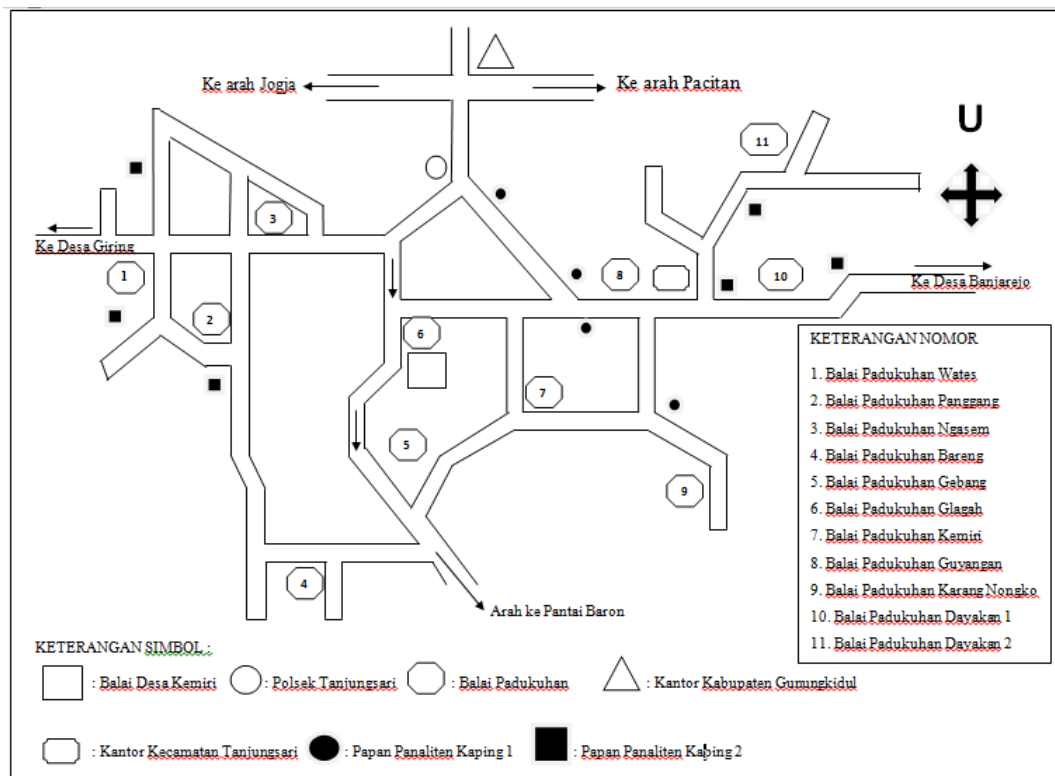
Gambar 01. Peta Desa Kemiri (Dok. Ida)

Wonten ing Desa Kemiri menika masarakatipun taksih ngleluri tradhisi tilaranipun para leluhur ingkang dipunwastani tradhisi Gumbregan. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika dipuntindakaken satunggal dinten, wekdalipun saking enjing ngantos bakda Maghrib. Sepisan, wekdal enjingipun kirang langkung saking jam 06.00 WIB para warga cecawis sesaji Gumbregan ing dalemipun piyambak-piyambak. Kaping kalih, wekdal sonten wiwit jam 16.00 WIB para warga makan ternak ing kandhang ternakipun piyambak-piyambak. Salajengipun ingkang pungkasan, wekdal bakda Maghrib para warga masarakat nindakaken kendhuren Gumbregan wonten dalemipun Bapak RT utawi Bapak

Dhukuh, ugi wonten saperangan dhusun ingkang nindakaken kendhuren ing bale padhukuhan.

Tradhisi Gumbregan menika dipunadani saben Wuku Gumbreg ing dinten pasaran Selasa Wage saha Kamis Legi. Saking 11 dhusun ing Desa Kemiri menika ingkang nindakaken Gumbregan ing dinten Selasa Wage wonten kalih dhusun, inggih menika Dhusun Guyangan saha Dhusun Karang Nongko. Lajeng ingkang sangang dhusun nindakaken wonten ing dinten Kamis Legi, inggih menika Dhusun Panggang, Dhusun Wates, Dhusun Ngasem, Dhusun Bareng, Dhusun Glagah, Dhusun Gebang, Dhusun Kemiri, Dhusun Dayakan 1, saha Dhusun Dayakan 2.

Wonten panaliten tradhisi Gumbregan menika panaliti mendhet data panaliten kaping kalih, inggih menika ing dinten Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017. Panaliten ingkang sepisan inggih menika wonten Dhusun Guyangan saha Karang Nongko, lajeng panaliten ingkang kaping kalih wonten Dhusun Panggang saha Dhusun Dayakan 2. Dhusun Guyangan saha Dhusun Karang Nongko kekalihipun mapan wonten sawetanipun dhusun Glagah, saking Bale Desa Kemiri taksih mangetan kirang langkung 1 km. Salajengipun, menawi Dhusun Dayakan 2 mapan wonten sawetanipun dhusun Guyangan, saking Kantor Kecamatan Tanjungsari mangetan sekedhik kirang langkung 0,5 km. Wondene menawi Dhusun Panggang inggih menika salah satunggaling dhusun ing Desa Kemiri ingkang mapan wonten pojok kilen, saking Bale Desa Kemiri menika ngilen kirang langkung 2 km. Langkung cethanipun ngengingi lokasi papan panaliten tradhisi Gumbregan badhe kaandharaken mawi dhenah ing ngandhap menika.

Gambar 02. Dhenah Papan Panaliten Tradhisi Gumbregan (Dok. Ida)

B. Paraga Tradhisi Gumbregan

Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul dumugi wekdal menika taksih dipunuri-uri saha dipunjagi kawontenanipun. Sedaya menika awit panyengkuyungipun para paraga tradhisi Gumbregan ingkang badhe kaandharaken wonten ing ngandhap menika.

a. *Kependudukan*

Adhedhasar dhata monografi Desa Kemiri tahun 2016, cacahing pendudukipun Desa Kemiri wonten 4.701 jiwa, inggih menika 2.286 piyantun jaler saha 2.415 piyantun estri, sarta cacahipun *kepala keluarga* wonten 1.403. Supados langkung cetha malih badhe kaandharaken wonten tabel ing ngandhap menika.

Tabel 1. Komposisi penduduk miturut yuswanipun

No	Yuswa	Cacahipun
1	0 – 5 taun	315 tiyang
2	6 – 10 taun	281 tiyang

3	11 – 15 taun	581 tiyang
4	16 – 20 taun	258 tiyang
5	21 – 25 taun	347 tiyang
6	26 – 65 taun	2. 149 tiyang
7	≥ 65 taun	770 tiyang
Cacahipun sedaya		4. 701 tiyang

Sumber : Monografi Desa Kemiri taun 2016

Saking tabel *komposisi penduduk* ing nginggil saged dipunmangretosi bilih lare ingkang yuswanipun 0 – 10 taun dereng mangertos bab tradhisi Gumbregan awit dereng dipunlebetaken wonten ing lampahing tradhisi menika. Menawi ingkang yuswa 11 – 20 taun menika sekedhik-sekedhik sampun mangertos, awit sampun kathah ingkang mbiyantu cecawis sesaji menapa dene mbiyantu tiyang sepuhipun anggenipun nindakaken ritual makan ternak. Salajengipun, ingkang yuswa 21 – 30 taun ugi sampun mangertos bab tradhisi Gumbregan sanajan dereng jangkep, amargi sampun ndherek langsung nindakaken tradhisi menika. Tuladhanipun kejawi mbiyantu cecawis sesaji saha mbiyantu makani ternak, ugi sampun saged dados sesulhipun tiyang sepuh nalika adicara kendhuren.

Wondene tiyang-tiyang ingkang kagolong yuswa 31 – 60 taun temtu sampun mangertos kanthi jangkep, amargi sampun dados paraga utama ing salebeting tradhisi menika. Pungkasan, tiyang ingkang kagolong yuswa 61 – 65 menapa dene yuswa 65 manginggil menika sampun dados sesepuh dhusun ingkang saged dipundadosaken sumber bab jlentrehipun tradhisi Gumbregan. Kejawi menika mligi priyantun kakung, saperangan wonten ingkang kajibah dados kaum utawi modin ingkang tugasipun mandhegani lampahing adicara kendhuren Gumbregan.

b. Pakaryaning Penduduk

Kanthi adhedhasar dhata *Monografi* Desa Kemiri taun 2016, katitik pakaryaning warga masarakat Desa Kemiri menika mawarni-warni jinisipun. Supados langkung cetha badhe kaandharaken wonten ing tabel ngandhap menika.

Tabel 2. Pakaryanipun Penduduk

No	Jinising Pakaryan	Cacahipun
1	Petani	805 tiyang
2	Buruh tani	207 tiyang
3	PNS	29 tiyang
4	TNI/ POLRI	6 tiyang
5	Karyawan Swasta	44 tiyang
6	Perangkat Desa	23 tiyang
7	Nelayan	6 tiyang
8	Wiraswasta/ pedagang	235 tiyang
9	Pensiunan	18 tiyang
10	Pengrajin	3 tiyang
11	Montir	9 tiyang
11	Peternak	
	Sapi	704 tiyang
	Kambing	768 tiyang
12	Lain-lain	25 tiyang

Sumber : Monografi Desa Kemiri Taun 2016

Jumbuh kaliyan andharan tabel 2. ing nginggil, saged dipunmangretosi bilih saperangan ageng warga masarakat Desa Kemiri pakaryan padintenanipun inggih menika among tani. Bab menika saged dipuntingali saking tabel, menawi cacahipun *petani* ing Desa Kemiri langkung kathah piyambak, inggih menika 805 tiyang. Para among tani menika kejawi nggarap sawahipun ugi kathah ingkang sami ngingah kewan kadosta lembu lan menda. Pramila, cacahipun warga ingkang sami ternak kewan ugi kathah, inggih menika 709 tiyang ternak lembu saha 768 tiyang ternak menda. Dados saged dipunpendhet dudutan bilih warga masarakat Desa Kemiri ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan menika kirang langkung wonten 709 tiyang, amargi tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri mligi ingkang kagungan ternak lembu. Kejawi menika, sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken ing salebeting tradhisi Gumbregan

saking asiling tetanen para among tani, kadosta wos ketan, wos pari, jagung, gaplek, uwi, gembili, lan sapanunggalanipun.

c. Tataran Pendidikan

Kanthi adhedhasar dhata *Monografi* Desa Kemiri taun 2016, *tataran pendidikan* warga masarakat Desa Kemiri saged katingal saking tabel ing ngandhap menika.

Tabel 3. Tataran Pendidikan Penduduk

No	Tataran Pendidikan	Cacahipun
1	Taman Kanak-kanak	99 tiyang
2	Sekolah Dasar/ Sederajat	1.558 tiyang
3	SMP/ Sederajat	937 tiyang
4	SMA/ Sederajat	415 tiyang
5	Akademi D1-D3	48 tiyang
6	Sarjana/ S1	48 tiyang
7	Pascasarjana/ S2	1 tiyang
8	Sekolah Luar Biasa/ SLB	1 tiyang
9	Kursus/ Keterampilan	18 tiyang
10	Tidak Lulus SD	370 tiyang
11	Tidak Bersekolah	1.003 tiyang

Sumber : Monografi Desa Kemiri Taun 2016

Saking tabel ing nginggil saged dipunmangretosi menawi *tingkat pendidikan* masarakat Desa Kemiri kagolong cekapan. Katitik saking kathahipun warga masarakat ingkang sampun ngrampungaken jenjang pendidikan tataran dhasar saha menengah pertama. Sampun kathah ugi warga masarakat ingkang kasil nggayuh pendidikan tataran SMA saha saperangan ugi sampun wonten ingkang kasil nggayuh jenjang perguruan tinggi. Ananging taksih kathah ugi warga masarakat Desa Kemiri ingkang boten sekolah utawi boten lulus SD, inggih menika warga ingkang yuswanipun sampun kagolong sepuh, awit ing jaman rumiyin menika taksih sekedhik sanget ingkang saged nggayuh pendidikan.

Saking andharan ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih *tataran pendidikan penduduk* ing Desa Kemiri menika kawastanan *seimbang*. Tegesipun,

saperangan wonten ingkang boten mangertos pendidikan lajeng ingkang saperangan sampun mangertos bab pendidikan. Awit seimbang menika, warga masarakat Desa Kemiri boten gampil dipunpangaribawa kabudayan sanes saking njawi. Kejawi menika, saking Dinas Kebudayaan Gunungkidul ugi paring *himbauan* supados tradhisi-tradhisi ingkang wonten ing saben dhaerah menika kedah dipunlestantunaken. Bab kasebut nambah gregetipun saha regengipun para warga masarakat Desa Kemiri anggenipun nglestantunaken wontenipun tradhisi-tradhisi dhaerah, mliginipun tradhisi Gumbregan.

d. Sistem Religi

Kanthi adhedhasar dhata *Monografi* Desa Kemiri taun 2016, cacahipun tiyang utawi warga masarakat Desa Kemiri ingkang ngrasuk agami saged katingal saking tabel ing ngandhap menika.

Tabel 4. Komposisi Pemeluk Agama

No	Agami	Cacahipun
1	Islam	4. 659 tiyang
2	Kristen	17 tiyang
3	Katholik	25 tiyang
4	Hindu	-
5	Budha	-

Sumber : Monografi Desa Kemiri Taun 2016

Dhata *komposisi pemeluk agama* menika saprelu kangge mangretosi kapitadosan pangrasuking agami para paraga tradhisi Gumbregan. Miturut tabel ing nginggil, masarakat Desa Kemiri ingkang ngrasuk agami Islam cacahipun 4.659 tiyang, agami Kristen 17 tiyang, saha agami Katholik 25 tiyang. Wondene ingkang ngrasuk agami Hindu lan Budha boten wonten. Sinaosa agaminipun menika beda-beda, ananging wonten ing pagesanganipun warga masarakat Desa Kemiri taksih sami pitados saha ngurmati warisan-warisan leluhuripun. Bab menika katitik saking taksih kathahipun tradhisi-tradhisi ingkang sami dipuntindakaken dening warga masarakat Desa Kemiri, kados dene tradhisi Suran, Ruwahan, Gumbregan, Nyadran, Merti Desa lan sapanunggalanipun. Mligi ing

tradhisi Gumbregan, lampahing tradhisi menika boten dipungayutaken kaliyan agaminipun para paraga tradhisi menika. Bakunipun, sedaya warga masarakat ingkang gadhah ternak lembu kedah nindakaken Gumbregan, inggih kangge slametan utawi wilujengan, saha minangka wujud raos syukur dhumateng Gusti ingkang sampun paring rejeki lumantar ternak saha saking asiling tetanen.

Cathetan Refleksi :

1. Desa Kemiri mujudaken salah satunggaling desa ing tlatah Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul.
2. Desa Kemiri kaperang dados 11 Dhusun, inggih menika Dhusun Wates, Dhusun Panggang, Dhusun Ngasem, Dhusun Bareng, Dhusun Glagah, Dhusun Gebang, Dhusun Kemiri, Dhusun Guyangan, Dhusun Karangnongko, Dhusun Dayakan 1, saha Dhusun Dayakan 2.
3. Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri dipuntindakaken saben Wuku Gumbreg inggih menika ing dinten pasaran Selasa Wage saha Kamis Legi.
4. Panaliti mendhet dhata panaliten kaping kalih, inggih menika ing dinten pasaran Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017.
5. Lampahing tradhisi Gumbregan menika kawiwitan saking cecawis sesaji, kalajengaken prosesi makan ternak saha kendhurenan. Cecawis sesaji katindakaken ing wekdal enjing, prosesi makan ternak ing wekdal sonten, saha adicara kendhuren ing wekdal bakda maghrib.
6. Papan kangge cecawis sesaji Gumbregan wonten ing dalemipun warga masarakat piyambak, prosesi makan ternak wonten ing kandhang ternakipun piyambak-piyambak, lajeng papan kangge kendhuren wonten ing dalemipun Bapak Dhukuh utawi Bapak RT sarta wonten ugi saperangan dhusun ingkang nindakaken kendhuren ing bale padhukuhan.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 02)

Dinten / Tanggal : Selasa Wage, 28 Februari 2017
Wekdal : 08.00-11.00 WIB
Papan : Dhusun Guyangan saha Karang Nongko
Topik : Cecawis Sesaji Gumbregan

Cecawis sesaji kangge tradhisi Gumbregan menika dipuntindakaken wonten dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak. Wonten ing dinten Selasa Wage, surya kaping 28 Februari 2017, kirang langkung tabuh 07.00-09.00 WIB bapak saha ibu dhukuh Dhusun Guyangan, inggih menika Ibu Sumini kalih Bapak Mukiyat cecawis sesaji Gumbregan ing dalemipun. Sesaji ingkang dipuncawisaken saking enjing inggih menika damel klonthongan kupat saking janur kuning, damel jadah woran, adang katul, saha damel pulo.

Bab ingkang sami ugi dipuntindakaken dening kulawarga Bapak Saidi (Bapak RT 02 Dhusun Karang Nongko). Wiwit saking tabuh pitu enjing kulawarga Bapak Saidi ugi sampun wiwit nyawisaken sesaji Gumbregan. Sesaji-sesaji Gumbregan ingkang kedah dipuncawisaken antawisipun Dhusun Guyangan kaliyan Dhusun Karang Nongko menika sami, inggih menika sesaji kangge pakan ternak saha sesaji kangge kendhuren.

1) Sesaji kangge Pakan Ternak

Sesaji Gumbregan ingkang kangge pakan ternak menika wujudipun jadah woran, kupat, pulo, saha katul. Sesaji menika dipunsamektakaken saking dinten Selasa Wage enjing ngantos siyang.

Gambar 03. Sajen kangge Ritual Makan Ternak (Dok. Ida)

Katrangan :

a. Kupat Cepuk	e. Kupat Cepuk, Lepet, saha Luwar
b. Kupat Luwar	f. Pulo
c. Jadah Woran	g. Katul
d. Sekar Boreh	
a) Jadah woran	

Sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran menika anggenipun damel kanthi cara wos ketan dipunrendhem kirang langkung satunggal jam dangunipun, lajeng dipunpususi ngantos resik, bibar menika dipunetos ing kukusan. Salajengipun, wos ketan menika dipundang kirang langkung kalih jam dangunipun. Sasampunipun dipundang lajeng dipunkaru, inggih menika kanthi cara wos ketan ingkang sampun didang dipunpindhah ing baskom utawi besi ingkang ageng ukuranipun, dipunudhak-udhak ugi sinambi punsukani santen saha sarem sacekapipun. Bibar menika dipunleremaken sawetawis, kirang langkung sedasa menit. Salajengipun ketan ingkang sampun dipunkaru menika dipundang malih ngantos mateng. Wujuding sesaji Gumbregan ingkang arupi Jadah Woran inggih kados gambar ing ngandhap menika.

Gambar 04. Jadah Woran (Dok. Ida)

b) **Kupat**

Sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat menika anggenipun damel migunakaken janur kangge klonthongipun. Menawi klonthong kupat menika sampun dados lajeng dipunisi wos. Sasampunipun dipunisi wos lajeng dipungodhog ngantos mateng. Saben Gumbregan menika biasanipun damel sekawan jinis kupat, inggih menika kupat luar, kupat lepet, kupat cepuk saha kupat sompil utawi bojo lima. Wonten ing ngandhap menika wujudipun kupat Gumbregan.

Gambar 05. Kupat (Dok. Ida)

Katrangan :

a. Kupat Bojo Lima	c. Kupat Lepet
b. Kupat Cepuk	d. Kupat Luwar

c) **Pulo**

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika anggenipun damel migunakaken bahan dhasar jagung ingkang sampun garing. Jagung menika

dipungoreng mateng ngantos werninipun ketingal soklat. Bibar menika lajeng dipundheplok ing lumpang sinambi dipunsukani bumbu gendhis jawi sarta sarem sacekapipun. Menawi jangungipun sampun lembut lajeng dipuncuri toya anget sacekapipun, bibar menika dipunkepli lonjong-lonjong. Ing ngandhap menika wujud ing sesaji Gumbregan ingkang dipunsebut pulo.

Gambar 06. Pulo (Dok. Ida)

d) Katul

Katul ingkang kangge pakan ternak menika katul saking wos gilingan. Wondene cara ngolahipun inggih menika, katul dipunlebetaken ing ember lajeng dipunsukani toya tawa sacekapipun, ugi ampun kesupen dipunsukani sarem. Salajengipun katul menika dipunwadhahi wonten kukusan lajeng dipundang ngantos mateng. Anggenipun ngedang menika ugi wonten ingkang ngangge soblog. Wujudipun katul Gumbregan ingkang kangge pakan ternak kados ing ngandhap menika.

Gambar 07. Katul (Dok. Ida)

e) Enjet

Enjet menika sesaji Gumbregan ingkang asalipun saking jurjuran watu gamping. Enjet ing Gumbregan menika fungsipun kangge mbrubuhi kandhang

lembu. Brubuh inggih menika ngolet-ngoletaken sesaji enjet wonten ing bobok kandhang. Kejawi dipunolet-oletaken ing bobok, enjet menika ugi dipunkoseraken ing sungunipun lembu. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud enjet.

Gambar 08. Enjet (Dok. Ida)

f) Sekar Boreh

Sekar boreh menika isinipun kaperang dados tiga, inggih menika kemuning, sekar kenanga, lan sekar bermewer. Sekar boreh menika saged dipuntumbas ing pasar-pasar tradhisional.

Gambar 09. Sekar Boreh (Dok. Ida)

g) Toya Tawa

Toya tawa menika samangkih dipuncipratakaken wonten ing badanipun lembu. Toya tawa menika biasanipun dipunwadhahi wonten siwur, cidhuk, utawi ceret.

Gambar 10. Toya Tawa (Dok. Ida)

2) Sajen kangge Kendhuren

Sajen Gumbregan ingkang kangge kendhuren menika wujudipun tumpeng jadah woran, kupat, saha pulo. Sajen kendhuren menika biasanipun dipunwadhahi ing piring utawi besi. Sesaji menika dipunbekta dhateng papan kendhuren wonten ing wekdal bakda Maghrib. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji kendhuren Gumbregan.

Gambar 11. Sesaji Kendhuren (Dok.Ida)

Katrangan :

- a. Kupat Luwar
- b. Tumpeng Jadah Woran
- c. Pulo

Cathetan Refleksi :

1. Tradhisi Gumbregan ing Dhusun Guyangan saha Karang Nongko dipunadani ing dinten pasaran Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017.
2. Sesaji Gumbregan menika dipundamel ing dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak.
3. Sesaji tradhisi Gumbregan kaperang dados kalih, inggih menika sesaji kangge pakan ternak saha sesaji kangge kendhuren.
4. Sesaji ingkang kangge pakan ternak wujudipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, enjet, saha toya tawa.
5. Sesaji ingkang kangge kendhuren wujudipun tumpeng jadah woran, kupat, sarta pulo ingkang dipunwadhahi ing piring.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 03)

Dinten / Tanggal : Selasa Wage, 28 Februari 2017
Wekdal : 15.30-17.00 WIB
Papan : Dhusun Guyangan saha Karang Nongko
Topik : Prosesi Ritual Makan Ternak

Dinten Selasa Wage, surya kaping 28 Februari 2017, kirang langkung tabuh 15.30-16.00 WIB Bapak Darmo Giyono (warga RT 01 Dhusun Guyangan) nindakaken prosesi makan ternak. Prosesi makan ternak menika dipuntindakaken ing kandhang ternakipun piyambak-piyambak. Sesaji ingkang kangge makan ternak menika wujudipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, enjet, saha toya tawa ingkang dipunwadhahi ing siwur utawi ceret. Bab ingkang sami ugi dipuntindakaken dening Bapak Warjono ing RT 05 warga Dhusun Karangnongko. Saking tabuh 16.00 WIB Bapak Warjono wiwit nindakaken prosesi makan ternak. Lampahing prosesi makan ternak antawisipun Dhusun Guyangan kaliyan Dhusun Karang Nongko menika sami, bedanipun namung wonten pirantos ingkang kangge madhawi toya tawa. Saperangan warga wonten ingkang ngangge siwur, wonten ugi ingkang ngangge ceret. Lampahing prosesi makan ternak menika ing antawisipun.

1) Nyipratakan Toya Tawa

Toya tawa menika biasanipun dipunwadhahi ing siwur utawi ceret. Anggenipun nyipratakan toya menika boten namung kaping sepisan, ananging gumantung kaliyan kathahipun toya ingkang dipunsamektakaken. Lajeng kangge donga, isinipun panyuwunan saha pangajabing saking para kulawarga supados ternak ingkang dipuningah menika saged ngreda widada, tansah saras lan tebih saking godha rubeda menapa kemawon. Ing ngandhap menika kahananipun lembu ingkang dipunsiram mawi toya tawa.

Gambar 12. Nyipratakan Toya Tawa ing Badanipun Lembu (Dok. Ida)

2) Makan Ternak

Pakan ternak menika wujudipun katul, jadah woran, kupat lan pulo ingkang sedayanipun dipundadosaken satunggal ing ember utawi tampah. Prosesi makan ternak menika katindakaken sabibaripun prosesi nggebyur lembu ngangge toya tawa. Ing ngandhap menika gambaripun nalika makan lembu.

Gambar 13. Makan Ternak (Dok. Ida)

3) Mborehi Sangu Lembu

Mborehi sangu lembu menika mawi sesaji sekar boreh. Sesaji boreh wujudipun wonten tigang werni, inggih menika kemuning, sekar boreh, lan sekar kenanga. Wonten ing ngadhap menika gambaripun lembu ingkang dipunborehi sungunipun.

Gambar 14. Sangu Lembu ingkang sampun dipunborehi (Dok. Ida)

4) Ngalungi Lembu mawi Sesaji Kupat

Prosesi salajengipun inggih menika ngalungi lembu mawi sesaji kupat luwar. Kupat luwar menika dipunkalungaken ing gulunipun lembu. Wonten ing ngadhap menika gambaripun lembu nalika dipunkalungi kupat luwar.

Gambar 15. Lembu dipunkalungi Kupat (Dok. Ida)

5) Mbrubuhi Kandhang

Mbrubuhi kandhang kewan ingon-ingon menika ngangge enjet ingkang dipunolet-oletaken ing bobok kandhang kanthi wujud silang-silang. Wujud silang-silang menika minangka tolak bala saking wontenipun godha rubeda menapa kemawon.

Gambar 16. Mbrubuhi Kandhang Lembu (Dok. Ida)

6) Masang Kupat ing Kandhang Lembu

Prosesi ritual makan ternak ingkang pungkasan inggih menika masang kupat ing kandhang lembu. Kupat ingkang dipunpasang ing kandhang kewan menika wonten werni kalih, inggih menika kupat cepuk saha kupat lepet, lajeng kupat menika dipunpasang ing kandhang lembu. Wonten ing ngadhap menika gambar nalika masang kupat ing kandhang lembu.

Gambar 17. Masang Kupat ing Kandhang Lembu (Dok. Ida)

Cathetan Refleksi :

1. Ritual makani ternak menika wonten ing wayah sonten, kirang langkung wiwit saking tabuh 15.00 WIB.
2. Ritual makan ternak dipuntindakaken wonten kandhang ternakipun warga masarakat piyambak-piyambak.
3. Sesaji kangge makani ternak menika wujudipun jadah woran, katul, pulo, lan kupat. Sesaji sanesipun ingkang sanes dhedhaharan inggih menika dhadhung, sekar boreh, enjet, lan toya tawa ingkang dipunwadhahi ing siwur utawi ceret.
4. Rituali makani lembu kawiwitan saking nyipratakan toya tawa ing badanipun lembu sinambi ngocapaken donga, makan ternak ngangge kupat, jadah woran, katul, lan pulo, ngusapaken sekar boreh wonten ing sungunipun lembu, ngalungi lembu mawi kupat, mbrubuhi kandhang lembu mawi enjet, saha masang kupat ing kandhangipun lembu.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 04)

Dinten / Tanggal : Selasa Wage, 28 Februari 2017
Wekdal : 18.00-19.30 WIB
Papan : Padhukuhan Guyangan
Topik : Kendhuren Gumbregan

Wonten ing dinten Selasa Wage, 28 Februari 2017, kirang langkung saking tabuh 18.00-19.30 WIB, para warga masarakat RT 05 Dhusun Guyangan sami nindakaken kendhuren Gumbregan. Saking wekdal bibar Maghrib para warga dhusun Guyangan RT 05 sami kempal wonten dalemipun Bapak Warjo Diyono (Ketua RT 05). Ingkang nindakaken kendhuren Gumbregan menika kathahipun Bapak-Bapak, ananging ugi wonten saperangan ibu-ibu. Saderengipun kendhuren dipunwiwiti, para warga RT 05 Dhusun Guyangan ingkang sampun kempal sami jagongan rumiyin sinambi nengga rawuhipun bapak kaum, inggih menika Bapak Katemo. Ing ngandhap menika gambaripun para warga RT 05 Dhusun Guyangan ingkang nembe jagongan.

Gambar 18. Pasarta Kendhuren sami Jagongan (Dok. Ida)

Sasampunipun bapak kaum rawuh, lajeng kendhuren enggal-enggal dipunwiwiti. Kendhuren menika dipunwiwiti saking atur pambuka dening Bapak Warjo Diyono minangka Ketua RT 05, kalajengaken adicara kendhuren ingkang dipunpimpin dening Bapak Kaum Katemo. Ing ngandhap menika *transkrip* atur

pambagyanipun Bapak Warjo Diyono dipunlajengaken atur adicara kendhuren dening Bapak Kaum Katemo.

Bapak Warjo : Maturnuwun dhumateng panjenenganipun Bapak Kaum Parto Dikromo, Bapak Saidi minangka ketua RW, Bapak-Bapak lan Ibu-Ibu sedaya ingkang sampun rawuh ing griya kula menika saprelu kangge kendhuren Gumbregan. Salajengipun langsung kemawon, wekdal sacekapipun kula serahaken dhateng Bapak Kaum Partomo. Sumangga.

Pak Kaum : Nggih maturnuwun wekdalipun Bapak Ketua RT. Langsung kemawon nggih gandheng pun jam setengah 7 mangga sami dipunwiwiti, saderengipun mangga sami muji syukur wonten ngarsanipun Gusti Alloh mugi-mugi pinaringan kasarasan, kesehatan, saha dipunparingi rohmat hidayahipun Gusti Allah.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene panjenengan sedaya ngasta rakan palawija ing dinten Selasa Wage malem Rabu Kliwon ing dalemipun bapak RT mriki saprelu amengeti anggenipun Wuku Gumbreg.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Dene rakan palawija menika wau setingkat ingkang dipunpengeti, ingkang sing cikal bakal ing Dhusun Guyangan, mliginipun trukan tambak ngriki.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti rakan palawija anggenipun sami ngingah sato kewan saha anggenipun among tani supados ijo royo-royo tulus pari dadi.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken rakan palawija ingkang salajengipun ingkang dipunpengeti mbok Dewi Pertimasani.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti rakan palawija lha mugi-mugi anggenipun sami tuwus saha anggenipun ngingah sato kewan lan sageda ngreda widada nir ing sambekala.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken pulo ingkang dipunpengeti inggih menika pulo Gluwak, pulo Gimbal, pulo Gumarang sedaya pulo dipunpengeti.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti ampun ngantos nggodha rubeda anggenipun sami ngingah sato kewan, pitik iren, saha sapanunggalanipun.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Ha gene ngawontenaken sega kupat ingkang dipunpengeti ingkang momong wonten ing keblat sekawanipun.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Awit dipunpengeti ampun ngantos paring godha rubeda

- dhateng sato kewan utawi lembu sapanunggalanipun.*
- Warga : Nggih.
- Pak Kaum : *Ha gene atur kula kados sampun cekap, mbok bilih wonten kalepatan saha kekiranganipun mugi-mugi Gusti Alloh tansah maringi pangapunten.*
- Warga : Nggih.
- Pak Kaum : *Saderenge kula suwuni panjenengan sedaya sami ngocap amin, supados kabul menapa ingkang dados panyuwunipun piyambak-piyambak.*
- Warga : Nggih.
- Pak Kaum : *Audzubillahiminasyaitonirrajim, allahumma salimana sayyidina muhammad sekabat rasulullah wamijina 'amini, alhamdulillahirabbil'amin. Allahumma inna nas-aluka salamatan fiddini wa'afiyatan filjasati waziyadatan fil'ilmu wabarokatan firrizki wataubatan qablalmaut warahmatan 'indalmaut, allahumma hawwin 'alaina fisakaraatil maut, wanajaatan minannaar wal afwa indal hisaab. Subhana rabbi 'izzati 'amma yasifun, wasalamun 'alamursalin walhamdulillahirabbil'amin. (Amin).*

Sasampunipun adicara kendhuren, lajeng para bapak-bapak saha ibu-ibu menika nglinton-nglintonaken tumpeng jadah woran, kupat, saha pulonipun. Menawi sampun rampung anggenipun nglintonaken sesaji kendhuren, lajeng sami jagongan sinambi dhahar sesaji kendhuren ingkang dipunbekta menika. Bibar menika pasarta kendhuri sami wangsul dhateng dalemipun piyambak-piyambak. Ing ngandhap menika gambar kawontenan pasarta Gumbregan ingkang nembe nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun.

Gambar 19. Nglintonaken Sesaji Kendhuren (Dok. Ida)

Cathetan Refleksi :

1. Kendhuren Gumbregan dipuntindakaken wonten ing wekdal bakda Maghrib, kirang langkung wiwit jam 18.00 WIB pasarta kendhuri sampun sami kempal wonten dalemipun Bapak RT utawi Bapak Dhukuh.
2. Sesaji kendhuren Gumbregan wonten 3 wujudipun, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo ingkang dipunwadhahi ing piring.
3. Pasarta kendhuri ing Dhusun Guyangan kathahipun bapak-bapak, ananging ugi wonten saperangan ibu-ibu.
4. Adicara kendhuren Gumbregan dipunwiwiti saking atur pambuka Bapak RT kalajengaken adicara kendhuren ingkang dipunpandhegani dening bapak kaum.
5. Sasampunipun adicara kendhuren paripurna, pasarta kendhuri sami nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun, lajeng dhahar sesarengan, bibar menika sami wangsul dhateng dalemipun piyambak-piyambak.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 05)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 2 Maret 2017
Wekdal : 09.30-11.00 WIB
Papan : Padhukuhan Dayakan
Topik : Cecawis Sesaji Gumbregan

Wonten ing dinten Kamis Legi, surya kaping 2 Maret 2017, kirang langkung tabuh 08.00-11.00 WIB, warga Dhusun Dayakan ingkang gadhah ingah-ingah lembu sami cecawis sesaji Gumbregan. Cecawis sesaji menika katindakaken wonten dalemipun piyambak-piyambak. Miturut pamanggihipun Bapak Dhukuh Dayakan, Bapak Mukhlis, sesaji Gumbregan ingkang kedah dipuncawisaken kaperang dados kalih, inggih menika sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren.

1. Sesaji kangge Ritual Makan Ternak

Sesaji kangge pakan ternak menika wujudipun rakan. Rakan inggih menika sesaji ingkang arupi uwi, gembili, senthe, utawi tela ingkang dipungodhog. Ananging ing jaman samenika sesaji rakan sampun boten dipundamel, sedaya menika inggih awit pangrembakaning jaman. Ing jaman samenika rakan ingkang dipundamel pakan ternak wujudipun jadah woran, pulo, kupat, lan katul.

Kejawi sesaji ingkang awujud pakan, ing tradhisi Gumbregan menika warga masarakat ugi kedah nyawisaken sesaji ingkang awujud sekar boreh, enjet, toya tawa. Ketigang werni sesaji menika dipunginakaken ing salebeting prosesi ritual makan ternak. Wondene jlentrehipun ngengingi bab sesaji Gumbregan ingkang kangge ritual makan ternak badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

a. Jadah Woran

Sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran menika dipunginakaken kangge pakan ternak. Sesaji menika dipundamel saking bahan dhasar wos ketan. Wos ketan dipunkum rumiyin sawetawis lajeng dipunpususi. Bibar dipunpususi, ketan menika dipundang sawetawis lajeng dipunkaru. Sadangunipun dipunkaru, ketan ingkang sampun dipundang menika dipunsukani toya panas, santen, saha

sarem sacekapipun. Salajengipun, ketan menika dipundang malih ngantos mateng. Anggenipun damel jadah woran menika takaranipun kedah kathah, amargi kejawi kangge pakan ternak, sesaji jadah woran menika ugi kangge sesaji kendhuren. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran.

Gambar 20. Jadah Woran (Dok. Ida)

b. Kupat

Sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat menika dipundamel saking janur klapa kangge klonthongipun. Wondene bahan kangge isinipun kupat inggih menika wos. Wos menika dipunisikaken ing klonthongan kupat, kathahipun sepalihipun kemawon, dados anggenipun ngisi wos menika boten dipunkebaki. Amargi menawi ngisinipun menika kekebaken, kupat menika saged boten mateng. Sasampunipun klonthongan kupat menika dipunisi wos, lajeng dipungodhog ngantos mateng.

Sesaji kupat menika dipunginakaken kangge sesaji ritual makan ternak saha sesaji kendhuren. Wonten ritual makan ternak, sesaji kupat ginanipun kangge pakan ternak, ngalungi ternak, sarta dipunpasang ing kandhang ternak. Kupat ingkang dipundamel nalika Gumbregan menika wonten sekawan jinis kupat, inggih menika kupat luwar, lepet, cepuk lan bojo lima. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat.

Gambar 21. Kupat (Dok. Ida)

c. Pulo

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika dipundamel saking bahan dhasar jagung garing. Jagung garing dipungoreng ngantos wernipun soklat. Bibar dipungoreng, dipundhepok sinambi dipunsukani bumbu gendhis Jawi, sarem, saha toya anget sacekapipun. Salajengipun, menawi sampun lembut lajeng dipunkepli lonjong-lonjong. Sesaji pulo menika dipunginakaken kangge pakan ternak saha kangge kendhuren. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo.

Gambar 22. Pulo (Dok. Ida)

d. Katul

Sesaji Gumbregan ingkang awujud katul menika kangge pakan ternak. Katul ingkang kangge pakan ternak inggih menika katul saking wos gilingan. Cara ngolahipun inggih menika, katul dipunlebetaken ing satunggaling wadhah lajeng dipunsukani toya tawa sarta sarem sacekapipun. Salajengipun, katul menika dipundang ngantos mateng. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud katul.

Gambar 23. Katul (Dok. Ida)

e. Sekar Boreh

Sesaji sekar boreh menika wujudipun wonten tiga, inggih menika kemuning, sekar kenanga, lan sekar mawar. Sesaji menika dipunginakaken kangge mborehi ternak. Mborehi inggih menika ngoseraken sesaji sekar boreh wonten sungunipun ternak. Sesaji menika dipunsade wonten ing pasar-pasar tradhisional. Ing ngandhap menika sesaji Gumbregan ingkang awujud sekar boreh.

Gambar 24. Sekar Boreh (Dok. Ida)

Katrangan :

- a. Kemuning
- b. Sekar Mawar
- c. Sekar Kenanga

f. Enjet

Sesaji Gumbregan ingkang awujud enjet menika dipundamel saking jurjuran watu gamping ingkang dipunsukani toya tawa sacekapipun supados cuwer. Enjet menika dipunolet-oletaken wonten bobok kandhang nalika prosesi mbrubuhi kandhang ternak katindakaken. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud enjet.

Gambar 25. Enjet (Dok. Ida)

g. Toya Tawa

Toya tawa inggih menika satunggaling sesaji Gumbregan ingkang dipunginakaken kangge nggebyur ternak nalika adicara ritual makan ternak katindakaken. Saderengipun dipungebyuraken dhateng badanipun ternak, toya tawa menika dipundongani rumiyin. Donganipun saben tiyang boten sami, ananging miturut kapitadosanipun piyambak-piyambak. Sesaji toya tawa menika dipunwadhahi wonten ing ceret utawi siwur. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud toya tawa.

Gambar 26. Toya Tawa (Dok. Ida)

2. Sesaji Kendhuren

Sesaji Gumbregan ingkang kangge kendhuren inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo. Dados anggenipun damel sesaji jadah woran, kupat, pulo menika kedah kathah, amargi sesaji-sesaji menika dipunginakaken ing salebetipun ritual makan ternak saha kangge kendhuren. Sesaji kendhuren menika menawi sampun samekta lajeng dipunwadhahi wonten ing piring utawi besi alit ingkang salajengipun ing wekdal bibar maghrib dipunbekta ing papan kendhuren. Papan kendhuren ing Dhusun Dayakan menika katindakaken ing Balai Dhusun Dayakan. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji kendhuren Gumbregan.

Gambar 27. Sesaji Kendhuren (Dok. Ida)

Katrangan :

- a. Jadah Woran
- b. Pulo
- c. Kupat

Cathetan Refleksi :

1. Tradhisi Gumbregan ing Dhusun Dayakan dipuntindakaken ing dinten pasaran Kamis Legi, surya kaping 2 Maret 2017.
2. Cecawis sesaji Gumbregan ing Dhusun Dayakan katindakaken ing dinten Kamis Legi, 2 Maret 2017 saking wekdal enjing ngantos siyang, papanipun wonten ing dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak.
3. Sesaji Gumbregan ingkang dipuncawisaken kaperang dados kalih werni, inggih menika cecawis sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren.
4. Sesaji Gumbregan ingkang kangge ritual makan ternak menika wujudipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, toya tawa lan enjet.
5. Sesaji kendhuren Gumbregan wujudipun tigang werni, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo.
6. Pirantos panyengkuyung ingkang kedah dipuncawisaken ing tradhisi Gumbregan inggih menika dhadhung enggal lan ceret utawi siwur.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 06)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 3 Maret 2017
Wekdal : 15.00-17.00 WIB
Papan : Dhusun Dayakan
Topik : Prosesi Ritual Makan Ternak

Dinten Kamis Legi, surya kaping 3 Maret 2017, kirang langkung tabuh 15.00-17.00 WIB warga masarakat Dhusun Guyangan ingkang ngingah lembu sami nindakaken satunggaling prosesi ing tradhisi Gumbregan inggih menika ritual makan ternak. Prosesi makan ternak menika dipuntindakaken ing kandhang ternakipun warga masarakat piyambak-piyambak. Bapak Tugiran warga masarakat RT 01 Dayakan nindakaken prosesi ritual makan ternak wonten ing jam 15.00-15.30 WIB. Salajengipun Bapak Sasmo warga RT 02 Dhusun Dayakan nindakaken prosesi makan ternak wonten ing jam 16.00-16.30 WIB.

Wonten ing salebeting prosesi ritual makan ternak menika wonten sesaji-sesaji ingkang dipunginakaken. Sesaji-sesaji menika ing antawisipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, enjet, saha toya tawa. Lampahing prosesi ritual makan ternak ing Dhusun Dayakan menika wonten pitung tahapan, inggih menika ndhadhung lembu, nggebyur lembu ngangge toya tawa, makani lembu, mborehi lembu mawi sesaji sekar boreh, ngalungi lembu ngangge kupat, mbrubuhi kandhang mawi sesaji enjet, saha masang kupat ing kandhang lembu.

1. Ndhadhung Lembu

Saderengipun ritual makan ternak menika dipunwiwiti, ternak lembu kedah dipundhadhung rumiyin. Bab menika dipuntindakaken supados lembu anteng utawi boten polah, saengga lampahing ritual makan ternak menika saged rancag. Dhadhung ingkang dipunginakaken inggih menika dhadhung enggal ingkang dipundamel saking bahan dhasar pring. Ananging awit saking pangrembakaning jaman, samenika sampun kathah ingkang migunakaken dhadhung senar. Dhadhung menika saged dipuntumbas ing pasar-pasar tradhisional. Wonten ing

ngandhap menika gambaripun lembu ingkang dipundhadhung ngangge dhadhung saking pring.

Gambar 28. Ndhadhung Lembu (Dok. Ida)

2. Nggebyur Lembu ngangge Toya Tawa

Sasampunipun lembu dipundhadhung, toya tawa ingkang sampun dipuncawisaken ing siwur utawi ceret menika dipungebyuraken ing badanipun lembu. Anggenipun nggebyur menika boten namung sepisan, ananging gumantung kaliyan kathahipun toya ingkang dipuncawisaken. Saderengipun toya tawa menika dipungebyuraken ing badanipun lembu, langkung rumiyin dipundongani rumiyin. Donga menika antawisipun satunggal tiyang kaliyan sanesipun boten temtu sami, samangretosipun piyambak-piyambak. Wonten ing ngandhap menika kahananipun lembu ingkang badhe dipungebyur ngangge toya tawa.

Gambar 29. Lembu ingkang badhe dipungebyur Toya Tawa (Dok. Ida)

3. Makan Ternak

Sabibaripun lembu menika dipungebyur ngangge toya tawa, lajeng dipunpakani ngangge sesaji pakan ingkang sampun dipuncawisaken. Sesaji pakan ternak menika wujudipun katul, jadah woran, kupat saha pulo ingkang

sedayanipun dipundadosaken satunggal ing ember utawi tampah. Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang nembe dipunpakani ngangge sesaji pakan.

Gambar 30. Makan Lembu (Dok. Ida)

4. Mborehi Sungunipun Lembu

Prosesi sabibaripun makan ternak inggih menika mborehi sungunipun lembu. Mborehi sungu lembu menika mawi sesaji sekar boreh. Sesaji boreh wujudipun wonten tigang werni, inggih menika kemuning, sekar boreh, lan sekar kenanga. Wonten ing ngadhap menika gambaripun lembu ingkang dipunborehi sungunipun.

Gambar 31. Mborehi Sungunipun Lembu (Dok. Ida)

5. Ngalungi Lembu mawi Sesaji Kupat

Prosesi sabibaripun mborehi sungu lembu inggih menika ngalungi lembu mawi sesaji kupat luwar sajodho. Kupat luwar sajodho menika dipunkalungaken ing gulunipun lembu. Ananging menawi kawontenan lembu menika polah utawi radi kangelan dipunkalungi, kupat cekap dipungepyokaken wonten gulunipun

lembu kemawon. Wonten ing ngadhap menika gambaripun lembu nalika dipunkalungi kupat luwar.

Gambar 32. Ngalungi Lembu ngangge Sesaji Kupat (Dok. Ida)

6. Mbrubuhi Kandhang Lembu

Mbrubuhi kandhang lembu menika ngangge sesaji enjet. Enjet menika saking jujuran gamping ingkang dipunkum toya tawa supados encer. Enjet ingkang kangge brubuh menika dipunolet-oletaken ing bobok kandhang lembu kanthi wujud silang-silang utawi wujud manungsa. Wonten ing ngandhap menika gambar nalika mbrubuhi kandhang lembu.

Gambar 33. Mbrubuhi Kandhang Lembu (Dok. Ida)

7. Masang kupat ing kandhang ternak.

Prosesi ritual makan ternak ingkang pungkasan inggih menika masang kupat ing kandhang lembu. Kupat ingkang dipunpasang ing kandhang menika wonten tigang werni, inggih menika kupat lepet, cepuk, saha bojo lima. Kathah-kathahipun kupat menika dipunpasang wonten emperan kandhang lembu. Ananging ngengingi masang kupat menika boten wonten aturanipun kedah wonten sisih pundi, bakunipun dipunpasang ing kandhang lembu kemawon. Wonten ing ngadhap menika gambar nalika masang kupat ing kandhang lembu.

Gambar 34. Masang Kupat ing Kandhang Lembu (Dok. Ida)

Cathetan Refleksi :

1. Ritual makan ternak ing Dhusun Dayakan katindakaken wonten ing wayah sonten, kirang langkung saking tabuh 15.00-17.00 WIB.
2. Ritual makan ternak dipuntindakaken wonten kandhang ternakipun warga masarakat panyengkuyung piyambak-piyambak.
3. Sesaji kangge ritual makan ternak menika wujudipun jadah woran, katul, pulo, lan kupat. Sesaji ingkang sanes pakan inggih menika dhadhung, sekar boreh, enjet, lan toya tawa ingkang dipunwadhahi ing siwur utawi ceret.
4. Prosesi ritual makan ternak kawiwitan saking ndhadhung lembu, nggebyur lembu ngangge toya tawa, makan lembu, mborehi sungunipun lembu, ngalungi lembu mawi sesaji kupat luwar, mbrubuhi kandhang lembu, saha masang kupat ing kandhang ternak.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 07)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 2 Maret 2017
Wekdal : 08.00-09.30 WIB
Papan : Padhukuhan Panggang
Topik : Cecawis Sesaji Gumbregan

Wonten ing dinten Kamis Legi, surya kaping 2 Maret 2017, kirang langkung tabuh 08.00-11.00 WIB, warga Dhusun Panggang ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan sami cecawis sesaji Gumbregan. Cecawis sesaji menika katindakaken wonten dalemipun piyambak-piyambak. Miturut pamanggihipun Bapak Sasmo Giwang warga RT 02 Dhusun Panggang, sesaji Gumbregan ingkang kedah dipuncawisaken kaperang dados kalih, inggih menika sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren.

1. Sesaji kangge Ritual Makan Ternak

Sesaji kangge ritual makan ternak menika wujudipun pakan saha sanes pakan. Sesaji ingkang awujud pakan inggih menika jadah woran, pulo, kupat, an katul. Wondene sesaji ingkang sanes pakan inggih menika sekar boreh, enjet, lan toya tawa. Sesaji-sesaji menika dipunginakaken kangge nyengkuyung lampahipun prosesi ritual makan ternak. Kejawi sesaji-sesaji menika, ugi wonten saperangan pirantos ingkang dipunbetahaken, ing antawisipun dhadhung enggal saha siwur utawi ceret. Dhadhung menika ginanipun kangge ndhadhung lembu nalika saderengipun prosesi ritual makan ternak katindakaken. Wondene ceret utawi siwur menika dipunginakaken kangge wadhah toya tawa. Ing ngandhap menika jlentrehipun ngengingi bab sesaji saha pirantos ingkang dipunbetahaken utawi dipunginakaken ing prosesi ritual makan ternak.

a. Jadah Woran

Sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran menika kalebet sesaji ingkang dipunginakaken kangge pakan ternak. Sesaji menika dipundamel saking wos ketan. Sepisan, wos ketan dipunkum rumiyin sawetawis lajeng dipunpususi. Kaping kalih, bibar dipunpususi ketan menika dipundang sawetawis lajeng

dipunkaru. Sadangunipun dipunkaru, ketan ingkang sampun dipundang menika dipunsukani toya panas, santen, saha sarem sacekapipun. Salajengipun, ketan menika dipundang malih ngantos mateng. Kejawi kangge pakan ternak, sesaji jadah woran menika ugi kangge sesaji kendhuren, pramila ndamelipun kedah nyekapi kangge kekalihipun. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud jadah woran.

Gambar 35. Jadah Woran (Dok. Ida)

b. **Kupat**

Sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat menika dipundamel saking janur klapa kangge klonthongipun. Wondene bahanipun damel kupat inggih menika saking wos ingkang sampun dipunpilihi rumiyin saderengipun. Wos menika dipunisikaken ing klonthongan kupat. Anggenipun ngisi wos sepalihipun kemawon, dados boten dipunkebaki. Amargi menawi ngisinipun menika dipunkebaki, kupat boten saged mateng kanthi sae. Sabibaripun dipunisi wos, kupat lajeng dipungodhog ngantos mateng.

Wonten ritual makan ternak, sesaji kupat ginanipun kangge pakan ternak, ngalungi ternak, sarta dipunpasang ing kandhang ternak. Kupat ingkang dipundamel nalika Gumbregan menika wonten sekawan jinis kupat, inggih menika kupat luwar, lepet, cepuk, lan bojo lima. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud kupat.

Gambar 36. Kupat (Dok. Ida)

c. Pulo

Sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo menika dipundamel saking jagung garing. Jagung garing menika dipungoreng ngantos mateng utawi werninipun ketingal soklat. Bibar dipungoreng, jagung menika dipundheplok sinambi dipunsukani bumbu gendhis jawi, sarem, saha toya anget sacekapipun. Salajengipun, menawi jagung sampun lembut lajeng dipunkepli lonjong-lonjong. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud pulo.

Gambar 37. Pulo (Dok. Ida)

d. Katul

Katul inggih menika sesaji Gumbregan ingkang dipunginakaken kangge pakan ternak. Katul ingkang dipunginakaken menika katul saking wos gilingan. Cara ngolahipun inggih menika, katul dipunlebetaken ing satunggaling wadhah lajeng dipunsukani toya tawa saha sarem sacekapipun. Salajengipun, katul menika dipundang ngantos mateng. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud katul.

Gambar 38. Katul (Dok. Ida)

e. Sekar Boreh

Sesaji sekar boreh menika wujudipun wonten tiga, inggih menika kemuning, sekar kenanga, saha sekar mawar. Biasanipun, sesaji sekar boreh menika dipunsade wonten ing pasar-pasar tradhisional. Sesaji menika ginanipun kangge mborehi sungu ternak nalika prosesi ritual makan ternak katindakaken. Mborehi inggih menika ngoseraken sesaji sekar boreh wonten sungunipun ternak. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud sekar boreh.

Gambar 39. Sekar Boreh (Dok. Ida)

f. Enjet

Sesaji enjet menika wujudipun saking jurjuran watu gamping ingkang dipunkum ngangge toya tawa supados cuwer utawi encer. Sesaji enjet menika ginanipun kangge mbrubuhi kandhang nalika prosesi ritual makan ternak katindakaken. Mbrubuhi kandhang inggih menika ngolet-ngoletaken enjet wonten bobok kandhang lembu. Anggenipun ngolet-ngoletaken enjet menika wujudipun silang-silang utawi wujud manungsa. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud enjet.

Gambar 40. Enjet (Dok. Ida)

g. Toya Tawa

Toya tawa inggih menika sesaji Gumbregan ingkang dipunginakaken kangge nggebyur ternak nalika adicara ritual makan ternak katindakaken. Saderengipun dipungebyuraken dhateng badanipun ternak, toya tawa menika dipundongani rumiyin. Donganipun saben tiyang boten sami, miturut kapitadosanipun piyambak-piyambak. Sesaji toya tawa menika dipunwadhahi wonten ing ceret utawi siwur. Ing ngandhap menika gambaripun sesaji Gumbregan ingkang awujud toya tawa.

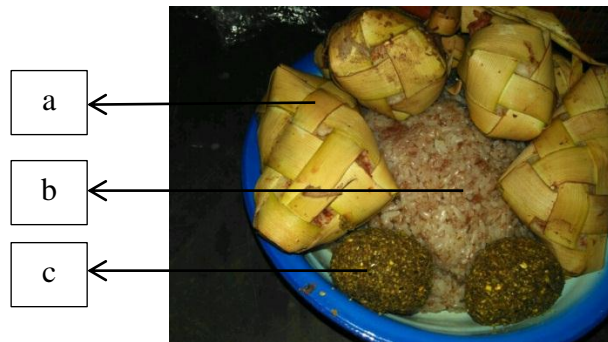

Gambar 41. Toya Tawa (Dok. Ida)

2. Sesaji Kendhuren

Sesaji Gumbregan ingkang kangge kendhuren menika wujudipun wonten tiga, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo. Pramila, anggenipun damel sesaji jadah woran, kupat, lan pulo menika kedah kathah, amargi sesaji-sesaji menika dipunginakaken ing salebeting ritual makan ternak saha kangge kendhuren. Ketigang sesaji kendhuren menika menawi sampun samekta lajeng dipunwadhahi wonten ing satunggaling wadhah, saged piring utawi besi alit. Salajengipun ing wekdal bibar maghrib, sesaji ingkang sampun dipunsamektakaken menika dipunbekta ing papan kendhuren. Papan kendhuren

ing Dhusun Panggang menika dipuntindakaken ing dalemipun Bapak RT saha dalemipun Bapak Dhukuh. Wonten ing ngandhap menika gambaripun sesaji kendhuren Gumbregan.

Gambar 42. Sesaji Kendhuren (Dok. Ida)

Katrangan :

- a. Kupat
- b. Jadah Woran
- c. Pulo

Cathetan Refleksi :

1. Tradhisi Gumbregan ing Dhusun Panggang dipuntindakaken ing dinten pasaran Kamis Legi, surya kaping 2 Maret 2017.
2. Cecawis sesaji Gumbregan ing Dhusun Panggang katindakaken ing dinten Kamis Legi, 2 Maret 2017 saking wekdal enjing ngantos siyang kirang langkung saking jam 07.00-11.00 WIB, papanipun wonten ing dalemipun warga masarakat piyambak-piyambak.
3. Sesaji Gumbregan ingkang dipuncawisaken kaperang dados werni kalih, inggih menika sesaji kangge ritual makan ternak saha sesaji kangge kendhuren.
4. Sesaji Gumbregan ingkang kangge ritual makan ternak menika wujudipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, toya tawa lan enjet.
5. Sesaji kendhuren Gumbregan wonten tigang werni, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo.
6. Pirantos panyengkuyung ingkang kedah dipuncawisaken ing tradhisi Gumbregan inggih menika dhadhung enggal saha ceret utawi siwur.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 08)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 2 Maret 2017
Wekdal : 16.00-17.00 WIB
Papan : Dhusun Panggang
Topik : Prosesi Ritual Makan Ternak

Dinten Kamis Legi, surya kaping 2 Maret 2017, kirang langkung jam 16.00-17.00 WIB warga masarakat Dhusun Panggang ingkang ngingah lembu sami nindakaken prosesi ritual makan ternak ing kandhang ternakipun piyambak-piyambak. Saking jam 16.00-16.30 WIB Bapak Sasmo Giwang warga RT 02 Dhusun Panggang nindakaken prosesi ritual makan ternak. Bab ingkang sami ugi dipuntindakaken dening Bapak Adi Sumarmo warga RT 03 saha Bapak Ngatiman warga RT 04 Dhusun Panggang. Ingkang kajibah mandhegani prosesi ritual makan ternak inggih menika bapak kepala kulawarga, menawi ibu menika tugasipun namung mbiyantu kemawon.

Wonten ing salebeting prosesi ritual makan ternak menika mbetahaken sesaji-sesaji tartamtu ingkang sampun dipuncawisaken saking wekdal enjing. Sesaji-sesaji menika ing antawisipun jadah woran, kupat, pulo, katul, sekar boreh, enjet, saha toya tawa. Lampahing prosesi ritual makan ternak ing Dhusun Panggang menika wonten pitung tahapan, inggih menika ndhadhung lembu, nggebyur lembu ngangge toya tawa, makani lembu, mborehi, ngalungi lembu, mbrubuhi kandhang, saha masang kupat ing kandhang lembu. Wondene jlentrehipun ngengingi urutanipun lampahing ritual makan ternak badhe kaandharaken wonten ing ngandhap menika.

1. Ndhadhung Lembu

Saderengipun prosesi ritual makan ternak menika katindakaken, ingah-ingah lembu kedah dipundhadhung rumiyin. Bab menika dipuntindakaken supados lembu botèh polah, saengga lampahing ritual makan ternak menika saged rancag saking wiwitan dumugi pungkasan. Dhadhung ingkang dipunginakaken inggih menika dhadhung enggal ingkang dipundamel saking pring. Ananging awit saking

pangrembakaning jaman, samenika warga masarakat Dhusun Panggang sampun kathah ingkang sami migunakaken dhadhung saking senar. Dhadhung menika biasanipun dipuntumbas wonten ing pasar-pasar tradhisional. Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang sampun dipundhadhung.

Gambar 43. Lembu ingkang dipundhadhung (Dok. Ida)

2. Nggebyur Lembu

Prosesi sabibaripun ndhadhung lembu inggih menika nggebyur lembu ngangge sesaji toya tawa. Sesaji toya tawa ingkang sampun dipuncawisaken ing siwur utawi ceret menika dipungebyuraken ing badanipun lembu. Saderengipun toya tawa menika dipungebyuraken ing badanipun lembu, langkung rumiyin dipundongani rumiyin. Donga menika antawisipun satunggal tiyang kaliyan sanesipun boten temtu sami, sasagedipun piyambak-piyambak. Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang dipungebyur ngangge toya tawa.

Gambar 44. Ndongani Toya Tawa ingkang badhe dipungebyuraken dhateng Lembu (Dok. Ida)

3. Makan Ternak

Prosesi sabibaripun nggebyur lembu inggih menika makani lembu ngangge sesaji pakan ingkang sampun dipuncawisaken. Sesaji pakan kangge ternak menika wujudipun katul, jadah woran, kupat saha pulo. Sesaji menika sedayanipun dipundadosaken satunggal ing ember utawi tampah. Dipundadosaken satunggal supados lembu menika anggenipun maem pakanipun saged gampil. Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang nembe dipunpakani ngangge sesaji pakan.

Gambar 45. Makan Lembu (Dok. Ida)

4. Mborehi Lembu

Prosesi sabibaripun makan ternak inggih menika mborehi lembu. Mborehi lembu menika mawi sesaji sekar boreh. Sesaji boreh wujudipun wonten tigang werni, inggih menika kemuning, sekar boreh, lan sekar kenanga. Mborehi inggih menika ngoseraken utawi mblonyo sungu lembu ngangge sesaji sekar boreh ingkang sampun dipuncawisaken. Wonten ing ngandhap menika gambaripun lembu ingkang dipunborehi sungunipun.

Gambar 46. Lembu ingkang dipunborehi Sungunipun (Dok. Ida)

5. Ngalungi Lembu

Prosesi sabibaripun mborehi lembu inggih menika ngalungi lembu ngangge sesaji kupat luwar. Kupat luwar menika dipunkalungaken ing gulunipun lembu. Sabibaripun dipunkalungaken, kupat luwar menika lajeng dipunpakakaken dhateng lembu, dipuncampuraken kaliyan sesaji jadah woran, katul, saha pulonipun. Wonten ing ngadhap menika gambaripun lembu nalika dipunkalungi kupat luwar.

Gambar 47. Ngalungi Lembu (Dok. Ida)

6. Mbrubuhi Kandhang Lembu

Mbrubuhi kandhang lembu menika katindakaken sabibaripun prosesi ngalunge lembu ngangge sesaji kupat luwar. Mbrubuhi kandhang lembu menika ngangge sesaji enjet. Sesaji enjet menika dipundamel saking jurjuran gamping ingkang dipunkum toya tawa supados encer. Enjet menika ginanipun kangge brubuh kandhang. Mbrubuhi kandhang inggih menika ngolet-ngoletaken sesaji enjet ing bobok kandhang kanthi wujud silang-silang utawi wujud manungsa. Wonten ing ngandhap menika gambar bobok kandhang ingkang sampun dipunbrubuhi ngangge sesaji enjet.

Gambar 48. Kandhang ingkang sampun dipunbrubuhi (Dok. Ida)

7. Masang Kupat ing Kandhang Lembu

Sabibaripun prosesi mbrubuhi kandhang inggih menika prosesi masang kupat ing kandhang lembu. Prosesi masang kupat ing kandhang lembu menika kalebet prosesi ingkang pungkasan ing salebeting ritual makan ternak. Kupat ingkang dipunpasang ing kandhang inggih menika kupat lepet, cepuk, saha bojo lima. Padatanipun, ketigang sesaji kupat menika dipunpasang wonten ing emperan kandhang lembu. Ananging ngengingi papan masang kupat menika boten wonten aturan bakunipun kedah wonten sisih pundi, cethanipun namung kedah dipunpasang wonten ing kandhang lembu kemawon. Ing ngadhap menika gambar nalika masang kupat ing kandhang lembu.

Gambar 49. Masang Kupat ing Kandhang Lembu (Dok. Ida)

Cathetan Refleksi :

1. Ritual makan ternak ing Dhusun Panggang katindakaken wonten ing wayah sonten, kirang langkung saking tabuh 16.00-17.00 WIB.
2. Ritual makan ternak ing Dhusun Panggang dipuntindakaken wonten kandhang ternakipun warga masarakat piyambak-piyambak.
3. Ingkang kajibah mandhegani lampahing prosesi ritual makan ternak inggih menika bapak kepala kulawarga.
4. Sesaji kangge ritual makan ternak menika wujudipun wonten kalih, inggih menika sesaji ingkang awujud pakan saha sesaji sanes pakan.
5. Sesaji Gumbregan ingkang awujud pakan ternak inggih menika jadah woran, katul, pulo, lan kupat.

6. Sesaji Gumbregan ingkang awujud sanes pakan inggih menika sekar boreh, enjet, lan toya tawa ingkang dipunwadhahi ing siwur utawi ceret.
7. Prosesi ritual makan ternak ing Dhusun Panggang wonten pitung tahapan, inggih menika kawiwitan saking ndhadhung lembu, nggebyur lembu, makan lembu, mborehi lembu, ngalungi lembu, mbrubuhi kandhang lembu, saha masang kupat ing kandhang lembu.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 09)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 02 Maret 2017
Wekdal : 18.00-19.00 WIB
Papan : Padhukuhan Panggang
Topik : Kendhuren Gumbregan

Dinten Kamis Legi, surya kaping 02 Maret 2017, kirang langkung tabuh 18.00-19.00 WIB, para warga masarakat dhusun Panggang nindakaken kendhuren Gumbregan. Kendhuren Gumbregan ing dhusun Panggang menika dipuntindakaken ing saben RTnipun piyambak-piyambak. Dhusun Panggang kaperang saking 4 RT, pramila panaliti menika ndherek kendhuri Gumbregan ing RT 04. Papan kangge kendhuren Gumbregan ing Dhusun Panggang menika mapan ing dalemipun Bapak RT saha para pasarta kendhuren sami mbekta sesaji ingkang arupi jadah woran, kupat, saha pulo. Sesaji menika dipunwadhahi ing piring utawi baskom.

Saking wekdal bibar maghrib kirang langkung tabuh 18.00 WIB para warga masarakat RT 04 Dhusun Panggang ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan sami kempal wonten dalemipun Bapak Wajiyo (Ketua RT 04). Kathahipun ingkang kendhuren Gumbregan menika Bapak-Bapak, ananging ugi wonten Ibu-Ibu ingkang ndherek kendhuren menika. Saderengipun kendhuren dipunwiwiti, Bapak-Bapak saha Ibu-Ibu ingkang sampun rawuh sami jagongan sinambi ngrahapi unjukan teh ingkang sampun dipuncawisaken dening kulawarganipun bapak Wajiyo. Ing ngandhap menika gambar kawontenanipun Bapak-Bapak saha Ibu-Ibu RT 04 Dhusun Panggang ingkang nembe jagongan.

Gambar 50. Pasarta Kendhuri ingkang sami Jagongan (Dok. Ida)

Sasampunipun para warga ngempal sedaya, kendhuren enggal-enggal dipunwiwiti. Kendhuren kawiwitan saking atur pambuka ingkang dipunaturaken dening Bapak Wajiyo minangka ketua RT 04 Dhusun Panggang. Ing ngandhap menika *transkrip* atur pambuka saking Bapak Wajiyo.

Maturnuwun dhumateng panjenenganipun Bapak-Bapak lan Ibu-Ibu sedaya ingkang sampun rawuh kangge kendhuren Gumbregan ing dalu menika. Saderengipun kendhuren dipunwiwiti kula sakulawarga nyuwun pangapunten mbok menawi anggenipun cecawis unjukan menapa dene panggenan menika kirang sekeca, saestu kula sakulawarga nyuwun agunging pangapunten. Kangge wekdal salajengipun langsung kemawon kula aturaken dhateng Bapak Kaum. Mangga.

Sasampunipun Bapak Iman Karso paring atur pambuka, kalajengaken adicara kendhuren ingkang dipunpandhegani dening simbah kaum inggih menika Mbah Karto Taman. Ing ngandhap menika *transkrip* atur wacana adicara kendhuren saking Mbah Karto Taman.

Pak Kaum : Nggih maturnuwun Bapak Wajiyo sakulawarga ingkang sampun paring unjukan, dhedhaharan, saha panggenan. Langsung mawon nggih mbok menawi anggenipun kula ngekrarake kendhuren menika wonten klenta-klentune kirang pas, samya mapan wonten kewajibane piyambak-piyambak, kados kula nyuwun pangapunten kalih panjenengan sedaya.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Wondene panjengan sedaya sampun mbekta among ketan lulut jaler estri ngempal dhateng griyanipun bapak RT menika nggadhahi panyuwunan piyambak-piyambak.

Warga : Nggih.

Pak Kaum : Lha gene ngawontenaken mong ketan lulut menika sing sak bab menika kangge nyaosi ngabekteni cikal bakal semoro bumi ingkang mengkoni dhusun Panggang Mojosari dumugi ing

trukani mriki.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Awito dipuncaosi ngangge ketan lulut lan rakan kupat menika dipunsuwuni donga pangestu teguh rahayu kang wilujeng.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Lha gene ngawontenaken among ketan lulut kaliyan rakan menika pinangka kangge mengeti lembu, menda, lan ayam, gedhawahan wuku Gumbreg, lha dipunpengeti ngangge ketan lulut kalih rakan sedaya.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Awito dipuncaosi ngabekten ngangge ketan lulut lan kupat rakan menika dipunsuwuni donga pangestu sageda ngreda widada anak-anak branakan ampun ngantos sami kena godha rencana lan ugi dipunsuwuni donga pangestu lan salajengipun.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Lha gene ngawontenaken ketan lulut lan rakan sak bab menika kangge nyaosi ngabektene Nabi Sulaiman ingkang ngratoni sato kewan.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Awito dipuncaosi ngabekten ngangge ketan lulut rakan kupat, dipunsuwuni donga pangestu ampun ngantos wonten godha lan rubeda, sageda ngreda widada, anak-anak branakan sapiturutipun.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Lha dene ngawontenaken pulo menika sing dipuncaosi ngabektene Kyai Genggol Nyai Genggol.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Awito dipuncaosi ngabektene ngangge pulo nggihi semanten ugi kedhawahan wuku Gumbreg lha dipunpengeti ngangge pulo.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Lha gene ngawontenaken rakan kupat menika sing dipunpengeti inggihi menika Dewi Pertama.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Awito dipuncaosi ngabekten, nggihi semanten ugi dipunsuwuni donga pangestu teguh rahayu kang wilujeng.

Warga : Nggihi.

Pak Kaum : Wonten klenta-klentune ucap kulo samya mapan wonten kewajibane piyambak-piyambak nggihi.

Warga : Nggihi.

Sabibaripun adicara kendhuren menika paripurna, kalajengaken adicara nglinton-nglintonaken sesaji Gumbregan ingkang dipunbekta. Pasarta kendhuren sami nglinton-nglintonaken jadah woran, kupat saha pulonipun. Menawi sampun

rampung anggenipun nglintonaken sesaji kendhuren, lajeng sami jangongan sinambi dhahar sesaji kendhuren ingkang dipunbekta menika. Bibar menika kirang langkung tabuh 19.00 WIB pasarta kendhuri sami pamit wangsul dhateng dalemipun piyambak-piyambak. Ing ngandhap menika gambar kawontenaning pasarta kendhuri ingkang sami nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun.

Gambar 51. Nglintonaken Sesaji Kendhuren (Dok. Ida)

Cathetan Refleksi :

1. Kendhuren Gumbregan ing Dhusun Panggang dipuntindakaken wonten ing wekdal bakda Maghrib, kirang langkung wiwit jam 18.00 WIB pasarta kendhuri sampun sami kempal wonten ing dalemipun Bapak RT utawi Bapak Dhukuh.
2. Sesaji kendhuren Gumbregan ing Dhusun Panggang wonten tiga wujudipun, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo ingkang dipunwadhahi ing satunggaling wadhah kadosta piring utawi besi alit.
3. Pasarta kendhuri ing Dhusun Panggang menika kaperang dados kalih, saperangan Bapak-Bapak, saperangan malih Ibu-Ibu.
4. Adicara kendhuren Gumbregan ing Dhusun Panggang dipunwiwiti saking atur pambuka dening Bapak Ketua RT, kalajengaken adicara kendhuren ingkang dipunpandhegani dening bapak kaum.
5. Sasampunipun adicara kendhuren paripurna, pasarta kendhuri sami nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun, lajeng dhahar sesarengan sinambi jagongan, bibar menika lajeng wangsul dhateng dalemipun piyambak-piyambak.

Cathetan Lapangan Observasi (CLO 10)

Dinten / Tanggal : Kamis Legi, 02 Maret 2017
Wekdal : 18.00-19.00 WIB
Papan : Padhukuhan Dayakan 2
Topik : Kendhuren Gumbregan

Dinten Kamis Legi, surya kaping 02 Maret 2017, kirang langkung saking tabuh 18.00-19.00 WIB, para warga masarakat Dhusun Dhayakan 2 nindakaken kendhuren Gumbregan. Kendhuren Gumbregan ing Dhusun Dayakan 2 menika dipunadani ing Balai Padhukuhan Dhusun Dayakan 2. Saking wekdal bibar Maghrib para warga masarakat Dhusun Dayakan 2 ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan sami kempal wonten Balai Padhukuhan, kanthi mbekta sesaji kendhuren inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, saha pulo ingkang dipunwadhahi ing plastik. Salajengipun, kangge pasarta kendhuren ing Dhusun Dayakan 2 menika Bapak-Bapak sedaya. Saderengipun kendhuren dipunwiwiti Bapak-Bapak ingkang sampun rawuh sami jangongan sinambi nengga warga sanes ingkang dereng rawuh ing papan menika. Ing ngandhap menika gambar kawontenanipun Bapak-Bapak Dhusun Dayakan 2 ingkang nembe jagongan.

Gambar 52. Pasarta Kendhuren nembe Jagongan (Dok. Ida)

Sasampunipun pasarta kendhuren menika sampun jangkep sedaya, adicara kendhuren enggal-enggal dipunwiwiti. Kendhuren menika dipunwiwiti saking atur pambukaning Bapak Dhukuh Dayakan 2, inggih menika Bapak Mungkas. Ing ngandhap menika *transkrip* atur pambuka saking Bapak Dhukuh Dayakan 2.

Saderengipun dipunwiwiti, Assalamu'alaikum wr.wb. Wonten ngarsanipun para pepundhen, para pinisepuh ingkang satuhu kinabekten, ugi wonten ngarsanipun Bapak-Bapak warga masarakat Dhusun Dayakan 2 ingkang kawula hormati. Langkung rumiyin mangga kita konjukaken puji syukur wonten ngarsanipun Gusti ingkang Maha Kuwaos, wondene ing dalu menika, kita saged makempal nyawiji wonten balai padhukuhan Dayakan 2 mriki saprelu ngawontenaken Gumbregan mekaten. Mugi-mugi kanthi Gumbregan menika temtunipun estining arah menika awujud panyuwunan kula panjenengan sami samangkeh, mugi-mugi anggenipun ngengingu awujud kewan ingkang pun sebat lembu mekaten samangkih saged ngreda widada, sehat, boten wonten gangguan kesehatan menapa dene persekaran kaitanipun kalih lembu menika. Mbok menawi menika ingkang saged kula aturaken, wekdal salajengipun kula sumanggakaken wonten ngarsanipun Bapak Sasmo minangka kaum kendhuren Gumbregan ing dalu menika, Mangga.

Wonten ing ngandhap menika gambar nalika Bapak Dhukuh Mungkas ngaturaken pambagyaharja.

Gambar 53. Bapak Mungkas (bunderan abrit) Ngaturaken Pambagyaharja (Dok. Ida)

Sasampunipun Bapak Dhukuh Mungkas paring atur pambagyaharja, kalajengaken adicara inti kendhuren ingkang dipunpandhegani dening Bapak Kaum ingkang asmanipun Bapak Sasmo. Ing ngandhap menika *transkrip* atur wacana adicara kendhuren saking Bapak Sasmo.

Pak Sasmo : Nggih nyela matur bapak kepala dukuh, menapa dene para pinisepuh samudayanipun, sedaya kula aturi sumet sawetawis sanes ingkang sami dipunkebat rumiyin nggih.

Warga : Nggih.

Pak Sasmo : Panjenengan sami wekdal sonten dalu menika sami ngempalaken wonten ijabah sakwontenipun menika mangkih dipunpara-para sedaya ingkang wonten dipunpengeti utawi dipunngabekti, sedaya dipunaturi kembul ujud menapa kawontenane ing mriku.

Warga : Nggih.

- Pak Sasmo : Lha ingkang sapisan menika tumujunipun nggih menika gandheng sampun gedugen wuku Gumbreg menika nyarati wuku Gumbreg ing dinten Kamis Legi malem Jum'at Pahing menika.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Dene jadah sapenunggilanipun utawi sapirantosipun kang sak bab menika tumujunipun kangge pepenget utawi kangge ngabekti sing cikal bakal sing semara bumi sing mengku Dhusun Dayakan mriki.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Dinten menika dipunpengeti wonten jadah sapirantosipun menika nuju wuku Gumbreg, lha bapak kepala dhukuh menapa dene warga masarakat sedaya anggenipun sami ngingah lembu, menda, lan sapitikipun utawa sapiturutipun sedaya sageda lema ngreda widada gina kangge rencang gesang wonten ngalam donya kanthi wilujeng wiwit dinten menika dumugi saklajeng-lajengipun.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Wondene jadah sapirantos ingkang sak bab malih menika minangka kangge ngabekti sing mbaureksa griya mbale mriki, griya mbale mriki ugi dipunpengeti utawi dipunngabekti wontenipun jadah sapirantosipun utawi menawi dipunangge kangge nyambut damel Bapak Kepala Dukuh menapa dene warga masarakat sedaya sawanci-wanci sedaya sageda lancar gancar, tumata, wilujeng, boten wonten sambekala satunggal punapa.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Lha dene jadah sapirantosipun ingkang sak bab malih minangka kangge ngabekti, kangge nguri-uri wuku Gumbreg menika.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Lha wuku Gumbreg dipunngabekti wonten jadah sapirantosipun, lha bapak kepala dukuh menapa dene masarakat sedaya anggenipun sami ngingah lembu, menda, sapitikipun sageda lema ngreda widada gina kangge rencang gesang wonten ngalam donya kanthi kalis nir ing sambekalanipun.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Lha gene ngawontenaken kupat sakwontenipun menika minangka kangge ngabekti Joko Bagus Umbaran.*
- Warga : Nggih.*
- Pak Sasmo : Menawi dinten menika dipunngabekti wonten kupat sakwontenipun, bapak kepala dukuh menapa dene warga masarakat sedaya anggenipun sami ngingah lembu, menda, sapitikipun sedaya sageda wilujeng boten wonten sambekala satunggal punapa.*

Warga : Nggih.
Pak Sasmo : Lha Gusti Alloh ngijabana, sedaya saged kasedya, lha bapak dukuh menapa dena warga masarakat sedaya wekdal dinten sonten dalu menika sapiturutipun sedaya sageda wilujeng boten wonten sambekala satunggal punapa.
Warga : Nggih.
Pak Sasmo : Anggen kula matur kula cukupaken semanten, menawi pun limahaken sedaya kula aturi ngamini minangka kangge ngabulaken sedaya panyuwunanipun piyambak-piyambak.
Warga : Nggih.

Wonten ing ngandhap menika gambaripun Bapak Kaum Sasmo nalika mimpin Kendhuren.

Gambar 54. Bapak Kaum Sasmo (bunderan abrit) Ngaturaken Adicara Kendhuren (Dok. Ida)

Sasampunipun adicara kendhuren menika paripurna, para warga masarakat Dhusun Dayakan 2 sami jagongan malih sinambi nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun. Salajengipun, wetawis tabuh 19.00 WIB para warga masarakat sami kondur dhateng dalemipun piyambak-piyambak.

Cathetan Refleksi :

1. Kendhuren Gumbregan ing Dhusun Dayakan 2 dipuntindakaken wonten ing wekdal bakda Maghrib, kirang langkung wiwit jam 18.00 WIB pasarta kendhuri sampun sami kempal wonten ing Balai Padukuhan Dayakan 2.
2. Sesaji kendhuren Gumbregan ing Dhusun Dayakan wonten 3 wujudipun, inggih menika tumpeng jadah woran, kupat, lan pulo ingkang dipunwadhahi ing kresek.
3. Pasarta kendhuri ing Dhusun Dayakan sedayanipun Bapak-Bapak.

4. Adicara kendhuren Gumbregan dipunwiwiti saking atur pambuka dening Bapak Dhukuh Dayakan, kalajengaken adicara kendhuren ingkang dipunpandhegani dening Bapak Kaum Sasmo.
5. Sasampunipun adicara kendhuren paripurna, pasarta kendhuri sami jagongan sinambi nglinton-nglintonaken sesaji kendhurenipun, bibar menika lajeng wangsul dhateng dalemipun piyambak-piyambak.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 01)

Informan : Bapak Mukiyat
Yuswa : 51 Taun
Pakaryan : Tani
Alamat : Guyangan RT 02
Dinten/ Tanggal : Sabtu Pon, 4 Maret 2017
Papan : Dalemipun Bapak Mukiyat
Wekdal : 10.00 - 11.00 WIB
Kalenggahan : Kepala Dhukuh Dhusun Guyangan

Ida : Nyuwun pangapunten Bapak, kula badhe nyuwun pirsu, kalawingi Gumbregan ing Dhusun Guyangan mriki dipunadani dinten saha tanggal dinten nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Gumbregan e wingi niku dinten Selasa Wage Mbak, tanggal 28 Februari 2017.

Ida : Lha menawi Gumbregan menika mesthi dinten Selasa Wage menapa kados pundi nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Nggih Mbak. Dari dulu mesti kalo Gumbreg dhusun Guyangan sama dhusun Karangnongko sini harinya Selasa Wage.

Ida : Lha menika sebabipun menapa Pak, kok mesthi dinten Selasa wage?

Pak Mukiyat : Nek tentang hari itu sudah run temurun Mbak dari jaman nenek moyang dulu, ya untuk lingkungan disini memang harinya ya Selasa Wage itu.

Ida : Lajeng menawi saben dhusun mliginipun dhusun ing Desa Kemiri mriki, miturut pamanggihipun Bapak Gumbreganipun taksih sami menapa boten?

Pak Mukiyat : Kalo hari berbeda, tapi kalo tentang Gumbreg itu semua padukuhan pasti mengadakan, ya untuk Desa Kemiri ini masih sangat kental lah dengan tradhisi Gumbregan itu. Karena apa,

iya karena Gumbregan itu kan tradisi nenek moyang jaman dulu Mbak, dimana menurut saya sendiri sangat perlu untuk dilestarikan.

Ida : Lha tujuanipun Gumbregan menika menapa nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Ya kalo Gumbregan itu tujuannya adalah untuk selamatan hewan, istilahnya kalau Pak Kaum ngeslahne waktu kendhuren itu selamatan atau wilujengan untuk sato kewan. Ya menurut saya maksudnya selamatan ini ya selamat untuk si hewan itu, selamat untuk pemeliharanya, dan pada akhirnya supaya hewan itu sehat dan dapat berkembang biak dengan bagus.

Ida : Lajeng ingkang nindakaken Gumbregan menika sinten kemawon, Pak?

Pak Mukiyat : Semua warga masyarakat melaksanakan, tapi khusus untuk yang punya ternak sapi Mbak. Terus nanti pada saat waktunya kendhuri itu kan dipimpin seorang yang namanya kaum ya Mbak, Pak Kaum namanya, yang intinya ya niku ngaslahke apa yang istilahnya sesaji kendhuri, nanti Pak Kaum yang nyarati, dalam arti tentang ucapannya dan lain sebagainya itu kan Pak Kaum.

Ida : Kenging menapa ingkang ngawontenaken Gumbregan namung mligi ingkang gadhah lembu, Pak?

Pak Mukiyat : Iya karena hewan sapi itu sangat bermanfaat untuk orang tani Mbak, kotorannya bisa jadi pupuk, tenaganya bisa untuk mbajak sawah, ngluku ngoten nek tiyang mriki nyebute. Tetapi kalo Gumbreg itu kan sebenarnya untuk sato kewan Mbak, jadi yang namanya sato kewan itu bisa sapi, bisa kambing, bisa ayam dan lain sebagainya.

Ida : Kenging menapa namung sato kewan, Pak? Sebabipun menapa?

Pak Mukiyat : Maksud e gini Mbak, Gumbreg itu kan untuk mengeti sato kewan sak pitik iwenipun, kata-katanya seperti itu, Pak Kaum

itu mengikrorkan seperti itu. Jadi ada lembu, kambing, dan lain sebagainya. Jadi yang diselamati ya itu.

Ida : Lajeng menawi kegiatanipun nalika Gumbregan menika menapa kemawon, Pak?

Pak Mukiyat : Dalam acara Gumbregan, pertama itu dari pagi sampai siang menyediakan untuk pakan ternak itu ada katul, terus ada kupat, terus untuk pelengkapanya itu ada jagung goreng didheplok lalu dikasih gula terus dikasih air hangat dan kemudian dikepeli, nah ini namanya pulo. Dan juga ada jadah, jadah itu dari ketan. Nah ketan ini nanti malemnya juga untuk kendhuri. Tapi yang untuk sapine nggih niku wau, ada kupat, ada katul yang dimasak itu lho Mbak, terus sama pulo itu tadi. Terus juga memakai enjet, kembang boreh, kalih air bening yang ditaruh di cidhuk nika. Lha kalo enjet itu biasane digarit-garitke nggen bobok tiyang empat nggon pojok-pojok nika lho Mbak, nek boten terus nggen pengeret menika disilang-silang ngoten, ning maknane pripun kula boten dhong nek niku, kalih nggen sungu biasane nggih dienjeti. Tapi maknanya seperti apa saya ya kurang jelas, hanya sekedar tau pelengkap-pelengkapanya saja.

Ida : Bibar cecawis menika lajeng kegiatanipun menapa malih, Pak?

Pak Mukiyat : Sonten sekitar jam 4 atau jam 5 itu ngasih makan ternaknya, yang pokok ngekekne ten sapine nggih sing duwe sapi. Tapi kalo makani sapi tentang bacaan atau doanya yang asli seperti simbah-simbah dulu kula boten ngertos, karena saya orang sekarang. Terus itu tadi permintaan ataupun keinginan bagi si peternak itu inginnya selamat sapine selamat sing ngingu, nggih terus isa ngreda ngoten. Dadi isa slamet napa-napane ngoten lho Mbak.

Ida : Dados ingkang mangretos tradhisi Gumbregan menika namung tiyang-tiyang jaman rumiyin nggih Pak?

Pak Mukiyat : Iya kalo tentang dongane rata-rata nek seusia saya kesini niku

sampun tidak terlalu mengerti. Kalo seusia sebelum saya doa semacam itu rata-rata masih gadhah dan tahu.

Ida : Menawi makani sapi menika kedah kepala keluarga menapa kados pundi, Pak? Lajeng menawi sampun boten wonten kepala keluarga menika kados pundi?

Pak Mukiyat : Iya harus kepala keluarga, kalo enggak ada ya nyuwun tulung kalih tanggane Mbak. Utamane ya sing kakung-kakung Mbak.

Ida : Dados dipunsulihi boten napa-napa nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Nggih boten napa-napa, biasane nggih ngoten, kengken tanggane.

Ida : Menawi daerah mriki taksih nindakaken Gumbregan sedaya nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Nggih tesih, Mbak. Ning utamanya untuk warga yang punya ternak sapi Mbak, tapi kalo yang hanya punya kambing pitik itu tidak mesthi melaksanakan Gumbregan. Tapi dari ikrornya Pak Kaum itu kan sato kewan pitik saiwenipun itukan berarti menyeluruh, tapi pelaksanaannya kebanyakan yang punya sapi.

Ida : Miturut Bapak Gumbregan menika wonten paedahipun menapa boten, Pak?

Pak Mukiyat : Iya menurut saya sebagai pelesteri dan penerus saja, kalau tentang hikmahnya bagi saya pribadi Mbak itu kan sapi itu bisa berkembang, sapi itu isa lemu, ya tergantung pemiliknya, kalau tidak dijual itu otomatis kan bisa berkembang, kalau ingin laku banyak mesti kan dipelihara, dipakani ben lemu. Ya karena itu tradisi dan kebetulan saya juga orang yang dituakan saya kan tetep istilahnya ngenut terhadap warga, nanti kalau saya bersikukuh nggak usah kan nanti nggak enak, masih jadi kepercayaan masyarakat kan nggak enak ta rasane. Kalau di kendurinya ya bisa jadi sebagai fungsi sosial karena ya dengan adanya acara kendhuri-kendhuri itu bisa jadi acara untuk menjalin silaturahmi yang erat antara warga setempat, karena

di dhusun semacam ini kan tidak Gumbreg saja, napa mawon ingkang kaitane kalih panen, mau nyebar, bar panen, terus kalo bulan puasa ya masih ada selikuran, kalo ruwah juga ada ruwahan, itu semua kan masih dilestarikan. Nah otomatis dengan kita berkumpul itu tetep menjalin rasa persaudaraan.

Ida : Lajeng menawi kendhuren Gumbregan menika papanipun wonten pundi, Pak?

Pak Mukiyat : Nek rumiyin sebelum saya dituakan disini jadi sato Mbak, di tempat bale dhusun atau di tempat pak dhukuhnya. Tapi pada saat itu kayaknya RT belum terbentuk, terus nek sing saiki daripada mrika-mrika ten bale dhusun napa ten nggene Pak Dhukuh, terus kepenak e ning nggon RT ne dhewe-dhewe. Tapi di tetangga dhusun masih ada yang kumpul jadi sato. Di Dhusun Dayakan kayaknya masih berkumpul jadi sato.

Ida : Lajeng ingkang kendhuri menika sinten kemawon, Pak?

Pak Mukiyat : Jane nek kendhuri niku nek riyin ya Mbak, waktu saya masih kecil itu biasanya Bapak-Bapak semua, tapi karena perubahan jaman mungkin nek sakniki niku wong lanang boten mesthi wonten ngomah, kadhang buruh merantau ten pundi ngoten, kadhang nek sik lanang boten wonten ya sik putri ndherek kendhuri ngoten.

Ida : Lajeng lampahipun adicara kendhuren menika kados pundi, Pak?

Pak Mukiyat : Iya biasane warga RT 2 sini kendhuren di tempat saya, sekitar jam 6, bibar maghrib menika sami kumpul wonten mriki, bawa jadah, kupat, sama pulo dipunwadhahi piring nika, lha nanti kalo warga sudah kumpul semua, Pak Sasmo yang menjadi kaum kendhuri mengikrorkan yang dibawa tadi, ada jadah, kupat sama pulo tadi. Kalo kendhuri Gumbregan ini identik sama ketan, tapi kalo ruwahan biasane pake nasi, pecel, tempe tahu, ngoten nika lho uba rampene.

- Ida** : Miturut Bapak tradhisi Gumbregan menika saenipun dipunlestarikaken menapa kados pundi?
- Pak Mukiyat** : Karena sekarang dinas kebudayaan menghendaki tinggalannya orang-orang terdahulu yang sifatnya budaya itu supaya dilestarikan. Untuk saat sekarang kan memang dari dinas kebudayaan mengharapkan untuk dibangkitkan kembali Mbak, bahkan nyadran dibawah kayu, kalau disini masih Mbak, sebelah masjid itu kan ada kayu besar, setiap sato tahun sekali mau menjelang masa tanam itu kan setahun sekali hari jum'at dienekke nyadran, kalo secara agama kan bisa dikatakan musyrik karena di bawah kayu, disitu juga ada juru kuncinya, terus disitu nanti ngobong menyan, menyampaikan sesuatu kepada yang ada di dalam kayu mungkin itu, karena saya ya kurang tahu, iya ini karena dari dinas kebudayaan meminta untuk tetap dilestarikan. Tidak bedanya dengan Gumbreg, karena kemarin dari pendamping kebudayaan Desa Kemiri itu meminta mengorek tentang acara-acara tinggalan orang dahulu, tentang Gumbreg tentang Ruwahan dan lain sebagainya.
- Ida** : Lajeng menawi tegesipun saking sesaji jadah, kupat, lan sanes-sanesipun menika saking Bapak mangretos menapa boten?
- Pak Mukiyat** : Nah kalau untuk teges atau arti seperti itu saya kurang tahu Mbak, iya karena saya orang sekarang, orang saiki istilahnya. Jadi apa tegese kupat seperti itu saya kurang tau Mbak, simbah-simbah yang umurnya 60 an keatas itu biasanya yang paham teges-teges seperti itu.
- Ida** : Lha menawi Bapak menika yuswanipun pinten?
- Pak Mukiyat** : Kalau saya 50-an tahun, jadi kalau seusia saya kesini itu hanya sebagai pelestari saja Mbak, untuk maknanya atau doa-doanya yang asli dari simbah dulu saya kira sudah tidak begitu paham.
- Ida** : Dados Bapak menika kangge tradhisi Gumbregan minangka pelestari utawi pelaksana mawon nggih?

Pak Mukiyat : Enggih Mbak, pelestari dan pelaksana saja. Tapi untuk kupat itu saya sedikit pernah mirengke, kupat kuwi isa nglumpatke bangsa pekewuhe, dalam arti maknane tiyang sepuh duka Mbak, mungkin nglumpatke bangsa pekewuhe itu maksudnya meminta selamat. Itu kupat kalo nggak salah seperti itu. Kalo tentang yang lain tidak tahu Mbak. Kok nganggo ketan ngono kuwi sama sekali tidak tahu. Ya yang jelas sekarang dari dinas kebudayaan saja suruh apa-apa tinggalan para leluhur itu untuk dilestarikan. Kemarin saya sempat rapat di kecamatan saya menyampaikan kaitannya dengan nyadran itu, terus jawabannya yang jelas kan penyampaianya, tapi kan beda Mbak seusia saya kesini kan sedikit tahu tentang agama, ning nek kaya Pak Kaum yang usianya minimal sudah 70-80 mungkin masih di jaman-jaman islam kejawen, antara Hindu dan Islamnya kan masih kenthel.

Ida : Lajeng kangge Pakaryan warga masarakat mriki, mayoritas menapa nggih, Pak?

Pak Mukiyat : Tani Mbak. Di kemiri bahkan sama seperti agama kita, yang 99,99 % Islam, jadi untuk pekerjaan ya sejumlah segitu tani Mbak, untuk yang lain itu terbatas sekali.

Ida : Dados masarakat mriki taksih antusias nggih Pak ngawontenaken tradhisi Gumbregan menika?

Pak Mukiyat : Masih Mbak, tetep masih, karena ada himbauan dari dinas kebudayaan tadi lho Mbak.

Ida : Lha saderengipun menapa nate radi mbleret, Pak?

Pak Mukiyat : Kalo Gumbreg tetep, dan acara-acara yang lain seperti Ruwahan dan lain sebagainya tadi juga masih tetep. Jadi dukuh itu tidak menginformasikan tetapi masyarakat itu sudah tahu sendiri, kalo hari ini Gumbreg besok Ruwahan terus ini nyadran, ini sudah tahu, mungkin dulu itu sampun tertanam di masarakat, dinane ngoten. Justru kula sing dijak boten kula

sing ngajak.

Ida : Masarakat mriki menapa taksih ngginakaken almanak dinding Pak, kangge nemtokaken wuku menapa sanes-sanesipun menika?

Pak Mukiyat : Kalo itu tergantung orangnya Mbak, biasane nek wonge etungane kuwi memet biasane isih nganggo, dadi ana tulisane wuku Gumbreg kuwi kapan tesih kathah sing duwe Mbak, ning nek kados kula sing penting ya penanggalan, ning nek orang diatas saya sing Watu Gunung, Galungan, Kuningan, untuk hitungan wong riyin kadose ngoten niku Mbak. Wong tani ya ajeng pripun-pripun biasane mengambil dari itu, rata-rata ngoten niku.

Ida : Dados sanesipun Gumbregan menika taksih kathah tradhisi-tradhisi sanesipun ingkang dipunlestarikaken nggih Pak ing dhaerah mriki?

Pak Mukiyat : Iya Mbak, masih banyak, seperti tadi Ruwahan, Selikuran, Nyadran, ada juga bersih dhusun itu acara yang luwih ageng, Methingi itu lho Mbak, sik slametan bar panen nika.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 02)

Informan : Mbah Darmo Giyono
Yuswa : 70 Tahun
Pakaryan : Tani
Alamat : Guyangan RT 01
Dinten/ Tanggal : Sabtu Pon, 4 Maret 2017
Papan : Dalemipun Mbah Darmo Giyono
Wekdal : 11.00 - 12.30 WIB
Kalenggahan : Sesepeuh Dhusun Guyangan

Ida : Wonten Dhusun Guyangan mriki tradhisi Gumbregan dipunadani dinten menapa nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Dinten Selasa Wage wonten dhaerah mriki.

Ida : Kenging menapa dipunadani ing dinten Selasa Wage, Mbah?

Mbah Darmo : Lha nek niku pun pilihane para leluhur riyin, tiyang sepuh riyin. Ning boten temtu Selasa Wage, wong sik dhaerah Kemiri niki kalih dinten sik dingge niku, Selasa Wage malem Rabu Kliwon kalih Kamis Legi malem Jemuwah Pahing, Dhusun Dayakan wetan mriki dinten Kamis Legi sore le Gumbregan niku, nek sing Selasa Wage niku saperangan ing dhaerah Kemiri niki nggih Dhusun Karangnongko kalih Guyangan niki. Lajeng khusus sik kula ngertos niku nek dinten Kamis Legi sore niku Dhusun Dayakan, Kemiri, Glagah, Gebang.

Ida : Pamilihan dinten menika amargi dinten Selasa Wage lan Kamis Legi menika sae menapa kados pundi, Mbah?

Mbah Darmo : Nek masalah becike niku mung kantong nurut kaliyan tiyang sepuh rumiyin, dintene niku. Nek sejarah kados pundi niku kula boten ngertos. Namung kantong nguri-uri ngoten.

Ida : Lajeng menawi Gumbregan menika wonten sejarahipun utawi asal usulipun menapa boten, Mbah?

Mbah Darmo : Kula niku duna dungkap nek pamane njawab ngoten niku Mbak, masalahe nek Gumbregan niku riyin-riyine gandheng tiyang-tiyang niku sami ngingah sato kewan nek miturut sejarah kuno sapi niku sipate ming nggadhu, dadi nek sato kewan niku enten sik nguasani, dadi critane niku napa leres napa boten sik nguwasani sato kewan niku Kyai Nabi Sulaiman, mulane samben Wuku Gumbreg niku di Gumbregi, di wilujengi. Wilujengan niku Gumbregan, dadi saben dhawah Wuku Gumbreg di wilujengi ngoten, nek cara mriki nggih niku kupatan kalih palawija, napa ketan napa nggih napa wontene. Nek jaman riyin niku nggih menawi wanci ketiga kados saniki nggih ngangge gethuk tela saged, gethuk uwi, enten sing jawut, ngoten niku mingan. Ning niku nek cara kula namung kantun nglestantunke naluri simbah-simbah riyin. Dadi samben Wuku Gumbreg niku dho wilujengan, milujengi asale sami ngingah sato kewan.

Ida : Lajeng tujuanipun Gumbregan menika kangge menapa, Mbah?

Mbah Darmo : Milujengi kajenge sempulur ngreda widada kalis saking sambekala, karepe ngoten niku.

Ida : Lajeng ingkang nindakaken menika sinten kemawon, Mbah?

Mbah Darmo : Inggih sing gadhah lembu, maesa ngoten niku. Nek ngriki maesa pun boten wonten, anane lembu.

Ida : Lajeng kenging menapa namung ingkang gadhah lembu nggih, Mbah? Sebabipun menapa?

Mbah Darmo : Nggih niku amargi lembu niku dipunpitadosi kalih masarakat, saged paring kathah piguna kangge para kadang tani. Pancen nek jaman kuna, sapi niku dipek gawene, kangge ngluku, nyebar menika mawi lembu. Ning nek jaman saiki ngluku nyebar ngangge sapi niku pun arang. Nek saiki sing kathah tangan, nggih nggathul, macul.

Ida : Lajeng kangge prosesipun Gumbregan menika menapa

kemawon nggih, Mbah? Adicaranipun menapa kemawon?
Menapa wonten ingkang kedah dipuncawisaken?

Mbah Darmo : Dinten Selasa Wage enjing niku nggih damel ingkang kangge pakane sapi niku, didangke katul, kalih ketan niku sekedhik, lajeng mangkih dipakani ngge kupat e niku, pulo ugi. Lha mangkih nek sonten jam 5 nika sami makani sapi. Sik pungkasan wekdal bibar Maghrib nika sami kendhuren wonten daleme Bapak RT.

Ida : Lha menawi makani sapi niku menapa wonten tata caranipun botel nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Nek makani sapi niku nggih dipakani piyambak-piyambak, wonten kandhange piyambak-piyambak, tegese nggih ming ngomongi kewan menawa tekan Wuku Gumbreg, kowe di Gumbregi karo bendara sira. Gek karepe mangkih niku nyilakake godha rencana lir e mangkih niku sing nggawe rubeda ten sato kewan niku diopahi, karepe men aja nggiri godha kewan niku. Niku adate wong kuna, ning sing jenenge adat niku tata carane boten mesthi padha, dadi lain ladang lain belalang, lain lubuk lain ikannya. Dadi nggih desa mawa cara negara mawa tata. Dadi ngriki kalih Dhusun Panggang mrika nggih mesthi pun beda, ning kabeh mau niku tesih sami nglestarikake.

Ida : Lajeng nalika makani sapi menika ngangge toya wening ingkang dipunwadhahi ing ceret utawi siwur nggih, lha menika tegesipun kadospundi nggih Mbah, kok kedah ngangge toya menika?

Mbah Darmo : Nggih niku sapi digrujug ngge toya bening niku minangka kangge tolak bala, dadi bangsa sukerta menapa kemawon nika kajenge ilang, nggih niku mangkih dikantheni donga niku ngoten.

Ida : Lha kangge donganipun menika kados pundi nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Donga menika saben tiyang boten sami, nggih ming sak saged e piyambak, miturut lelurine jaman riyin, ingkang cetha nyuwun kajenge sapi menika saged ngreda widada kalis saking sedaya rubeda napa mawon. Penuwunane ngoten niku, dadi kula niku ming kari nglestarikake adat. Tradhisine tiyang Jawi kina niku ngantos dumugi sepriki niku taksih sami dilestarikake, ning ewa semanten nggih wonten ingkang sampun boten nglestarikake. Ning nek kanggene dhusun-dhusun mriki tesih nglestarikake adat niku nggihan. Contone nek sak Kecamatan Tanjungsari niki men taksih nglestarikake sedanten. Ewa semanten nek dhaerah kota niku sok pun boten nglestarikake, wong nek sik jenenge adat bersih dhusun men pun wonten ingkang boten nglestarikake.

Ida : Lajeng sapi menika dipunpakani ngangge katul, kupat, pulo, jadah. Kenging menapa ngangge uba rampe menika?

Mbah Darmo : Nggih dipakani ngangge niku, lha katul niku enten sing dicampuri glepung lajeng dipuninthil ngoten. Katul niku wonten sing saking katul beras utawi katul jagung, nek jaman biyen ana sik nggo katul tebon Mbak, nek saniki pun awis-awis. Sedaya ingkang dipun ngge sesaji niku saking hasil e seka ngalas, asile tiyang tani ngoten.

Ida : Lajeng sapi menika ugi dipunkalungi kupat, lhe menika wonten maknanipun menapa boten?

Mbah Darmo : Nggih wonten, nek dikalungi kupat niku mbuktekke nek sakniki niki tekan Wuku Gumbreg, di Gumbregi karo bendarane ngoten. Lha karepe niku nek upamine manak niku diomongi, dipenuwunke, manak wedok wontena sik dadi lanjutan utawi urutan ngoten, nek manak lanang dipek gawe menggaru luku, kayamu bisa ngebakana wadhahe bendaramu, niku ngoten.

Ida : Lha menawi Gumbregan menika damel sekawan kupat, kupat

luar, kupat cepuk, kupat lepet, kalih kupat buncu lima, lha tegesipun menapa kok damel sekawan kupat menika?

Mbah Darmo : Nek niku kula malah boten ngertos, wong nggih kanton nglurekake simbah riyin, lha nek kupat niku kudu selawe, boten kena punjul utawa kirang, kupat cepuk, kupat buncu lima, kupat lepet, kalih kupat luwar. Ning menawi maknane boten disanjung, mung nggawe niki niku ngoten.

Ida : Lha menawi ngangge enjet saha kembang boreh menika wonten tegesipun menapa boten?

Mbah Darmo : Nek cara kuna kejaba dingge tolak bala menika dimaknani nggih nika ngge apo nek enjet niku, enjet niku kangge dileleti wonten sungune sapi niku kangge tolak bala, turene penolak e nggih enjet niku. Lha nek kula niku umpamane tiyang niku kesurupan terus kendhil niku diloreng-loreng putih terus di joget-jogetke ngoten, lha kula niku mung ngoten niku wong dereng wonten bangsane dokter.

Ida : Lha menawi sekar boreh menika satonggal jinis sekar menapa langkung saking satonggal jinis sekar?

Mbah Darmo : Kembang boreh niku isine isrisan pandhan wangi, gek mangkih kembang niku kembang biasa kados bermewer, kalih kembang kenanga, terus kemuning.

Ida : Lajeng kenging menapa kok ngangge kembang boreh menika, menapa wonten maknanipun, Mbah?

Mbah Darmo : Nggih wonten, kembang niku mbuktekke pengabsahan utawa le ngarani keikhlasan, dadi kula niku milujengi sato kewan niki karena kembang niku minangka keikhlasan. Dadi ikhlas lair batin anggenipun milujengi sato kewan niku, niku ditujokne sing nguasani sato kewan. Dadi niku lak nyata-nyata le nglestarikake niki nganggo tandha bukti ngangge kembang niku, kula niku ikhlas tenan.

Ida : Lajeng ugi wonten kupat ingkang dipunpasang wonten

kandhang lembu, lha menika maknanipun kados pundi nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Lha nggih niku taksih tunggale, tegesi kupat kuwi ngge ngopahi sing momong kewan utawi sik tunggu kandhang, lha sing momong niku kapitadosane tiyang jaman riyin nggih Nabi Sulaiman nika. Carane niku kaya dene sesaji niku dikei kupat wonten kandhang e.

Ida : Anggenipun masang kupat menika wonten kandhang sisih pundi, Mbah?

Mbah Darmo : Nggih wonten kandhang niku, sik penting niku wonten kandhang. Sejene sing dipakakne niku enten sing dipasang wonten kandhang.

Ida : Lha kupat ingkang dipunpasang ing kandhang menika kupat menapa kemawon?

Mbah Darmo : Niku kupat buncu lima, kupat cepuk, lan kupat lepet niku. Bibar masang kupat niku nggih sampun rampung anggene makani sapi niku.

Ida : Ingkang kajibah makani sapi menika biasanipun ingkang mimpin mesthi Bapak Kepala Keluarga menapa kados pundi?

Mbah Darmo : Inggih bapak-bapak utaminipun, lha nek ibu-ibu niku sifate namung wonten pawon, tukang olah-olah ngoten, masak-masakan nek dhong e sedhekah napa ngoten niku.

Ida : Lha menawi sampun boten wonten bapak utawi kepala keluarga mekaten lajeng kados pundi, Mbah?

Mbah Darmo : Nggih mangkih kengken tanggane ngoten, mangkih nggih wonten sik kulina makani.

Ida : Lajeng kenging menapa kok kedah Bapak-Bapak utawi Kepala Keluarga nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Nek nurut tiyang jaman rumiyin ngoten, sing cetha niku nggih tiyang estri niku boten mahami, boten mahami nggih merga boten kulina nyekel kewan ngoten.

- Ida** : Menawi kendhuren menika wekdalipun kapan nggih, Mbah?
- Mbah Darmo** : Sonten Mbak, bibar maghrib nika sareng-sareng wonten nggene Pak RT niku, sami mbekta le ngarani niku ambengan palawija, palawija niku saking wos sekul, mila nggih ana sik nggethuk tela, nggethuk gembili, napa kimpul ngoten niku. Cara-cara niku rasulane sato kewan niku nggih wektune ya Wuku Gumbreg niku.
- Ida** : Lha Gumbreg menika dipunwontenaken saben satongggal taun sepisan menapa kados pundi nggih, Mbah?
- Mbah Darmo** : Gumbreg niku saben wolung sasi sepisan Mbak, dipunpendhet saking wuku sepisan ngantos Wuku Gumbreg niku pirang sasi.
- Ida** : Wonten dhaerah mriki menawi kendhuren ingkang kakung-kakung menapa ingkang estri ugi ndherek?
- Mbah Darmo** : Nggih utamine sik kakung-kakung Mbak.
- Ida** : Ingkang dados Pak Kaum wonten RT 01 Guyangan menika nggih panjenengan, Mbah?
- Mbah Darmo** : Kula niku nek kaum boten, mung kaum sik ngecakne ambengan niku, senajan boten patos pana ngoten niku sesepuh adat, ning nggih adat kuna niku.
- Ida** : Anggenipun ngecakaken sesaji nalika kendhuren Gumbregan menika kados pundi nggih, Mbah?
- Mbah Darmo** : Nek niku boten diarani, boten dipilahi, mung ngawontenke wilujengan niki ingkang wujud ambengan palawija niku, milujengi anggenipun sami ngingah sato kewan.
- Ida** : Lha simbah dados kaum kendhuri menika sampun dangu menapa dereng?
- Mbah Darmo** : Pun dangu kula niku, sareng simbahe kula pun boten wonten niku gek kula sing ngganteni.
- Ida** : Dados sipatipun turun temurun ngoten nggih, Mbah?
- Mbah Darmo** : Nggih turun temurun.
- Ida** : Dados ancasipun Gumbregan menika kangge wilujengan sato

kewan ngoten nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Lha enggih niku ancasipun Gumbregan, nggih kangge wilujengan kangge sukuran sato kewan, ugi sukuran wonten Gustine, nggih Gusti Alloh niku, dados Gumbregan niki lantaranane sukuran marang Gusti awit sampun dipunparingi rejeki saking ternak kalih tetanen niku.

Ida : Kenging menapa dipunwastani Gumbregan, Mbah?

Mbah Darmo : Nggih gandheng niki ditujokake wonten wuku Gumbreg dadi ya diarani Gumbregan niku. Niki padha kalih nglestarikake sedhekah sasi, padhane wulan Sura nggih wonten tradhisi Suran, niku nggih wilujengan mengeti sasi Sura, wonten lek-lekan taun kawitan niku.

Ida : Dados warga masarakat wonten dhusun mriki taksih sami nindakaken tradhisi-tradhisi Jawi nggih, Mbah?

Mbah Darmo : Nggih tesih, nek wilujengan sik ngoten niki nggih padha kalih sedhekah sasi niku. Sedekah sasi sik kangge dhusun sasi Sura niku dipengeti, Sura niku pengetan taun anyar tumrap wong Jawa, dadi taun kawitan trah Jawa, niku kangge sasi Sura. Nek Mulud nggih dipengeti, mengeti laire kanjeng Nabi Muhammad, lajeng Ruwah niku nggih pengetan, jare tiyang kuno niku ngirim donga dhumateng roh-roh leluhur sik pun boten wonten, mergane nek sasi Ruwah niku turene entuk cuti terus di umbar, gek nek pasa niku nggih Selikuran, niku nggih sukuran rikala kanjeng Nabi Muhammad rikala nampa wahyu wonten Guwa Hira. Nek Syawal niku dina lebaran, bar dho pasa niku, gek dho nglebur dosa, nek cara dhaerah kota lak Kupatan. Kupat niku ateges laku papat, lubar, luber, labur, lebur. Dadi nglebur dosa lan kalepatan dinten sik pun kepungkur, isa dilebur wonten lebaran, dinten riyadi niku.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 03)

Informan : Bapak Sutarjo
Yuswa : 70 Tahun
Pakaryan : Tani
Alamat : Dayakan RT 02
Dinten/ Tanggal : Senin Kliwon, 6 Maret 2017
Papan : Dalemipun Bapak Sutarjo
Wekdal : 13.00 – 14.00 WIB
Kalenggahan : Sesepuh Dhusun Dayakan

Ida : Gumbregan wonten Dayakan menika dintenipun menapa nggih, Pak?

Pak Sutarjo : Dinten Kamis Legi Mbak, Kamis Legi ing Wuku Gumbreg.

Ida : Wiwit jaman rumiyin dintenipun sami nggih?

Pak Sutarjo : Enggih, wiwit jaman kula cilik saben Gumbregan dintene nggih Kamis Legi wukune nggih wuku Gumbreg. Nggih nika dinten Kamis Legi malem Jemuwah Pahing.

Ida : Kenging menapa dinten Kamis Legi menika wonten sebabipun menapa boten nggih?

Pak Sutarjo : Kula menika namung ndherek tiyang rumiyin. Tiyang rumiyin menika ngendika, *Le mbesuk nek Gumbregan kudune dina iki ya*, kula mung ndherek weling e tiyang rumiyin, tiyang rumiyin niku nggih mung ngoten niku weling e, lha dados kangge saprikine nggih maton nek dinten Kamis Legi kangge Gumbregan kewan menika. Nek wukune kudune ketiban Wuku Gumbreg niku wau, dados kewan niku nek ketiban Wuku Gumbreg nggih di Gumbregi ing dinten Kamis Legi malem Jemuwah pahing. Ning niku masalah nggen inti-intine ndilalah biyen niku kula boten nyuwun pirsu kalih tiyang riyin. Kula mung saderma ndherek, nggih niku wau. Ning saking gagasan

kula nggumbregi kewan niku kajenge ayom ayem tentrem ngreda widada. Paham kula kalih tiyang riyin nggih ngoten niku. Mula di Gumbregke dinten ngoten niku kajenge dho ngreda, kajenge dho ayom ayem, ngoten Mbak. Kudune lembu niku di Gumbregi niku ken sowan kalih Raden Bagus Umbaran niku. Soale sik nggirekke sakehing kewan niku lak mrika. Nek dhaerah ngriki critane ngoten niku Mbak. Lha sowan Raden Bagus Umbaran ki oleh-oleh e apa, oleh-oleh e teguh rahayu slamet, karo apa, kembang boreh, lenga wangi, dhadhung anyar, kupat pengluwar, kupat cepuk, kupat lepet, kupat buncu lima. Niku oleh-oleh e, sakwise laporan kalih Raden Bagus Umbaran kowe baliya marang bendara sira, bendara sira njaluk e apa, njaluk e teguh rahayu slamet, bisa ngreda widada, nek manak lanang sesak o kandhang nek manak wadon ngebakana kandhang, penjaluke kula niku lho, ning di kabul boten e niku boten ngerti, niku penjaluk kula ngoten.

Ida : Lha Raden Bagus Umbaran menika sinten nggih?

Pak Sutar : Critane Raden Bagus Umbaran niku sing nggirekke sakehing kewan, nek miturut kula Raden Bagus Umbaran niku nggih Nabi Sulaiman sing nguwasani kewan lan sakehing kewan, niku critane wong riyin ngoten. Cara-cara niku sontenge si kewan nek Gumbreg ngoten niku Mbak. Ning cocok kalih dhusun Guyangan boten?

Ida : Nggih wonten ingkang sami, wonten ingkang radi beda.

Pak Sutar : Lha soale ngeten nggih, nek wali sanga niku sok duwe kawruh dhewe-dhewe, lha mesthi boten padha ta? Wali sanga enten sing ngucapne niki enten sing ngucapne niku, ngoten niku, mula nek pocapan wali sanga duwe kawruh dhewe-dhewe. Tiyang meguru padha dene guru, guru niki mejange ngoten guru nika mejange kok ngeten, lha niku kok ora cocok kalih niki kepiye, lha asal kula mikir gek wo ya bener, wali sanga

duwe kawruh dhewe-dhewe kae ya iki, ngoten niku Mbak. Terus kula pupus ngeten, ya bener dadi aku ora arep nyalahke siji-sijine, merga wong ki duwe kawruh dhewe-dhewe. Pocapan ora mesthi padha, sonteng ora mesthi padha, wali niki sontenge ngene, wali niku sontenge ngoten, niku mangkih nek kula tempukke lha kok ora padha ya, nek ora padha ana empere, merga wali niku duwe kawruh dhewe-dhewe. Sanajan pocapane beda, sontenge beda, nanging tujuane lak nggih sami, dhateng Gusti sing menehi panguripan. Tujuane lak nggih mung dadi siji, ning duwe kawruh dhewe-dhewe.

Ida : Lajeng dipunwastani Gumbregan menika menapa merga wuku Gumbreg lajeng pun sukani nama tradhisi Gumbregan mekaten menapa kados pundi?

Pak Sutarjo : Tiyang sepuh riya niku nggih ngoten niku, wiwit jaman kemuna kudune nganakke jaman Gumbregan. Dadi kula njenengan kantun nurut jaman kuna, nekne bentuke niku kados sedhekah sasi, nek sasi Mulud jogja niku lak nggih Muludan ta, lha nek ngriki nggih Muludan nganakke tumpeng, dibekta ten bale ngoten Mbak, gek dikupeng tiyang sepuh-sepuh niku gek dikabulke utawi disrahke ngoten. Nek sasi Ruwah nggih Ruwahan, nggih nganakke tumpeng. Nek Sura nggih Suran nganakke tumpeng.

Ida : Dados warga masarakat mriki taksih sami nguri-nguri tradhisi Jawi nggih Pak?

Pak Sutar : Lha nggih Mbak, dadi nek mriki dereng dho ninggal tradhisi Jawi, ajenge dho sholat nika tesih nglestarike nggihan, nggih enten sik boten mong-mong ning niku nggih keantepane piyambak-piyambak, lha Sri Sultan mawon tesih ngetokke mong-mong, gek kula niku namung kawula cilik mosok gek boten ajeng nurut, ning nggih nurut agamine dhewe-dhewe, ngoten niku. Kula niku nek ken ninggal tradhisi kuna dereng

gelem, kudune mangsa Suran nggih Suran, masa Muludan nggih Muludan, kudune nggih ngoten niku, nek pasa niki nggih kudune asal selikur dina nggih Selikuran, dadi wong niku mung nurut jaman kuna, wong nggih kula niki dipenging ampun ninggal jaman wingi, *Le aku tak wekas iki mbesuk aja nganti kowe ninggal jamane awakke dhewe*, kula nggih ngenut niku, wong jenenge ngobong menyan niku tesih wonten sing ngobong ning nggih enten sik boten ngobong niku, ngoten kahanane saniki niku.

Ida : Lajeng menawi Gumbregan menika riyin-riyipun wonten sejarahipun menapa boten?

Pak Sutar : Lha mbok menawi wonten, wonten kedahipun, ning njenengan wau pun pirsa ten Guyangan wonten sejarahipun? Lha nek miturut kula nggih kanton ngenut jaman simbah riyin niku, kudune nek jaman riyin niku wonten intine, saking gagasan kula intine mung njaluk ngreda widada niku. Wong Gumbregan ketiban wuku Gumbreg niku kudune ya disranani dijaluki ngreda widada bisa a ayom ayem diingu eneng kene iki, ming ngoten, kula niku dikandhani anggenipun masalah ngesrahake niku, turene sing nanggung jawab sakehing kewan niku Raden Bagus Umbaran, kula nggih ken nyeluk niku, mangkih nek pun sowan mriku bali nyang donya niku kudune kon bali marang bendara sira, lha nek wis bali marang bendara sira, bendara sira nek wonten donya nggih kula niki, ning nek wonten mrika Raden Bagus Umbaran niku, ngoten niku intine nek saking kula.

Ida : Lha menawi Gumbregan menika ingkang nindakaken sinten kemawon?

Pak Sutarjo : Nggih namung ingkang gadhah kewan, ning sing boten gadhah nggih boten, ning sing gadhah sapi, nek gadhah sapi sing di Gumbregi ki sapi, wedhus, pitik ngoten niku nggih kabeh, ning

sik ngingu kewan sapi niku, ning nek duwene niku wedhus nggih boten di Gumbregi, ming sing gadhah sapi sing Gumbregan niku. Kamangka nggih sajeroné umur kula niku dereng ngerti dereng krungu nek sing menda niku di Gumbregi.

Ida : Kenging menapa namung mligi ingkang gadhah sapi nggih, Pak? Sebabipun menapa?

Pak Sutarjo : Miturut kula nggih merga sapi niku paring kathah piguns kangge para tani niki Mbak.

Ida : Menawi Gumbregan menika ingkang kedah dipuncawisaken menapa nggih?

Pak Sutarjo : Nggih nek enjing niku sami damel jadah, kupat, pulo ngoten Mbak. Terus nggih nyepakne kembang boreh, enjet, dadhung sing gawean enggal, mula nek dhadhung pun damel Gumbregan niku karepe panging ngekekne sapa-sapa kudune ken ngrumat, kudune nggih dingge sapi niku, nek upama sapi kuwi arep tak dol dhadhunge nggih gawe dhewe, dhadhung Gumbregan disimpen boten dibektakake.

Ida : Lha dhadhung menika kedah dipunsimpen sebabipun menapa nggih?

Pak Sutarjo : Nggih merga dhadhung niku pun kenging unine kewan niki, pun kula kandhani kangge Gumbregan.

Ida : Nalika makani lembu ingkang sepisan menika ngangge toya wening, menika wonten maknanipun menapa boten?

Pak Sutarjo : Nggih menika ngangge toya, toya menika wonten siwur, lajeng pun sontengi terus disiramke sirah, bar niku terus dipakani, bar dipakani terus kupat lepet, buncu lima, pengluwar, cepuk, menika patang njodho niku kangge ngopahi sing tunggu kandhang. Nek ngenekke pulo, pulo niku jagung digoreng didheplok kalih gula terus dikepele, lha pulo niki kangge sik ngopahi ngersa kandhang aja nganti keleton jin setan, gulo kowe wis tak opahi, ngoten. Nggih niku wau kalih diopahi

ngangge sekawan jinis kupat niku wau, kupat lepet, buncu lima, pengluwar, cepuk, kowe tak opahi aja nganti ngganggu kewanku iki. Mula kabeh sing ngersa niku kudune diopahi, terus sapine dipakani jadah, kupat niku.

Ida : Lajeng toya kalawau menika tujuanipun kangge menapa nggih?

Pak Sutarjo : Disiramke niku kangge tandha nek empun di Gumbregi, kalih nggen sungu niku dikoseri kembang boreh, niku tandha yen sampun disranani teng bendarane, dadi sowan wonten mrika sampun komplit, lha wonten mrikane mesthine nggih ditarik napa priipun ngoten. Seka donya ki oleh-oleh e apa ta? Nek paham kula terus diomongke, sangune kuwi kupat pengluwar, kupat cepuk, kupat lepet, kupat buncu lima, dhadhung anyar, kembang boreh.

Ida : Menawi kupat Gumbregan menika wonten 4 jinis nggih?

Pak Sutarjo : Wonten sekawan jodho Mbak, kupat lepet, kupat cepuk, kupat pengluwar, kalih buncu lima, menika patang jodho. Sakjodho niku loro, dadi patang jodho nggih 8 jumlahe. Niku nek cara mriki.

Ida : Lha nalika makani lembu menika dipundongani menapa boten?

Pak Sutarjo : Nggih didongani, disontengi niku, mula sapi menika disiram banyu sing pun disontengi.

Ida : Kangge donganipun kados pundi nggih, Pak?

Pak Sutarjo : Nek cara kula donga niku: Gulo kewan, kowe ketiban Wuku Gumbreg, kowe di Gumbregi marang bendara sira, sakwise di Gumbregi marang bendara sira kowe sowano marang Raden Bagus Umbaran, ana tarikan apa Raden Bagus Umbaran? Seka donya oleh-oleh e apa? Seka donga oleh-oleh e kupat pengluwar, kupat buncu lima, kupat lepet, kupat cepuk, minyak wangi, dhadhung anyar. Sakwise sowan marang Raden Bagus Umbaran baliya marang bendara sira, bendara sira sepisan mung njaluk teguh rahayu slamet, ping pindhone bisa a

ngreda widada, nek manak lanang sesakana kandhang nek manak wedok ngebakana kandhang, wis cukup. Terus disiram banyu kuwi. Dongane nggih ming ngoten niku. Jane intine nggih niku nyuwun sageda ngreda widada bisa a slamet.

Ida : Lajeng menawi Gumbregan menika mawi sesaji jadah woran, kupat, pulo mekaten, menapa wonten alasanipun kenging menapa ngangge sesaji menika?

Pak Sutarjo : Inggih menika kudune saking hasil bumi, jadah woran niku saking ketan. Nek jaman riyin crita kula nalika isih jaman ngrekasa, dereng kados jaman saniki, niku nggih ngangge ketan sethithik, gek mangkih dicampuri napa uwi, napa tela, ngoten niku campurane nek kangge weton kendhuren teng mbale. Ning nek jaman saiki nggih kudu ketan, soale nek jaman saniki pun jaman makmur.

Ida : Lha ngangge sesaji menika menapa wonten tegesipun nggih, Pak?

Pak Sutarjo : Turene simbah niku nek nggumbregi kewan kudune ngangge jadah woran niku, sepisan jadah woran ping pindhone kudu ana nganggo kupat sekawan jinis wau. Niki nurut jaman e simbah riyin. Nek kupat intine ngge ngopahi sik jaga kandhang niku Mbak, ning nek jadah woran, jadah kuwi lak digawe seka ketan, ketan kuwi sipate pliket, intine kuwi nuduhake rakete antarane warga masarakat kene karo para leluhure ndhisik. Mulane, nganti tekan saiki Gumbregan isih diuri-uri, kuwi dadi bukti menawa masarakat kene isih ndhuweni ubungan raket karo leluhure, mula tekane saiki adat tradhisi jaman simbah mbiyen isih padha dilakoni. Lha terus nek kupat kalih pulo niku kangge sik jaga kandhang niku kudune di opahi, tanpa diopahi ya mesthine nggresula, wong kula dipatah ken jaga kandhang kok boten diopahi. Ning opah e nggih ming nek dho Gumbreg niku.

- Ida** : Menawi dhaerah Dayakan niki taksih mawi enjet boten nggih?
- Pak Sutarjo** : Nggih ngangge, enjet niku dikoserke wonten mbobok kandhang, niku ken ngawat-awati ana barang sing ajeng mlebu nyerang kewan niku ampun entuk, niku meden-medeni, carane ngoten niku kajenge wedi enjet niku. Mulane enjet niku enten mbobok digambarke uwong niku karepe ajeng e wedi nek ajeng mlebu mriku, men aja wani nyerang kewan niku. Niku nek enjet. Kalih nggen sungu sapi niku nggih dikoseri enjet, kandhang kalih sungu sapi dikoseri enjet, niku kangge tenger turene.
- Ida** : Lajeng menawi sekar boreh menika isinipun menapa kemawon?
- Pak Sutarjo** : Kembang boreh niku isine nggih komplit, kembang biasa niku nggih kembang bermewer, kembang kenanga utawa rajangan pandhan, lenga wangi sik dicampur karo kemuning, niku lengane nggih wangi. Nek boreh niku nggih dikoserke wonten sungune sapi, tegese wis diborehi ning bendarane. Dadine seka donya niku oleh-oleh e nggih pun diaturke kabeh kalih Raden Bagus Umbaran.
- Ida** : Lajeng menawi makani lembu menika ingkang nindakaken prosesinipun kepala keluarga menapa kados pundi menawi wonten dhaerah Dayakan mriki?
- Pak Sutarjo** : Lha nggih, kudune sing makani sapi niku nggih wong lanang, tiyang estri boten pareng. Wong lanang men boten saben wong lanang saged, nek wong lanang boten saged nggih kongkon tanggane sik saged Mbak, kongkon sing biasane nggumbregi niku. Nek wong putri niku nggih boten. Nek kulawarga sing boten wonten kakunge nggih kongkon tanggane sik saged nggumbregi sapi niku.
- Ida** : Lajeng menawi kendhuren Gumbregan menika dhaerah Dayakan mriki wekdalipun kapan nggih?

- Pak Sutarjo** : Nek kendhuren kuwi jam e bar maghrib kurang luwih e.
- Ida** : Papan kendhurenipun wonten pundi, Pak?
- Pak Sutarjo** : Wonten mbale Mbak, sak padhukuhan niki dados setunggal, Dayakan 1 nggih wonten mbale Dayakan 1, Dayakan 2 nggih wonten mbale Dayakan 2. Nek riyin nalika dereng gadhah bale piyambak-piyambak nggih dadi siji Mbak, ning sareng pun duwe bale piyambak-piyambak gek niku misah, dadi dhewe-dhewe.
- Ida** : Nek dhaerah kilen Dayakan mriku kendhurenipun wonten RTnipun piyambak-piyambak, menawi mriki dados setunggal nggih?
- Pak Sutarjo** : Lha nek sakpadhukuhan kulon niku KK ne 70 sami duwe sapi sedaya, ning nek mriki KK 70-an boten sami gadhah sapi sedaya, dados nggih sakwontene sing duwe sapi niku, ning nggih kudu kendhuren, upama nginggu kewan sapi niku kudu kendhurenan.
- Ida** : Lajeng ingkang dados pak kaumipun nalika kendhuren sinten nggih, Pak?
- Pak Sutarjo** : Pak Sasmo griyane kulon mriku. Ning saniki sampun sepuh, gek niki nggih bibar gerah, gerah cupet.
- Ida** : Menawi kendhuren menika mbekta sesaji menapa nggih?
- Pak Sutarjo** : Nggih jadah woran niku, kupat, ngangge pulo nggihan. Jadah e niku nggih sak penak terus diubengi pulo paling nggih 2 pulone niku lajeng kupat niku. Lha terus nek Pak Kaum pun rampung anggone ngeslahne kendhuri Gumbregan kuwi terus dho mbengok amin-amin ngoten Mbak, ngejo jan mbengok. Boten ming kados kendhuren mong-mong biasane, ning kedah mbengok. Niku nek pun bubaran nika.
- Ida** : Lha kenging menapa kok kedah mbengok-mbengok ngoten, Pak?
- Pak Sutarjo** : Lha saking senenge niku Mbak, pun dadi tradhisine, nek

bubaran amin e kudu seru, Pak Kaum niku ngendikane ngoten niku. Wong sek diijabne, dereng rampung lagi didowani kalih Pak Kaum nika leh amin-amin pun seru, saya mangkih nek pun bubar nek mulih nika nggih taksih amin-amin nganti tekan ngomah, nek pun tekan ngomah nggih pun meneng.

Ida : Lha menawi sekar boreh menika damel piyambak menapa tumbas nggih?

Pak Sutarjo : Nggih tumbas ning pasar Mbak, ning pasar kembang. Nek gawe dhewe nggih boten saged, lha niku minyak wangi kalih boreh e boten ngerti jodhone, nggih kudune ning bakul kembang niku wau.

Ida : Lajeng menawi cara mriki menawi Gumbregan kupatipun boten dipunkalungken wonten gulunipun lembu?

Pak Sutarjo : Digepyokke ning gulu nika nek mriki boten dikalungke. Mangkih nek pun bar digepyokke gek ditugeli terus dipakakke sapine niku dicampurke kalih jadah e kalih katul lan pulone. Nek ngalungi niku angel Mbak, di gepyok-gepyokke niku pun sah nggihan.

Ida : Lha kupat dipungepyokaken wonten gulunipun lembu menika minangka menapa nggih, Pak?

Pak Sutarjo : Menika minangka tandha yen Gumbreg, kangge sangu sowan marang Raden Bagus Umbaran nika.

Ida : Lajeng Gumbregan menika miturut Bapak wonten paedahipun menapa boten nggih, Pak?

Pak Sutarjo : Nggih wonten, mesthi wonten paedhahe, nek boten wonten paaedahe boten di Gumbregi. Dadi nggih nggumbregi sapi niku tentu wonten paedhahe. Paedahe niku kangge ngleluri tradhisi jaman kuna, kudune nek kewan niku tekan Wuku Gumbreg kudu di Gumbregi. Mangkih nek boten di Gumbregi sik ngemongi kewan niku padha karo nggresula, lha iki kok kewan ana aku di titahke ning ngalam donya kok ora di Gumbregi

karo bendarane ki kepiye. Nek boten di Gumbregi sok wonten sik alangan ngoten niku, tur nek alangan niku nggih boten kena dikaitne Gumbregan niku boten, ning ramalane wong-wong niku. Nek Gumbreg ora cuk tau di Gumbregi, kadhang kala nggih dikait-kaitne ngoten niku. Mulane nek tekan Wuku Gumbreg nggih kudu di Gumbregi.

Ida : Wonten Dhusun Dayakan mriki taksih kathah ingkang nindakaken tradhisi Gumbregan menika boteh nggih?

Pak Sutarjo : Taksih ngawontenaken sedaya Mbak, janjine isih ngingu sapi sedaya nggih taksih Gumbregan. Ning nggih niku masalah dina niku boten mesthi padha, Dhusun Guyangan kalih Karang Nongko niku Gumbregan e dina Selasa Wage, ning wukune nggih Wuku Gumbreg, mula diarani Gumbregan. Mesthine Dhusun Karang Nongko Guyangan sakiwa tengene niku nggih namung nurut jaman wingi, kanggo seprene nggih ngoten niku. Seje dhusun utawa seje desa kuwi ora mesthi padha dinane.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 04)

Informan : Ibu Katijem
Yuswa : 66 Tahun
Pakaryan : Tani
Alamat : Guyangan RT 01
Dinten/ Tanggal : Senin, 6 Maret 2017
Papan : Dalemipun Ibu Katijem
Wekdal : 16.00– 17.00 WIB
Kalenggahan : Warga Dhusun Guyangan

Ida : Nyuwun pangapunten Buk, badhe nyuwun pirsu Gumbregan ing Dhusun Guyangan kala wingi menika dipunadani wonten dinten Selasa Wage nggih?

Ibu Katijem : Nggih Mbak, wonten dina Selasa Wage. Dhusun Guyangan niki Gumbregan Selasa Wage, kalih Karangnongko ngriku nggih Selasa Wage.

Ida : Kenging menapa dinten Selasa Wage, menapa wonten sebabipun, Buk?

Ibu Katijem : Nek niku mung kari nerasaken welinge tiyang jaman rumiyin, Mbak. Jaman simbah riyin nek Gumbregan dinten Selasa Wage dadi nggih warga mriki nek Gumbregan dintene nggih niku.

Ida : Dados tradhisi Gumbregan menika sampun turun temurun wiwit jaman rumiyin nggih?

Ibu Katijem : Enggih, Mbak. Gumbregan niku pun wonten kawit jaman rumiyin, sampun turun temurun dumugi sepriki tesih dipunleluri.

Ida : Lajeng ngengingi urutan-adicara Gumbregan menika kados pundi nggih, Buk? Acaranipun menapa kemawon?

Ibu Katijem : Nggih nek Gumbregan niku wektune ming sedina, saking enjing ngantos bar Maghrib. Lha ngengingi urutan-urutane, nek

enjing niku sami damel sarat-sarate Gumbregan, cara dene niku damel sesajine Gumbregan. Nek pun wayah sore nggih sami makani raja kayane piyambak-piyambak, bar niku terus wengine kendhurenan.

Ida : Lajeng menawi sesaji kendhuren menika damelipun nggih saking enjing menika, Buk?

Ibu Katijem : Nggih nek sik dingge kendhuren niku damel e sareng sik enjing damel ngge pakane sapi niku. Le gawe jadah, kupat, pulo nika boten sedaya ngge pakane sapi, ning nggih disisihne separone ngoten kangge kendhurenan.

Ida : Sesajinipun menika menapa kemawon nggih, Buk?

Ibu Katijem : Sik ngge pakan sapi niku nggih katul nika, terus jadah, kupat, nggih pulo barang. Terus niku nggih nyepakne kembang boreh kangge mborehi sapine, kalih enjet niku.

Ida : Lha ingkang kangge sesaji kendhuren menika menapa kemawon Buk?

Ibu Katijem : Nggih jadah worane nika cara dene niku digawe tumpeng, terus punsukani pulo kalih kupate niku, nggih saduwene mawon, kalih napa tiga ngoten pulo kalih kupat e niku. Terus mangkih dikekne piring terus digawa ning gone Pak RT utawa Pak Dhukuh nek dhaerah kula mriki Mbak.

Ida : Dados anggenipun nyawisaken sesaji-sesaji menika saking enjing ngantos siyang nggih?

Ibu Katijem : Nggih Mbak, saking enjing tekane siyang niku sami damel sing ngge ternak kalih ngge kendhurenan wengine. Nggih ming kaping setunggal damel e, damelipun langsung kathah sisan, kersane niku sisan le megawe.

Ida : Anggenipun damel sesaji menika wonten dalemipun piyambak-piyambak nggih, Buk?

Ibu Katijem : Lha gawene kuwi nggih namung piyambak-piyambak, ning ngomahe piyambak-piyambak, nek sik sareng-sareng niku

mangkih pas kendhurenan Mbak.

Ida : Lajeng menawi jadah woran menika cara damelipun kados pundi nggih, Buk?

Ibu Katijem : Beras ketan nika dipunkum riyin, lajeng pun pususi, terus di dang ngoten, mangkih lajeng dikaru, menika dicarup dipunsukani toya panas santen kalih sarem, bar kuwi didang malih ngantos mateng. Sing jenenge jadah woran nika boten dipungemblong, lha sing kangge Gumbreg niki nggih jadah woran niku.

Ida : Menawi pulo damelipun kados pundi, Buk?

Ibu Katijem : Nek pulo niku saking jagung digoreng, lajeng ditumbuk ngge alu nika kalih pun sukani gula Jawa, mangkih terus disiram wedang jarang anget-anget nika gek terus dikepeli. Nggih niku men sesaji-sesaji niku karepe kepiye boten ngertos, kanton neruske simbah-simbah riyin ngoten niku sesajine.

Ida : Lajeng sesaji kupat menika cara damelipun kados pundi?

Ibu Katijem : Kupat menika di damel saking uwos ingkang dipunwungkus ngangge klonthongan saking janur. Klonthongan janur niku nek pun dadi dipunisi uwos separone, amargi menawi dipunisi kebak mangkih boten mateng. Lajeng bar niku digodhog ngantos mateng.

Ida : Menawi sesaji katul cara damelipun kados pundi, Buk?

Ibu Katijem : Katul sik dingge makani ternak niku katul saking wos pari gilingan. Lha katul menika cara ngolahe nggih didang. Saderenge di dang niku diwadhahi ing wadhah, ember nek kula. Bar niku pun curi banyu mentah nika kalih punsukani sarem, kajenge wonten rasane ngoten. Ajenga ming nggo sapi kalih wedhus nika nggih ben enak ngoten kersane. Lha bibar nika lajeng di dang ngantos mateng. Ngedang e menawa cara desa mriki nggih ngangge dandang utawa kendhil. Nek sik gadhah soblob nggih ngangge soblob.

- Ida** : Lajeng kangge sesaji sekar boreh kalih enjet menika damel piyambak menapa tumbas nggih, Buk?
- Ibu Katijem** : Nek kembang boreh niku nggih tumbas ten pasar mbak, ten bakul-bakul kembang nika biasane nyawisaken. Nek enjet niku nggih boten sah tumbas, niku lak saking watu gamping njuk dipunkum ngge toya niku, biasanipun sami gadhah piyambak-piyambak, nek boten gadhah nggih nyuwun kalih tangga sik gadhah niku.
- Ida** : Menawi prosesi makan lembu menika biasanipun wiwit jam pinten nggih?
- Ibu Katijem** : Nek makan sapi niku nggih umume jam 4 tan nika mbak, jam-jam bibar saking wana utawa saking golek pakan kewan niku.
- Ida** : Nalika makan lembu menika ingkang mimpin bapak kepala keluarga nggih, Buk?
- Ibu Katijem** : Enggih mbak, nek niku tugase bapak-bapak, nek kados kula niki nggih namung ewang-ewang ngoten cara-carane.
- Ida** : Kenging menapa kok saged mekaten nggih, Buk?
- Ibu Katijem** : Nek jaman biyen sing kudu ngupakara kewan ki wong lanang, sak eling kula ngoten, nggih wedhus sapi niku sing angon, ngaritke niku nek jaman rumiyin sak eling kula niku Bapak-Bapak, nek tiyang estri nggih gaweane masak-masak ngoten. Nek tiyang estri nggih ngarit ngoten niku lak tenagane kurang mrantasi ngoten, gaweane nggih rewang ngoten.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 05)

Informan : Mbah Sasmo
Yuswa : 70 Taun
Pakaryan : Tani
Alamat : Dhusun Panggang RT 02
Dinten/ Tanggal : Rabu Pahing, 8 Maret 2017
Papan : Dalemipun Mbah Sasmo
Wekdal : 11.00 - 12.30 WIB
Kalenggahan : Sesepeuh Dhusun Panggang

Ida : Badhe nyuwun pirsia Mbah, Dhusun Panggang mriki menawi Gumbregan dintenipun menapa nggih?

Mbah Sasmo : Dinane Kamis Legi, malem Jemuwah Pahing. Pokok e sing genah niku nek cara Gunungkidul, nek Gumbreg niku kudune Wuku Gumbreg, ning nek dinane saben dhaerah utawa dhusun niku beda-beda.

Ida : Lha sebabipun beda-beda menika kenging menapa nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Ya seje desa kuwi seje, le ngecakne kuwi dhewe-dhewe. Dhusun Panggang, Ngasem, Wates, Bareng, Glagah, Miri, Gebang, karo dhaerah wetan kana Dayakan kuwi nek Gumbregan dinane Kamis Legi malem Jemuwah Pahing. Desa Miri sik njupuk Gumbregan dina Selasa Wage kuwi ya Guyangan karo Karang Nongko kuwi. Nek dhusun Panggang kene iki ya Kamis Legi malem Jemuwah Pahing, kuwi sik di jupuk dina was.

Ida : Kok saged beda-beda menika sebabipun menapa nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Na kuwi manut budaya utawa tradhisi. Agek wong sak Panggang wae le ndunungke beda-beda. Saben dhusun kuwi ora padha, beda-beda, nggawa cara dhewe-dhewe. Intine

Gumbregan sapi menika kantun nglurekaken tradhisi simbah kula rumiyin.

Ida : Menawi kendhuren Gumbregan papanipun wonten pundi, Mbah?

Mbah Sasmo : Kuwi ning nggone RT ne, nggone Pak Sudari, kaum e Mbah Sodinomo.

Ida : Nalika Gumbregan menika menapa kemawon ingkang kedah dipuncawisaken nggih mbah?

Mbah Sasmo : Nek wong jawa kuwi ora ninggal jawane, tradhisi niku kabeh wonten sarat-sarate. Dadi wong nggumbregi sapi kuwi jan-jane niku namung nglureke nenek moyang riyin, sarat-sarate nggih niku wau gawe jadah woran, gawe kupat werna 4 : kupat luwar, kupat lepet, kupat cepuk, karo kupat sompil, terus gawe pulo, aja lali kembang boreh e karo dhadhung anyar e. Nek artine kuwi wong jawa ora ninggal jawane, kur nglureke nenek moyang biyen, jamane simbah. Pokok e nek tekan Wuku Gumbreg, nggumbregana sapi. Gumbregan kuwi saben wolung sasi sepisan.

Ida : Lha saben sesaji ing Gumbregan menika wonten arti utawi tegesipun menapa boten, Mbah?

Mbah Sasmo : Ya ana nek kuwi, ra ketang mung sakcuwil ning mesthi ana tegese. Lha ngenani tegese kuwi aku ya isa ngartikne ning ya saisaku mungan, kuwi kawruh seka simbah biyen.

Ida : Menawi sesaji pulo menika tegesipun menapa Mbah?

Mbah Sasmo : Nek pulo niku kanggo genepe si sarat niku wau. Dadi nek pulo ya tetep pulo, kuwi kanggo jodhone wong nggumbregi, dadi kuwi ra ana artine dhewe, mung nggo jodhone wong nggumbregi sapi.

Ida : Menawi sekar boreh menika tegesipun menapa Mbah?

Mbah Sasmo : Lha terus sik jenenge kembang boreh kuwi kanggo mborehi sapi, wong jawa ora ninggal jawane, eling karo ingon-ingone.

Diborehi padha karo isik diuri-uri, di uthun-uthun. Jane nek kembang boreh kuwi kanggo nguri-uri. Dadi sapi kuwi angger wolung sasi sepisan nek pas wuku Gumbreg kudune di Gumbregi.

Ida : Lajeng kenging menapa menawi Gumbregan menika kedah ngangge dhadhung enggal Mbah?

Mbah Sasmo : Dhadhung Gumbregan iki kudune dhadhung sik gawean anyar, dadi dianyarake. Lha dhadhung iki kersane pinisepuh ingkang dipundhadhung menika boten gulunipun sapi ananging pikiran kula. Men aja di gampangake, sesuk sapi golek meneh tegese di dol ngoten, lha nggih terus cunthel. Dadi pikirane dikendhaleni, iki tegese dhadhung. Ampun nganti kepedhotan sapi, namung sipate wong ten ngalas nek kepedhotan sapi boten kepenak. Niku ngengingi dhadhung.

Ida : Menawi sesaji kupat Mbah, tegesipun kados pundi?

Mbah Sasmo : Lha terus sik jenenge kupat kuwi kanggo sarat srana paribasane kanggo mbethengi penyakit ngono Mbak, cara-cara gawe mageri sapi, sing mageri diopahi kupat, kupat lepet, kupat luwar, kupat cepuk, kupat sompil. Dadi sing dikarepke simbah mbiyen ki sapi ki aja gampang lara, mulane dipageri sranane nganggo kupat kuwi. Iki critane simbah jaman riyin.

Ida : Lajeng menawi Gumbregan menika damel sesaji jadah woran, menika tegesipun menapa Mbah?

Mbah Sasmo : Kuwi kudune di Gumbregi ana sarat-sarate mau, ya kuwi dipakani jadah. Lha artine jadah kuwi, jadah kuwi lak seka ketan, lha nek ketan niku lak pliket, cara wonge kanggo nge lem men aja gampang bodhol, aja gampang rusak, mula di lem. Dadi jadah niku artine kangge ngendhaleni, sapi niku kajenge kenging diulur-ulur, ampun nganti ndurusi butuh utawa aja gampang di dol, menawi didol menika saged dados kecunthelan sapi tegese, menika artinipun ngoten. Kanggo sarat

srana men aja gampang pethil di lem nganggo jadah. Dadi kabeh kuwi sanepan.

Ida : Lha menawi sapi dipunkalungi kupat menika wonten tegesipun menapa boten?

Mbah Sasmo : Nek kuwi mung nggo srana, kaya peringatan nasional kae ya ana sarate sesaji apa kae ki, dadi kupat iki cara-carane nggo sesajine wong Gumbregan. Nek peringatan sendhang Jogja Sleman nganggo gunung rowe-rowe ngono kae, dadine kupat kuwi kanggo srana genep e wong Gumbregan. Nek kupat sik nggo kalung kuwi ngono kuwi mungan, sik penting kuwi sik kupat dicanthelke ning kandhang. Dadi beda-beda, sik nggo ngalungi dhewe si dikekne kandhang ya dhewe.

Ida : Lha kupat ingkang dipunkalungaken ing gulu lembu menika kupat menapa kemawon?

Mbah Sasmo : Kupat sik dinggo ngalungke kuwi kupat luwar, kena apa kok mung kupat luwar, tegese kuwi kanggo srana ngluwari ujar utawa nadar. Dadi sapi kuwi diomongi yen saiki wis tekan wancine Wuku Gumbreg, mula kowe tak Gumbregi, terus gek sowano menyang Gustimu yakuwi Nabi Sulaiman.

Ida : Lajeng menawi kupat dipunpasang wonten kandhang lembu menika tegesipun menapa mbah?

Mbah Sasmo : Terus niki dimaknani didelehi kupat ten ndhuwur kandhang niku minangka kangge ngopahi sing momong kewan critane simbah Kyai Bagus Lancur kajenge wilujeng niku keprabanipun simbah rumiyin. Kyai Bagus Lancur sik wajib momong kewan tak opahi kupat lepet, kupat luwar, kupat cepuk, kupat sompil ngersua sapi saiki nganti sakteruse aja ana sambekala rina wengi. Ora nyebar-nyebar cengkaruk, nyebar pedhet lanang wedok.

Ida : Tegesipun sungunipun lembu dipunleleti ngangge enjet kalih enjet menika dipunolet-oletaken wonten mbobok kandhang

menapa nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Sarate kangge tradhisi Panggang, yen Wuku Gumbreg menika mawi sarat dipunleleti enjet nang kandhang. Terus niku dileleti enjet, dileleti enjet niku minangka sawen, kersane pinisepuh rumiyin. Dadi ingon-ingon niku aja sing pating gremat pating gremet pating clula pating clulu aja ngganggu gawe ingon-ingonku. Niku kepercayaan simbah rumiyin.

Ida : Nalika makan lembu menika menapa wonten donganipun nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Nggih wonten, saderengi banyu bening nika digrujugne ning sapi niku disontengi utawi diuneni riyin, unenane ngoten niki nek kula : *Wo saiki tekan wuku Gumbreg kowe diopahi menyang bendara Sira, panganen nek wis entek sowano Nabimu Sulaiman, Nek bali mampiro pasar mbalong nempuro beras pari, jejerno genuk e bendara sira men nganti kebak ber luber kaya kali bongawan mili, nek manak lanang ngebakana kranjang nek manak wedok ngebakana kandhang.* Ngoten kurang luwihi dongane.

Ida : Donga ingkang kados mekaten menika artinipun menapa nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Niku artinipun ngeten, kala rumiyin nek sapi niku digawe sami, saderengipun panen utawi sabaripun panen saben tekan Wuku Gumbreg sapi digumbregi, lha niku sing dikarepke pinisepuh rumiyin menika sapi niku diopahi, le ngopahi inggih niku wau didangke jadah dhedhak sapanunggalane. Terus kula wau matur nek manak lanang ngebakana kranjang nek manak wedok ngebakana kandhang, nek manak wedok niku kajenge manak premanak ngantos kandhange boten kamot, nek manak lanang men ngantek punok jenggileng niku sageda ge tuku lemah bas. Nek pun tambah lemahe sik dikarepke panen pari okeh, genuk e bendara sira boten jeglog, kebak terus kados kali

bongawan bumi, lumintir tanpa wonten kendhate. Jagunge panen, parine panen, sapine manak. Niku sing dikarepke pinisepuh ngoten niku.

Ida : Lajeng kenging menapa lembu menika kedah dipungumbregi ngoten nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Nek Gumbreg kuwi wong jawa ora ninggal jawane, nek ngingu sapi tetep diuri-uri kanggo mengeti lan ngeling-elingi awakke dhewe. Keprukane Gumbreg kuwi padha karo pepenget, nek cara nasional nggih padhane kaya pengetan Ibu Kartini, pengetan hari pahlawan, nggih kurang luwih ya padha kaya ngono kuwi. Intine kabeh niku ngangge pepenget, padhane pitulisan Agustus kuwi kudune ya pepenget. Lha nek wong Gumbreg kuwi sik dipengeti ya Kyai Bagus Lancur, Kyai Bagus Lancur kuwi ya padha karone Nabi Sulaiman sing momong sakehing kewan. Dipengeti merga panjenganipun wis ngolehne sapi kuwi diingu para bendara sira ning ngalam donya kene. Dadi Nabi Sulaiman kuwi wis paring idin marang bendara sira supaya ngingu sapi-sapine ning ngalam donya. Anggone ngolehne kuwi diwenahi sarat, yen saben tekan Wuku Gumbreg, sapi kuwi slametana wilujengana, supaya sapi kuwi slamet saka sakehing bebaya. Niku kepercayaan simbah jaman rumiyin.

Ida : Simbah wau ngendika bilih Gumbregan ugi damel cengkaruk, cengkaruk menika menapa nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Isih ana tambahan meneh nok, nirokke simbah nek nggoreng gogik jadah ketan nganti garing digawe jenenge cengkaruk kuwi disebar ning kandhang, lha sontenge utawa kata-katane ngene iki : Ora nyebar-nyebar cengkaruk nyebar pedhet lanang wedok. Kuwi artine sapi kuwi supaya ngreda akeh pedhete. Kanggo mbuktikke mula digawekne cengkaruk kuwi.

Ida : Lha kupat ingkang dipunpasang ing kandhang menika

tegesipun kados pundi nggih, Mbah?

Mbah Sasmo : Nek kupat kuwi dinggo ngopahi sik ngersa kandhang, Kyai Bagus Lancur sik momong kewan tak opahi kupat werna lima, ngersa a kewan esuk wengi aja nganti ana godha rubeda saksuwene. Kuwi kanggo mageri sapi men aja keneng sawan. Dunungna nek wong Jawa jare simbah ora ninggal Jawane. Dadi nek ngenani tradhisi Jawa iki wong Jawa ya tertib banget.

Ida : Menawi disiram banyu ceret tegesipun menapa Mbah?

Mbah Sasmo : Artine ngene, disiram banyu kuwi men ayom-ayem, men tentrem, isan disiram terus dileleti kembang boreh. Sapi kuwi dikandhani yen wis tekan wuku Gumbreg. Mulane nek arep nyiram banyu kendhi sapine upamane si melok : *Lok, tekan wuku Gumbreg, kowe diopahi menyang bendara sira panganen karo anakmu, mengko nek wis entek sowano nggone Gustimu Nabi Sulaiman, nek bali mampiro pasar Balong nempura beras pari jujugna genuk e bendara sira, men nganti kebak ber luber kaya kali bongawan mili nek manak lanang ngebakana kranjang nek manak wedok ngebakana kandhang*, iki dadi berase ra ana pedhot e sing dikarepke simbah, terus nek manak lanang men kenek gawe tuku lemah bas, nek manak wedok men dho manak terus ngebaki kandhang, artine ngono kuwi. Terus bar kuwi disiram banyu kendhi, kuwi nek dikabuli kaya simbahku biyen nek disiram banyu ceret utawa kendhi isa manak lanang, ning nek disiram banyu nganggo siwur langsung manak wedok. Nek jamane simbahku biyen ngono kuwi, ning ya ora mesthi. Nek kuwi ya beja-bejan jenenge, ning jarene simbah mbiyen, ceret utawa kendhi kuwi lambange lanangan, terus nek siwur kuwi nglambangke wedokan, ngono kuwi omongane simbah riyin.

Cathetan Lapangan Wawancara (CLW 06)

Informan : Pak Katemo
Yuswa : 67 Taun
Pakaryan : Tani
Alamat : Dhusun Guyangan RT 05
Dinten/ Tanggal : Kamis Pon, 9 Maret 2017
Papan : Dalemipun Pak Katemo
Wekdal : 13.00-14.00 WIB
Kalenggahan : Bapak Kaum Dhusun Guyangan

Ida : Tradhisi Gumbregan menika menapa nggih, Pak?

Pak Katemo : Gumbregan niki sampun turun temurun Mbak. Niku kangge caos sokur dhateng ngarsanipun Gusti ingkang Maha Kuwasa. Lajeng kangge caos sokur utawi atur panuwun dhateng Kanjeng Nabi Sulaiman sing nguwasani sakehing kewan wonten ngalam donya niki. Nggih amargi piyambakipun niku sampun ngijini sedaya kewanipun diingu ing ngalam donya lan saged dipek gawene karo sik ngingu niku. Nggih nek jaman riyin niku sapi niku dipek gawene ngge ngluku, nggaru ngoten Mbak. Ning nek jaman saniki nggih pun arang ngluku nggaru niku. Lha terus, jare critane simbah riyin, saben Wuku Gumbreg sapi kudu diwilujengi, nggih di Gumbregi niku, niku kuwajibane sik ngingu sapi. Turene niku printah saking Kanjeng Nabi Sulaiman niku nggihan. Critane ngoten Mbak sepaham kula niku.

Ida : Tradhisi Gumbregan menika ingkang nindakaken sinten kemawon nggih, Pak?

Pak Katemo : Nggih sik nindakke niku sedaya warga sik gadhah lembu niku mbak. Sedaya sik gadhah lembu niku nek pun mangsane Wuku

Gumbreg nggih sami wilujengan utawi slametan niku.

Ida : Lha tumrap ingkang gadhah lembu, tradhisi menika wajib dipuntindakaken nggih, Pak?

Pak Katemo : Nggih nek wajib e niku gumantung antebe dhewe-dhewe mbak, ning nggih kangge warga Kemiri kene nggih kathah-kathahipun sik sami gadhah lembu niku ngawontenaken Gumbregan sedaya. Ewa semana mbok menawi wonten setunggal kalih niku sik sampun boten nindakaken nggih wonten.

Ida : Lajeng tradhisi Gumbregan menika sampun dipuntindakaken dening warga mriki wiwit kapan nggih, Pak?

Pak Katemo : Gumbregan niki sampun wonten wiwit jaman rumiyin mbak, kula dereng lair nika turene nggih sampun wonten. Sik jenenge tradhisi niku lak nggih kula-kula niku namung kari nerasaken tinggalane simbah rumiyin, supayane tradhisi niku boten ilang ngoten.

Ida : Tradhisi Gumbregan menika acaranipun menapa kemawon nggih, Pak?

Pak Katemo : Nggih nek acarane niku, karang nggih mung tradhisi cilik ta mbak Gumbregan niku, acarane nggih makan sapi kalih kendhuren. Kalih niku acarane mbak.

Ida : Lha saderengipun acara menika wonten ingkang kedah dipuncawisaken boten nggih, Pak?

Pak Katemo : Nggih wonten mbak, saderenge acara niku wonten siap-siap damel sik kangge makan sapi kalih kendhuren. Nggih saking enjing damel jadah, katul, kupat, pulo ngoten niku mbak. Niku uba rampene menawi Gumbregan.

Ida : Lajeng menawi ingkang kangge prosesi makan ternak menika taksih ngangge sekar boreh, enjet, ngoten menapa kados pundi, Pak?

Pak Katemo : Nggih taksih sami ngangge mbak, nek daerah mriki anggone

Gumbregan niku taksih sami kados jaman riyin, dadi nggih uba rampene niku taksih sami, dereng wonten sing di owah-owahi. Kembang boreh taksih ngangge, enjet ngoten nggih taksih.

Ida : Lajeng nalika makan ternak menika menapa wonten urutanipun, Pak?

Pak Katemo : Nggih niku wonten, nek makan ternak kuwi nggih wonten cak-cakane. Dadi pisanan kuwi nyepakne dhadhung riyin kangge ndhadhung sapi sik ajeng digumbregi niku, bar niku terus nyepakne toya sik diwadhahi siwur ngoten lajeng pun gebyurke wonten sapine niku. Bar digebyur banyu lajeng sapi niku dipakani ngangge katul, jadah, pulo. Terus sakbare dipakani, sungune sapi niku diborehi ngge kembang boreh niku. Kembang boreh, kemuning e niku dikoser-koserne wonten sungune sapi. Bar niku terus sapi dikalungi kupat luwar. Nek wis dikalungi, kupat e niku nggih dipakakne sapi, dicampurke kaliyan jadah katule niku. Terus bar kuwi mbak, enjet niku dilelet-leletke wonten mbobok kandhang, karepe niku kangge brubuh, kangge ngawat-awati sapi seka gangguan jin lan sakpiturute. Kepercayaan sik sami nggumbregi nggih ngoten niku. Lha terus sik keru piyambak niku, kupat sik pun disiapne dipasang ten kandhang e sapi niku. Bar niku pun rampung, urutanipun nggih ngoten niku mbak.

Ida : Tegesipun lembu dipunborehi ngangge sekar boreh menika menapa nggih, Pak?

Pak Katemo : Sapi kuwi dikoseri boreh wonten sungune, tegesi yen sapi kuwi wis diborehi ning bendarane. Lha diborehi, niku tandha yen sampun disranani teng bendarane.

Ida : Lajeng tegesipun lembu dipunkalungi kupat luwar menika kados pundi nggih, Pak?

Pak Katemo : Kalung kuwi lak diubedake ing gulu. Ubed kuwi mubeng, cara dene sapi kuwi di pageri. Sapi dikalungi kupat luwar padha

karone sapi dipageri kupat luwar. Dipageri kupat luwar supayane luwar utawa adoh saka sakehing reribed sik isa nggegodha sapi niku. Mula dilambangke yen Gumbregan sapi dikalungi kupat, supaya apa, supayane slamet seka sakabehing reribed utawa alangan sik isa ngganggu tentreme sapi niku, ngoten Mbak larah-larahe.

Ida : Lajeng, Bapak menika minangka kaum kendhuren Gumbregan nggih, Pak?

Pak Katemo : Enggih mbak, ning nggih namung sasaged kula piyambak. Niku boten nek pas Gumbregan mawon, nek pas Suran, Muludan, Selikuran, niku nggih kula sik masrahne kendhurene niku.

Ida : Intinipun saking kendhuren Gumbregan menika kados pundi, Pak?

Pak Katemo : Nggih intine nek kendhuren Gumbregan niku ingkang sepisan kangge mengeti utawi ngabekteni ingkang cikal bakal ing dhusun-dhusun mriki. Kaping kalih, kangge ngabekteni ingkang ngemong utawi ngratoni sato kewan ing keblat sekawanipun, inggih menika miturut warga masarakat mrigi nggih Nabi Sulaiman niku sik ngratoni sakehing kewan ing ngalam donya niki. Terus nggih kangge pepenget dhateng sedaya makluk-makluk ingkang saged ngganggu sato kewan. Niku dipunpengeti sedaya, mergi supados makluk-makluk menika boten wantun ngganggu dhateng sato kewan lembu niku mligine mbak. Intine nggih ngoten niku, nek jangkepe unine nggih kados wingi nalika kendhuren nika, lak nggih sampun panjenengan rekam wingi nika.

Ida : Menawi kendhuren menika wonten donganipun boten, Pak?

Pak Katemo : Nggih ana mbak, dongane niku nggih namung sepaham kula. Intine donga niku pun tujokaken dhateng Gusti ingkang Murbeng Dumadi, sing pun maringi rejeki dhateng kula lan

para warga mriki. Kalih nyuwun diparingi slamet anggone padha urip saben dinane niku.

Ida : Panjenengan menika anggenipun dados kaum sampun dangu, Pak?

Pak Katemo : Nggih sampun mbak, pun wiwit jaman rumiyin, riyin niku bapak kula, sareng bapak kula sampun seda lajeng kula sik ken ngganteni.

Ida : Miturut bapak, kanthi Gumbregan menika, menapa wonten panyuwunan saking para masarakat panyengkuyung nggih, Pak?

Pak Katemo : Nggih penjaluke kula-kula niki, njaluk e teguh rahayu slamet anggone urip saben dinten, kalih lembu menika bisa ngreda widada saged kangge kanca urip, penjaluke kula niku lho, ning di kabul boten e niku boten ngerti, niku penjaluk kula ngoten. Sepaham kula ngoten niku mbak.

**Bagan Analisis Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari
Kabupaten Gunungkidul**

Wilujengan sato kewan (lembu) ing Wuku Gumbreg

Kandhang ternakipun warga masarakat

Dhusun Guyangan
Dhusun Karang Nongko
Dhusun Ngasem
Dhusun Panggang
Dhusun Wates
Dhusun Bareng
Dhusun Glagah
Dhusun Gebang
Dhusun Kemiri
Dhusun Dayakan 1
Dhusun Dayakan 2

Dalemipun Bapak RT
Dalemipun Bpk Dhukuh
Ing Bale Padhukuhan

Selasa Wage, 28 Februari 2017

Kamis Legi, 2 Maret 2017

Papan Lumampahing
Tradhisi Gumbregan

Wuku Gumbreg

Wekdal Lumampahing
Tradhisi Gumbregan

Ing dalemipun piyambak-piyambak
Wekdal enjing ngantos siyang

Wos Ketan
Santen
Sarem
Janur
Wos
Jagung
Gendhis Jawi
Toya anget
Dhedhak
Toya tawa
Kemuning
Irisan pandhan wangi
Sekar mawar
Enjet

Klonthongan

Jadah Woran

Kupat
- Lepet
- Luwar
- Cepuk
- Bojo lima

Pulo

Katul

Sesaji Kedhuren

Pakan

Boreh

Sesaji Ritual
Makan Ternak

Cecawis Sesaji

Sedaya warga masarakat ingkang ngingah lembu

Wekdal sekawan sonten
Ing kandhang ternak
Ndhadhung lembu
Nggebyur lembu (toya tawa)
Makan lembu (sesaji pakan)
Mborehi lembu (boreh)
Ngalungi lembu (kupas)
Mbrubuhi kandhang (enjet)
Masang kupas

Urut-urutanipun

Ritual Makan
Ternak

Lampahing Tradhisi
Gumbregan

KERANGKA ANALISIS TRADHISI GUMBREGAN

A. Deskripsi Setting Panaliten

Panaliten tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari, Kabupaten Gunungkidul dipuntindakaken nalika Wuku Gumbreg ing dinten Selasa Wage surya kaping 28 Februari 2017 saha dinten Kamis Legi surya kaping 2 Maret 2017. Para paraga tradhisi Gumbregan inggih menika sedaya warga masarakat Desa Kemiri ingkang gadhah ingah-ingah lembu mliginipun. Papan lumampahing tradhisi Gumbregan menika wonten ing kandhang ternakipun warga masarakat piyambak-piyambak saha wonten ndalemipun Bapak RT/ Bapak Dhukuh/ bale padhukuhan.

B. Asal-Usulipun Tradhisi Gumbregan

Asal-usul tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri menika dereng wonten ingkang mangretos cariyosipun kanthi jangkep. Bakunipun, saben Wuku Gumbreg para warga masarakat Desa Kemiri kedah ngawontenaken wilujengan sato kewan. Wilujengan ingkang dipunkajengaken inggih Gumbregan menika. Tradhisi Gumbregan kedah dipuntindakaken amargi sedaya kewan ingah-ingah menika kagunganipun Nabi Sulaiman. Pramila kedah dipunwilujengi, supados kewanipun saged ngreda widada, tansah saras, sarta tebih saking sambekala menapa kemawon. Kanthi mekaten, kewan menika saged kangge nyekapi kabetahan ekonomi saha mbiyantu masarakat panyengkuyung anggenipun among tani.

C. Prosesi Tradhisi Gumbregan

1. Cecawis

a. Cecawis Sesaji kangge Ritual Makan Ternak

1) Pakan

- a) Jadah Woran
- b) Kupat
- c) Pulo
- d) Katul

2) Sekar Boreh

- 3) Toya Tawa
- 4) Enjet
- b. Cecawis Sesaji kendhuren
 - 1) Tumpeng Jadah Woran
 - 2) Pulo
 - 3) Kupat

2. Lampahing Tradhisi Gumbregan

a. Ritual Makan Ternak

Urut-urutanipun makan ternak lembu inggih menika :

- a. Ndhadhung Lembu
- b. Nggebyur Lembu
- c. Makani Lembu
- d. Mborehi Lembu
- e. Ngalungi Lembu
- f. Mbrubuhi Kandhang
- g. Masang Kupat

b. Kendhuren

D. Makna Simbolik Sesaji Tradhisi Gumbregan

- 1. Jadah Woran
- 2. Kupat
- 3. Pulo
- 4. Katul
- 5. Sekar Boreh
- 6. Enjet
- 7. Toya tawa

E. Paedahipun Tradhisi Gumbregan

- 1. Paedah Spiritual
- 2. Paedah Sosial
- 3. Paedah *Pelestari* Tradhisi

SURAT PERNYATAAN

Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

Nama : Katenno
Umur : 70 tahun
Agama : Islam
Pendidikan : SD
Jenis Kelamin : L
Pekerjaan : Tani
Alamat : Gungangan, RT 05

Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul ***"Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul"***.

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

9 Maret 2017

Yang Membuat Pernyataan,

Katenno

(.....)

SURAT PERNYATAAN

Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

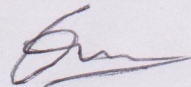
Nama : kati jem
Umur : 66
Agama : Islam
Pendidikan : SR
Jenis Kelamin : P
Pekerjaan : Tani
Alamat : Guyangan RT 01

Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul ***"Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul"***.

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

6 Maret 2017

Yang Membuat Pernyataan,

(.....)

SURAT PERNYATAAN

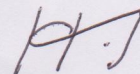
Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

Nama : Darmo Giyono
Umur : 76
Agama : Islam
Pendidikan : SR
Jenis Kelamin : L
Pekerjaan : Tani
Alamat : Guyangan RT 01

Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul *"Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul"*.

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

4 Maret 2017
Yang Membuat Pernyataan,

(.....Darmo Giyono.....)

SURAT PERNYATAAN

Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

Nama : Sas mawijona
Umur : 70
Agama : Islam
Pendidikan : Sd
Jenis Kelamin : L
Pekerjaan : Lani
Alamat : Panggang RE 1

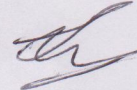
Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul "*Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul*".

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

8 Maret 2017

Yang Membuat Pernyataan,

Sas mawijona

(.....)

SURAT PERNYATAAN

Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

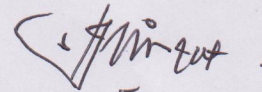
Nama : MUKIYAT
Umur : 51 TH
Agama : ISLAM
Pendidikan : SLTA
Jenis Kelamin : LAKI-LAKI
Pekerjaan : TANI
Alamat : GUYANGAN

Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul *"Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul"*.

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

4 MARET 2017

Yang Membuat Pernyataan,

MUKIYAT

(.....)

SURAT PERNYATAAN

Yang bertanda tangan di bawah ini, saya :

Nama : Sutargo
Umur : 70
Agama : Islam
Pendidikan : SD
Jenis Kelamin : L
Pekerjaan : Tani
Alamat : Dayakan 2 RF 1

Dengan ini menyatakan bahwa, saya telah benar-benar diwawancarai oleh saudari **Ida Sulastri** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) yang berjudul ***"Tradhisi Gumbregan ing Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul"***.

Demikian surat pernyataan ini saya buat, semoga dapat digunakan sebagaimana mestinya dan harap dijadikan maklum adanya. Terima kasih.

6 Maret 2017

Yang Membuat Pernyataan,

(.....Sutargo.....)

KEMENTERIAN RISET, TEKNOLOGI, DAN PENDIDIKAN TINGGI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA

FAKULTAS BAHASA DAN SENI

Jalan Colombo No.1 Yogyakarta 55281 ☎ (0274) 550843, 548207; Fax. (0274) 548207

Laman: fbs.uny.ac.id; e-mail: fbs@uny.ac.id

FRM/FBS/33-01
10 Jan 2011

Nomor : 148e/UN.34.12/DT/II/2017
Lampiran : 1 Berkas Proposal
Hal : Permohonan Izin Penelitian

Yogyakarta, 14 Februari 2017

Yth. Gubernur Daerah Istimewa
Yogyakarta
c.q. Kepala Biro Administrasi
Pembangunan
Sekretariat Daerah Provinsi DIY
Kompleks Kepatihan-Danurejan,
Yogyakarta 55213

Kami beritahukan dengan hormat bahwa mahasiswa kami dari Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta bermaksud mengadakan **Penelitian** untuk memperoleh data guna menyusun Tugas Akhir Skripsi (TAS) dengan judul:

TRADHISI GUMREGAN ING DESA KEMIRI KECAMATAN TANJUNGSARI KABUPATEN GUNUNGKIDUL

Mahasiswa dimaksud adalah

Nama : IDA SULASTRI
NIM : 13205241028
Jurusan/Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa
Waktu Pelaksanaan : Februari – Maret 2017
Lokasi : Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari Kabupaten Gunungkidul

Untuk dapat terlaksananya maksud tersebut, kami mohon izin dan bantuan seperlunya.

Atas izin dan kerjasama Bapak/Ibu, kami sampaikan terima kasih.

a.n. Dekan
Kasubag Pendidikan FBS,

Wakidi, S.Pd.
NIP19721110 200701 1 003

Tembusan:

- Kepala Desa Kemiri Kecamatan Tanjungsari
Kabupaten Gunungkidul

PEMERINTAH DAERAH DAERAH ISTIMEWA YOGYAKARTA

BADAN KESATUAN BANGSA DAN POLITIK

Jl. Jenderal Sudirman No 5 Yogyakarta – 55233

Telepon : (0274) 551136, 551275, Fax (0274) 551137

Yogyakarta, 16 Februari 2017

Kepada Yth. :

Nomor : 074/1578/Kesbangpol/2017
Perihal : Rekomendasi Penelitian

Bupati Gunung Kidul
Up. Kepala Dinas Penanaman Modal
dan Pelayanan Terpadu Gunung Kidul
Kabupaten Gunung Kidul
Di

WONOSARI

Memperhatikan surat :

Dari : Dekan Fakultas Bahasa dan Seni,
Universitas Negeri Yogyakarta
Nomor : 148e/UN.34.12/DT/II/2017
Tanggal : 14 Februari 2017
Perihal : Permohonan Izin Penelitian

Setelah mempelajari surat permohonan dan proposal yang diajukan, maka dapat diberikan surat rekomendasi tidak keberatan untuk melaksanakan riset/penelitian dalam rangka penyusunan skripsi dengan judul proposal: **“TRADHISI GUMREGAN ING DESA KEMIRI, KECAMATAN TANJUNGSARI, KABUPATEN GUNUNG KIDUL”** kepada :

Nama : IDA SULASTRI
Nim : 13205241028
No. HP/Identitas : 085842319044 / 3403174709940001
Prodi/Jurusan : Pendidikan Bahasa Jawa/ Pendidikan Bahasa Daerah
Fakultas : Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta
Lokasi Penelitian : Desa Kemiri, Kecamatan Tanjungsari,
Kabupaten Gunung Kidul, DIY
Waktu Penelitian : 20 Februari 2017 s.d. 27 April 2017

Sehubungan dengan maksud tersebut, diharapkan agar pihak yang terkait dapat memberikan bantuan / fasilitas yang dibutuhkan.

Kepada yang bersangkutan diwajibkan :

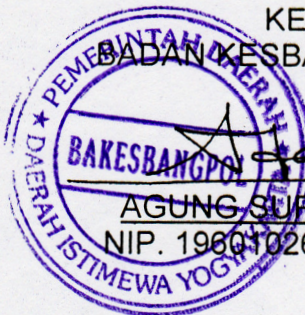
1. Menghormati dan mentaati peraturan dan tata tertib yang berlaku di wilayah riset/penelitian;
2. Tidak dibenarkan melakukan riset/penelitian yang tidak sesuai atau tidak ada kaitannya dengan judul riset/penelitian dimaksud;
3. Menyerahkan hasil riset/penelitian kepada Badan Kesbangpol DIY.
4. Surat rekomendasi ini dapat diperpanjang maksimal 2 (dua) kali dengan menunjukkan surat rekomendasi sebelumnya, paling lambat 7 (tujuh) hari kerja sebelum berakhirnya surat rekomendasi ini.

Rekomendasi Izin Riset/Penelitian ini dinyatakan tidak berlaku, apabila ternyata pemegang tidak mentaati ketentuan tersebut di atas.

Demikian untuk menjadikan maklum.

KEPALA

BADAN KESBANGPOL DIY

AGUNG SUPRIYONO, SH

NIP. 19601026 199203 1 004

Tembusan disampaikan Kepada Yth :

1. Gubernur DIY (sebagai laporan)
2. Dekan Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta
3. Yang bersangkutan.

PEMERINTAH KABUPATEN GUNUNGKIDUL
DINAS PENANAMAN MODAL PELAYANAN TERPADU

Alamat : Jalan Kesatrian No. 38 Tlp (0274) 391942 Wonosari 55812

SURAT KETERANGAN / IJIN

Nomor : 0203/PEN/II/2017

Membaca : Surat dari BADAN KESATUAN BANGSA DAN POLITIK, Nomor :
074/1678/Kesbangpol/2017 tanggal 16 Februari 2017, hal : Izin Penelitian

Mengingat : 1. Keputusan Menteri dalam Negeri Nomor 9 Tahun 1983 tentang
Pedoman Pendataan Sumber dan Potensi Daerah;
2. Keputusan Menteri dalam Negeri Nomor 61 Tahun 1983 tentang
Pedoman Penyelenggaraan Pelaksanaan Penelitian dan
Pengembangan di lingkungan Departemen Dalam Negeri;
3. Surat Keputusan Gubernur Daerah Istimewa Yogyakarta Nomor
38/12/2004 tentang Pemberian Izin Penelitian di Provinsi Daerah
Istimewa Yogyakarta;

Dijinkan kepada :
Nama : **Ida Sulastri NIM : 13205241028**
Fakultas/Instansi : Bahasa dan Seni/UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
Alamat Instansi : Karangmalang, yogyakarta
Alamat Rumah : Panggang 4/10 Kemiri, Tanjungsari, Gunungkidul
Keperluan : Izin penelitian dengan judul : "TRADHISI GUMREGAN ING DESA KEMIRI
KECAMATAN TANJUNGSARI KABUPATEN GUNUNGKIDUL"

Lokasi Penelitian : Desa Kemiri, Kec. Tanjungsari, Kab. Gunungkidul
Dosen Pembimbing : Prof. Dr. Suharti, M. Pd
Waktunya : Mulai tanggal : 22 Februari 2017 s/d 22 Mei 2017
Dengan ketentuan :

Terlebih dahulu memenuhi/melaporkan diri kepada Pejabat setempat (Camat, Lurah/Kepala Desa, Kepala Instansi) untuk mendapat petunjuk seperlunya.

1. Wajib menjaga tata tertib dan mentaati ketentuan-ketentuan yang berlaku setempat
 2. Wajib memberi laporan hasil penelitiannya kepada Bupati Gunungkidul (cq. BAPPEDA Kab. Gunungkidul) dalam bentuk *softcopy format pdf* yang tersimpan dalam keping compact Disk (CD) dan dalam bentuk data yang dikirim via e-mail ke alamat : litbangbappeda.gk@gmail.com dengan tembusan ke Kantor Perpustakaan dan Arsip Daerah dengan alamat e-mail : kpadgunungkidul@ymail.com.
 3. Ijin ini tidak disalahgunakan untuk tujuan tertentu yang dapat mengganggu kestabilan Pemerintah dan hanya diperlukan untuk keperluan ilmiah.
 4. Surat ijin ini dapat diajukan lagi untuk mendapat perpanjangan bila diperlukan.
 5. Surat ijin ini dibatalkan sewaktu-waktu apabila tidak dipenuhi ketentuan-ketentuan tersebut diatas.
- Kemudian kepada para Pejabat Pemerintah setempat diharapkan dapat memberikan bantuan seperlunya.

Dikeluarkan di : Wonosari
Pada tanggal : 22 Februari 2017

An. Bupati
Plt. Kepala

HIDAYAT, SH., M.Si

NIP. 19620831 198603 1 003

Tembusan disampaikan kepada Yth.

1. Bupati Kab. Gunungkidul (Sebagai Laporan) ;
2. Kepala BAPPEDA Kab. Gunungkidul ;
3. Kepala Badan KESBANGPOL Kab. Gunungkidul ;
4. Camat Tanjungsari Kab. Gunungkidul ;
5. Kepala Desa Kemiri Kec. Tanjungsari Kab. Gunungkidul ;
6. Arsip ;